

Jan Leijten

De glorie
van het
recht

BALANS

DE GLORIE VAN HET RECHT

*Opgedragen allereerst aan Hedwig, onze jongste dochter
en, nu het mag, aan ware vrienden:
Hans Crombag, Fred Hammerstein en Jan Vranken*

Jan Leijten

De glorie van het recht

UITGEVERIJ BALANS

Uitgeverij Balans 2008

©2008 Jan Leijten. Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Omslagontwerp Brigitte Slangen

Foto omslag © Flip Franssen

Boekverzorging Studio Cursief, Amsterdam

ISBN 978 90 5018 911 8

NUR 323

www.uitgeverijbalans.nl

Uitgeverij Balans stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Vooraf 9

I TIEN KLEINE VERHALEN OVER RECHT EN RECHTSPRAAK

- Ter herdenking 13
- Burgerlijke ongehoorzaamheid? 16
- De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker 18
 - Klein beginnen 21
- Van de wijsheid en de rechten van het varken 24
 - Jeugdherinnering 28
- Wachttijden bij de kantonrechter 30
 - Ik was de jongste rechter niet 32
 - Doodvonnissen in de ochtend 35
 - De glorie van het recht 37

II VIER VERHALEN OVER ERNSTIGER ZAKEN

- Socrates en Christus 43
- In paradisum 45
- Voor wie God bestaat 47
- Twijfel 50

III ACHT 'SFEERBEELDEN'

- Heimwee (1) 55
- 'Reis door mijn kamer' 57
- Reis door Amsterdam 64
- Panis angelicus fit panis hominum 68
 - Van ganser harte 69
 - Les enfants du paradis 70

De 'vrede' van het platteland 71
...We remembered Sion... 72

IV ZES INTERMEZZI

Rabelais en het bemiddelend vonnis 77
De buitengemene hartelijkheid van de echte postzegel 82
Bekentenis vol schaamte 89
Het lamme handje van Victoria 94
Oplichting of verduistering? 102
Van loopgraaf naar luchtruim 106

V VIER VERHALEN OVER DE BERUCHTE BUSLIJN NEGEN

Beslissen 121
Politie 126
Bus 130
Recht en ethiek 134

VI ZES VERHALEN OVER POLITIEK?

Katholieken in de politiek 139
Heimwee (2) 142
2001 145
Elf september 2002 149
Sadam Hoessein 151
Staatsraison en de tijdgeest 154

VII TWINTIG WAT GROTERE VERHALEN OVER RECHT EN RECHTSPRAAK

Het geloof, de handdruk en het hoofddoekje 163
Strafrecht versus civiel recht 167
Voorspelling in vijfvoud 177
Het Nederlands strafrecht in 2050 187
Hoogspanning in de civiele rechtszaal 195

Recht versus werkelijkheid	200
Ze sliep vast	203
De afwijkende mening	208
Is onze rechtsstaat aan het wankelen?	213
Rechters onder vuur	219
Twijfel en onzekerheid bij de strafrechter	227
Omtrent Job	242
De doodstraf(1)	251
De doodstraf(2)	259
Over Gore Vidal en zo	265
Vijftien jaren?	272
‘Het kind en ik’	278
Bouwfraude in de negentiende eeuw	289
Dignity	291
Ter herinnering aan Gerard Wiarda, jurist	300

Vooraf

De glorie van het recht is, zoals al wat zich op aarde voordoet, maar zeer betrekkelijk. En het recht, in het bijzonder het strafrecht dat zich het meest binnen de alledaagse mensheid afspeelt, heeft zich maar heel langzaam ontwikkeld van een wrede vergelding naar een wat humanere bejegening van zijn slachtoffers, waarmee ik anderen bedoel dan hen die in het hedendaagse spraakgebruik zo worden genoemd. Evenals de medische wetenschap heeft het recht gigantische stappen vooruit gezet maar blijven er missers bestaan. En zeker als de gevaren van terrorisme en andere zware misdrijven op de loer liggen, komt de oude neiging naar boven om rechten van verdachten, die later soms niet schuldig blijken, met voeten te treden, om in ernst te gaan verdedigen dat een klein beetje folteren toch aanvaardbaar is, zeker als je het anders noemt.

Maar denk er eens over na: als de medici werkten met de middelen van twee, drie eeuwen terug, als het recht heel rechtvaardig werd geacht als het homoseksuelen op de brandstapel bracht, maar eerder nog als er geen medische wetenschap en geen recht zouden bestaan, hoe de wereld er dan uit zou zien. En ja, soms weten recht en rechtspraak, evenals de medische wetenschap en de medici schitterende resultaten te behalen, die ons een beetje kunnen verzoenen met veel wat is misgegaan en nog misgaat.

In dit boek, mijn laatste, is een aantal verhalen opgenomen uit een tiental boeken, waarvan er nu zeven bij Uitgeverij Balans zijn uitgekomen. Of de selectie een goede is weet ik niet. Ik heb dié verhalen opgenomen die ik zelf het meest markant vond,

maar ik weet ook dat de schrijver meestal niet de beste beoordeelaar van eigen werk is. Ik zag er echter tegen op anderen lastig te vallen met mijn kleine geschiedenissen van de toekomst. Ooit heb ik mijn verzuchting uitgewerkt in een rede waarin ik bevestigde dat wij verhalen nodig hebben in het recht, en geen puzzels wensen voorgeschoteld te krijgen. Er worden sinds kort serieuze pogingen gedaan om het strafvonnis een beetje te laten lijken op het verhaal van de verdachte, van de getuigen en de deskundigen die zich rondom of tegen hem geschaard hebben.

Maar het recht, hoe belangrijk ook, is maar een fragment uit het leven van de mensheid. Er zijn vele andere fragmenten. Liefde kent geen wetten, verklaarde ooit de dichter Ronsard en, helaas, we kunnen dat ook omdraaien: wetten kennen geen liefde. Het woord komt er niet in voor maar ook het verschijnsel niet. Daarom heb ik het altijd nodig gevonden ook andere fragmenten uit het leven te leren kennen en ze mee te nemen in mijn kleine leeftocht naar een plaats die niemand kent.

Oude verhalen krijgt de welwillende lezer dus voorgeschoteld, maar ook veel nieuwe en die gaan maar mondjesmaat over recht en rechtspraak. Wie nooit iets gelezen heeft van vrouwen als Jane Austen, George Eliot, Emily en Charlotte Brontë, Virginia Woolf en Hella Haasse (om er maar een paar te noemen die mijn leven mede hebben bepaald), kan eigenlijk aan rechtspreken niet toekomen omdat hij niet weet hoe vrouwen, die de helft van de mensheid uitmaken, denken en voelen.

Ik ben dankbaar voor dit even verschrikkelijke als heerlijke leven en roep de lezer vanuit het diepst van mijn hart toe: het ga u zo goed als in een tranendal mogelijk is en doe ook eens iets aan de tranen van anderen.

DEEL I
TIEN KLEINE VERHALEN
OVER RECHT EN RECHTSPRAAK

Ter herdenking

Sommige indrukken zijn blijvend.

Het zal ongeveer vier uur in de middag geweest zijn. Met een wat zeurderige stem vertelt de verdachte zijn verhaal. Hij is nog geen dertig, maar hij ziet er oud en grauw uit. Dat verhaal van hem, ik heb het zeven, acht keer zonder variatie gehoord: hij wordt gek in de gevangenis, hij is liever dood, hij houdt het daar niet uit, hij wil vrij. Hoe meer ik het hoor, hoe meer het me ergert, want ik besef steeds meer dat het waar is en het is verre van aangenaam zulke waarheden bij herhaling te horen. Wij zagen en zien hem van maand tot maand verkommeren. Hij kan lezen noch schrijven. Toch heeft hij iets machtigs van huis meegekregen: de ontembare lust om in vrijheid te ademen. Die lust overweldigt hem telkens opnieuw, drijft hem tot verzet en blinde woede tegen alles wat en ieder die daar grenzen aan wil verbinden. Er zit geen filosofie achter die woede maar enkel de naakte, uitzinnige vreugde om het bestaan zonder staketsels.

De voorlichters hebben het ons voorgerekend, al jaren geleden en al hun rapporten zijn bij het dossier gevoegd; elke vrijheidsstraf zal deze man dronkener van vrijheid maken en dus ongeschikter voor onze, maatschappelijke vrijheid. Hij is bijna dertig en heeft de laatste tien jaren bijna geen vrijheid gekend.

Zijn advocaat zegt: die man zit al zes maanden preventief en zijn mededaders hebben maar een paar weken gehad.

Om een of andere reden komt aan het einde van het pleidooi *niet* het verwachte verzoek tot onmiddellijke invrijheidstelling. Dan sloft de man, die wij verdachte noemen naar voren. Ik houd

het niet uit in die cel, geef mij maar liever de doodstraf. Ik ben zo graag vrij, zegt hij weer, toonloos en zonder hoop. Maar de voorzitter heeft het gehoord en staat schielijk op. Het Hof zal zich over dit verzoek tot onmiddellijke invrijheidstelling in de raadkamer beraden, zegt hij wat onopvallend.

Minder dan vijf minuten later is dat Hof weer terug. Het verzoek is ingewilligd, zegt de voorzitter. Ik kijk naar de man maar hij is weg. Er staat wel iemand, maar dat is een heel ander persoon en die lacht. Er is geen enkele analfabeet die niet lachen kan, maar ze hebben er meestal weinig reden toe. De voorzitter waarschuwt: over veertien dagen komt de echte uitspraak en die kan wel eens langer dan zes maanden uitvallen, maar ik zie dat de man dat niet hoort omdat het *nu* niet terzake doet. Hij zit boordevol vrijheid. Als hij die Rotterdamse burgemeester was zou hij nu dansen. Zijn laatste woord is: mag ik meteen weg? Hij beseft niet dat hij al weg is.

Veertien dagen later de uitspraak. Hij komt weer langs het deurtje naar binnen dat bestemd is voor de gedetineerden. Wat is er met deze bevrijde gebeurd? Hij moest nog een week vervangende hechtenis uitzitten wegens een niet betaalde geldboete. De voorzitter zegt hem dat het tóch niet meer dan zes maanden is geworden en vraagt hoe lang hij nog voor dat andere zaakje moet zitten. Overmorgen kom ik vrij, zegt hij, wat strikt genomen geen antwoord is maar een roeping. Hij ziet er jong uit en bijna blij. Een week is te overzien. Een week is zeven dagen met maar één zondagertussen.

Vandaag zeven dagen na de uitspraak, vijf dagen na de aanvang van zijn vrijheid is hij dood. Doodgeschoten. De gedachte overvalt mij dat dit niet gebeurd kon zijn als wij 'strenger' geweest waren. Maar dat is onzin: in de gevangenis was hij al dood. Vijf dagen vrijheid is niet niks voor wie de vrijheid alles is. Je hoort wel eens praten over de reiziger die eindelijk en voorgoed thuis is gekomen. Dan gaat het over iemand die in het leven geen rust

kon vinden maar er wel naar verlangde en die nu gestorven is. Geland in de veilige haven, de hechte ankerplaats.

Voor de dode, die ik in eerbied herdenk, hadden havens en ankerplaatsen geen aantrekkingskracht. Zij zouden hem doen denken aan vastzitten, aan cellen, aan levend dood zijn. Van hem zal eerder gezegd moeten worden dat hij, die noodgedwongen altijd vastzat, eindelijk op reis is gegaan.

Zijn vrijheid in, die hier niet te vinden was. En een rechter in zijn malle toga en in de potsierlijke zittingszaal zwaait hem – in de geest – na en roept hem toe: goeie reis, Jochem. Wij zijn van één geslacht.

Burgerlijke ongehoorzaamheid?

De trein van kwart voor acht in de ochtend, vanuit Nijmegen bestemming Arnhem, 6 januari en Driekoningen. De schuifdeur die mijn compartiment verbindt met of scheidt van een uitgangshalletje staat half open. Ik hoor een vreemd geluid, dat aanzwelt, afsterft en weer groeit. Pas langzaam besef ik dat iemand huilt in dat halletje achter me. Het komt op mij over als een intense droefheid. Dat verbaast me niet weinig: want 's morgens zijn we chagrijnig, slaperig, ongemanierd maar echte droefheid trefje op publieke plaatsen pas 's avonds aan en 's nachts. 's Morgens bijten we op de tanden. 's Avonds is de moed verloren. Ik kijk voorzichtig achter me door de opening van de schuifdeur. Want ik besef dat het onfatsoenlijk is iemand die alléén verdriet wil hebben, op heterdaad te betrappen. Maar een mens is nu eenmaal een nieuwsgierig wezen. En ik ontwaar dat het een meisje is van een jaar of tien, dat al dat leed met zich draagt. Ze snikt nu voluit, alleen op haar klapstoeltje. Hebben haar vader en haar moeder haar in de steek gelaten? Haar voorgespiegeld dat ze met haar op reis zouden gaan en zijn de schoften op het laatste moment uit de trein gesprongen? Was haar hond erg ziek toen ze van huis moest? Eén ding is zeker: het leed is erg echt.

Weldra kom ik meer te weten. De conducteur is in aantocht voor de kaartjescontrole. Als hij mij voorbij is en de schuifdeur wijd open gooit, wordt alles zonneklaar. Haar treinkaartje is zoek. Ik begin te geloven dat er van mij enig menslievend optreden verwacht mag worden. Maar natuurlijk aarzel ik weer als het op handelen aankomt. En zie: die conducteur zit al gehurkt en onderhoudt zich met het meisje op haar niveau. Zoek maar rus-

tig even, zegt hij en loopt door. Ik zie het meisje zoeken maar nooit zag ik iemand met minder overtuiging zoeken. De dingen zijn reddeloos kwijt als je kind bent. Alleen grote mensen vinden iets terug omdat die alles in verborgen hoeken stoppen. De conducteur komt weer terug. Ik zie het hopeloos gebaar van het meisje. Maar de man hurkt al weer en legt een hand op haar schouder. Het snikken wordt minder. Kom straks maar even bij me op het perron in Arnhem, zegt hij.

Even later zijn we al in Arnhem. Het meisje stapt uit en zou nu gemakkelijk hard weg kunnen lopen, want het is erg druk: veel meer mensen dan luitaards menen zitten 's morgens rond acht uur al in de trein op weg naar werk of school. Ze staat stil en kijkt rond. De conducteur staat een heel eind achter haar. Ze draait om en loopt naar hem toe. Ik ga schoorvoetend achter haar aan. Misschien zal ik toch moeten optreden. Ik sta als een idioot te kijken naar wat er gebeuren gaat. Niemand heeft iets in de gaten. Heb je het gevonden, vraagt de man. Ze schudt het hoofd, gelaten. Wat zal de boze wereld met haar doen? Maar dan die conducteur: alweer midden op dat drukke perron op zijn knieën, het kind tegemoet. Je hebt in ieder geval je best gedaan, zegt hij, ga er maar gauw vandoor. Geen les er achter voor morgen. Het kind loopt weg. En ik heb het gezien, al was het even, één tel: die stralende lach op het gezicht van dat kind, niet uitbundig maar intens gelukkig, zoals het jongetje lacht dat Murillo schilderde. In deze rotwereld, waar alle kwaad op de loer ligt, waar al die vreemde mannen je mee kunnen sleuren, lopen de dingen soms goed af, al mag het niet van de wet. Gelukkig als een kind sluip ik weg. Naar de strafzitting.

The law must be obeyed. Maar niet altijd. Welk een man; drie keer door de knieën voor een kind om acht uur 's morgens. Die het gezien heeft, getuigt ervan.

De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker

De nachtelijke inbreker riskeert een gevangenisstraf van negen jaren. De bankovervalleur, die bij voorkeur niet des nachts opereert en meestal ook gewoon via een open deur naar binnengaat, kan geen hogere straf krijgen. Wie miljoenen verduistert staat hooguit drie jaren gevangenisstraf te wachten, maar omdat zulke grote bedragen meestal alleen in dienstbetrekking voor het oprapen liggen, loopt dat op tot vier jaren. Oplichting tot welk bedrag dan ook kan niet meer dan drie jaren opleveren.

De inbreker is de schrik van ons allen. Ineens is zo'n niet uitgenodigde vreemdeling in ons huis binnengekomen, gepeneetreerd als het ware, om ons van have en goed te ontdoen. Wij zijn verzekerd maar wij willen onze spullen niet kwijt en zeker niet aan een inbreker. En wat we nog het ergste vinden: hij bezoedelt door zijn ongevraagde aanwezigheid onze huiselijke bodem. Onze penaten worden geschoffeerd. Hij dringt binnen in 'my castle', hij schendt mijn privacy en hij straalt gevaar uit. Heel wat mensen die, in bed gelegen, beneden verdachte geluiden menen te horen blijven angstig en klaarwakker liggen wachten tot ze zeker weten dat er geen onheil is of tot het onheil (met *hun* have en goed) is vertrokken. Inbrekers behoren bestraft te worden.

De echte inbreker is zelf echter ook angstig en eenzaam. Hij moet er altijd des nachts op uit en dikwijls regent het. De anderen liggen in bed met hun lief. Hij moet aan het werk. En het is rotwerk. Het levert veel minder op dan ze denken. Hij bevindt zich ingesloten op vijandelijk gebied en ook hij weet niet wat hem te wachten staat. In meer dan één zin niet: zijn buit kan heel gering zijn en zijn risico is groot. Straks zit hij wellicht vast in een

huis dat hij niet zelf uitgezocht heeft en na een tijdje leest hij dan in zijn reclasseringsrapport: zijn moeder is een lellebel en zijn vader stelde bij leven weinig voor. Zelfs de doden laten ze niet met rust. Maar bovendien: de bewoners van het huis raken vaak in paniek en sommige gaan dan schieten. Anderen hebben er eens een bloedhond verstoep of zo maar een verschrikkelijk keffertje. En hij bevindt zich in het donker op vreemd gebied; hij weet er heg noch steg. Alle hoeken van de kamers zijn hem onbekend. Hij wil graag zo snel mogelijk toeslaan en zo snel mogelijk weg, maar hij kan niet eens met goed fatsoen het licht aandoen, als hij de lichtknop al kan vinden. Inbreken is heel wat angstaanjagender voor de dader zelf dan zakkenrollen, tasjes roven, stelen uit winkels, oplichten, belasting ontduiken (het simpelste, maar daar moet je een regelmatig inkomen voor hebben) of in een paar maanden tijd de poen van je baas naar jezelf toeschrijven. Inbrekers op klaarlichte dag, die doen alsof zij de kostbare videoapparatuur met tegenzin voor een grondige reparatie het huis uitdragen, zijn geen echte inbrekers maar oplichters.

Daarom zie je inbrekers vaak met twee of meer te werk gaan en pas nadat ze zich veel moed hebben ingedronken. Het aantal dat onder invloed te werk gaat is waarschijnlijk veel groter dan het aantal dronken rijders. En omdat ze bang zijn maar vooral kwaad (als ze niet snel genoeg buit van waarde kunnen vinden), beginnen ze rotzooi te maken in huis, de vloer te bevuilen, alles overhoop te gooien uit kasten en laden (zoals de politie trouwens doet, en mag doen, bij een huiszoeking). Komt er ten slotte al dan niet argeloos iemand naar beneden geslopen dan haalt een van hen al snel een al dan niet echt (vuur)wapen voor de dag.

Maar de echte inbreker, de inbreker over wie ik schrijf, gaat moederziel alleen op stap. Hij is broodnuchter en zorgt er angstvallig voor geen wapen bij zich te hebben. Hij gaat klinisch te werk en laat als het kan alles – op die paar voor hem bruikbare zaken na – achter zoals hij het aantrof. In dat vreemde, donkere huis rondwarend is hij existentieel eenzaam, van God en alle

goede en kwade mensen verlaten. En wat levert het hem allemaal op?

Ik verdedig hem niet. Ik wil alleen één keer in mijn leven de situatie vanuit zijn gezichtshoek bekijken. Zoals de advocaat Atticus dat aan zijn kinderen, zoon Sem en dochter(tje) Scout, voorhoudt in dat onvergetelijk mooie en ontroerende boek uit 1960 van Harper Lee: *To kill a mockingbird* (dertig miljoen exemplaren verkocht en wie kent het in Nederland?).

Ik zie hem op zijn tenen door die voor hem rare kamer lopen. Hij zoekt. Intussen gaan zijn ogen rusteloos heen en weer om onraad gewaar te worden. Daarin lijkt hij op de vogels die zich ook altijd bedreigd voelen.

Ik verdedig hem niet. Hij zaait onrust en houdt mensen, zelfs jaren later, nog uit hun slaap. Maar als ik nog advocaat was en aan hem als verdediger werd toegevoegd waarna ik hem zou *moeten* verdedigen, zou ik weten wat ik aan de rechter wilde voorhouden. Waarschijnlijk zonder succes. Ook Atticus had geen ander succes toen hij de onschuldige zwarte man in Alabama moest verdedigen tegen de aanklacht dat hij een blank meisje had verkracht, dan dat de jury niet binnen een paar minuten terugkwam met het verdict *guilty*, maar er een paar uur over deed.

Klein beginnen

*Opgedragen aan de eerstejaars rechtenstudenten
van de Universiteit van Amsterdam*

Wiskunde, geschiedenis, geologie, Duitse letterkunde en Franse grammatica, alle kans dat de grondslagen voor een doctoraalstudie gelegd zijn in wat vroeger de middelbare school heette. Maar gek genoeg, het vak dat ons voorhoudt hoe we ons moeten gedragen in het maatschappelijk verkeer, welke rechten we hebben als werknemer, welke plichten als baas en omgekeerd, wanneer en in hoeverre de fietser niet en de automobilist wel aansprakelijk is voor schade en letsel, wat het verschil is tussen voorlopige en vervangende hechtenis, welke de plichten zijn van de bewaarnemer en waarom de Wet op de meststoffen forfaitaire normen aanlegt voor de hoeveelheid poep, dat vak is geheel maagdelijk terrein voor de (meestal) jonge vrouw of man die in de grote stad aankomt.

Klein beginnen in een grote stad. Dat is blijkbaar heel moeilijk. Toen ik een aantal jaren geleden als lid van een (weinig beminde) visitatiecommissie de rechtenfaculteit van de Universiteit van Amsterdam mocht bezoeken, werd als reden voor het slechte resultaat dat de propedeuse (ook) daar te zien gaf, door jong en oud opgegeven dat Amsterdam zo'n boeiende stad was, dat je, als gewoon mens, aan studeren gewoon nog niet toekwam. Ik vond dat nogal grappig, want niet alleen waren de resultaten in Maastricht, dat even boeiend is, veel beter, maar de resultaten in Leiden waren ook om te huilen en dat moet dan toch wel gekomen zijn omdat de stad zo saai is dat je aan studeren niet meer toe kunt komen.

Ik moet iets vreemds vertellen aan de nieuwe lichter van het komende studiejaar. Nee, het is niet waar dat over een vijftal

jaren de wereld vergaat en dat je daarom beter niet al te vurig aan deze vier- of vijfjarige studie kunt beginnen. Er is iets heel anders aan de hand. Want het gaat niet zozeer om het boeiende van de stad als wel om het boeiende van het vak. Er is geen boeiender vak dan het juridische. Maar vooral ook: de studie is een en al verrassing. Je weet niet wat je hoort en soms hoor je amper iets. U dacht misschien dat u als u een fles melk koopt de daarvoor bedongen prijs moet betalen. Laat dat nu nog kloppen ook. Ik wil maar zeggen: óf het recht sluit aan op de werkelijkheid óf de werkelijkheid op het recht. Noem mij eens één andere studie die aan zulke hoge eisen voldoet.

Hebt uw leermeesters lief. En daarom: kastijd ze met uw moeilijke vragen. Want ook dat is het bijzondere aan deze studie. Na korte tijd heb je door dat je als beginneling nog wel geen goede antwoorden kunt geven maar wel heel moeilijke vragen kunt stellen. De colleges moeten opnieuw zoals in die mooie jaren zeventig uitgroeien tot tweegevechten in de arena. Vraag aan uw leermeesters waarom wat vroeger zakelijk recht was nu goederenrecht heet en waarom de onsterfelijke goede trouw is vervangen door de toch maar platvloerse redelijkheid en billijkheid. Vraag en blijf vragen, en denk zo nu en dan een beetje na. Want ik heb het ondervonden: straks krijg je daar de tijd niet meer toe.

Ik ga nu eindigen met de aanvangszin die ik lang geleden voor de eerstejaarsstudenten in het recht te Groningen heb voorgedragen: *U hebt, alle verstrekte andersluidende berichten ten spijt, gekozen voor een uitzonderlijk moeilijke, academische opleiding.* De nadruk valt op *academische* opleiding. Er wordt in die studie nog iets van uzelf, van uw eigen initiatief verwacht. Vroeger kon je zonder een college te *lopen* in ons vak je titel binnenhalen en later hoogleraar worden, waarna je wel college moest *geven*. Nu is dat eerste veel moeilijker en het tweede veel gemakkelijker, want naast de gewone en buitengewone (hoog)leraren wemelt het ook van de bijzondere (hoog) leraren. Daar moet u voor oppassen. Later zal ik wel eens zeggen waarom, als u het

niet uit uzelf te weten komt. Maar die colleges, het blijven bij ons hulpmiddelen voor zelfontplooiing. De studie zelf is magnifiek, daar kan geen hoogleraar iets aan afdoen. Jammer dat de meesten van ons dat pas ontdekken na afloop ervan. U kunt zich daarop straks echter niet beroepen. Want ik heb u bij voorbaat gewaarschuwd. Moeilijk maar mooi.

Klein beginnen in een grote stad.

Van de wijsheid en de rechten van het varken

– 1 –

In *Animal Farm* van George Orwell zijn het de varkens die de wijsheid in pacht hebben. Daar is allereerst het oppervarken Major dat meer dan vierhonderd kinderen heeft gehad en dat drie dagen voor zijn dood in zijn testament in versvorm de gouden toekomst voorspelt van het ‘*Beast of England*’, ‘*Beast of Ireland*’, ja ‘*Beast of every land and clime*’. Die aanzet, veel schoner nog dan het ‘*Bretagne rule the world*’ van de mensenkinderen, moest zijn vervolg hebben en de daaruit voortvloeiende taken van onderwijs, bestuur en organisatie vielen natuurlijk ten deel aan de varkens, die nu eenmaal door eenieder werden erkend als ‘*being the cleverest of the animals*’. Varkens, zo laat zich horen, werken niet, want zij moeten regeren en toezicht houden op de lagere diersoorten. Snowball en Napoleon namen de heerschappij over van hun overleden founding father Major en werden de eerste wetgevers in het dierenrijk. Van de mens Napoleon namen zij één zaak over: wetgeving moet kort en krachtig zijn. Zij gaven zeven wetten uit, zo geredigeerd dat zelfs de domste dieren ze konden begrijpen en noemden ze *The Seven Com-mandments*:

*Iedereen die op twee benen loopt, is een vijand
Wie op vier benen loopt of vleugels heeft, is een vriend
Geen dier zal ooit kleren dragen
Geen dier zal ooit in een bed slapen
Geen dier zal ooit alcohol drinken
Geen dier zal een ander dier doden
Alle dieren zijn gelijk*

Dat zevende gebod werd overigens in de altijd minder fraaie praktijk des levens die ook bij dieren geldt al spoedig voorzien van een amendement '*but some are more equal than others*'.

Tweede minpunt was wel dat het karakter van de varkens Snowball en Napoleon, eenmaal in het bezit van de macht, niet gelijk op liep met hun intelligentie en in de strijd om het unieke leiderschap ging het dan ook de verkeerde kant op: de varkens gingen steeds meer op mensen lijken en '*already it was impossible to say which was which*'. Einde verhaal.

- 2 -

Het verhaal van de 'rise' en later van de 'decline and fall' van de varkens kwam bij mij op toen ik kennisnam van een arrest van de Hoge Raad van 27 januari 2004. Het is bekend dat een van de rechten van de mens de vrijheid van beweging is. Maar ook dieren hebben behoefte aan vrijheid van beweging, al zijn de mensen niet bereid die bewegingsvrijheid, zo ze al verleend wordt, ruimhartig toe te wijzen. Het verlangen dieren zo weinig mogelijk vrijheid van beweging te geven om zelf een zo groot mogelijke vulling van geldbeurs te verwerven, heeft ertoe geleid dat de ruimte waarop, onder meer, varkens recht hebben *bij wet* moest worden vastgesteld. Het is bekend dat een terugtrekkende overheid, die door velen zo vurig gepredikt wordt als het hoogste goed, zo zuinig als maar mogelijk moet zijn met het scheppen van nieuwe wetten. Delegalisering wordt meer dan deformalisering als een ideaal gezien. Maar dat ideaal is in een moderne samenleving met een beetje hart een illusie. Hoeveel milieuwetten bestonden er rond 1940 en hoeveel zijn er nu? Iets dergelijks geldt ook voor regelingen waardoor dieren op enige vrijheid van beweging aanspraak kunnen maken. Nu had de wetgever een regel kunnen opstellen die ongeveer zo zou luiden: elk dier moet die vrijheid en mogelijkheid van beweging hebben die voor dat dier, gelet op zijn aard en grootte, passend is. Maar zo een vage

regel zou voor ontelbare problemen zorgen en de rechtspraak nog meer belasten. Daarom was het niet alleen nodig die ruimte voor elke diersoort bij wet te regelen, maar ook om die wet zo concreet mogelijk te maken. Het Varkensbesluit, uitvloeisel van artikel 38 van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren, bevat een artikel 4, eerste lid en dat luidt:

De voor varkens beschikbare oppervlakte van een stal, bestemd voor gespeende varkens, gebruiksvarkens, geiten of zeugen bedraagt ten minste per varken met een gemiddeld gewicht:

tot 30 kg: 0,30 vierkante meter

van 30 tot 50 kg: 0,50 vierkante meter

van 50 tot 85 kg: 0,60 vierkante meter

van 85 tot 110 kg: 0,70 vierkante meter

van meer dan 110 kg: 1,00 vierkante meter.

Het houdt niet over, zouden Major en zijn opvolgers aan het dierenrijk voorhouden, maar het is tenminste iets. Maar een nieuwe mr. Jones, erfgenaam van de mens-eigenaar van de Manor Farm, waar later de dieren heersten, zou je hebben kunnen horen klagen: 'Ik heb er dagwerk aan.' Voor wie dat niet meteen begrijpt, zal hij het uitleggen: 'Er zijn varkens die op het randje van een grensgewicht zitten. Om niet strafbaar te zijn, moet ik iedere dag met de weegschaal naar de stal om te zien of varken A niet zoveel in gewicht is toegenomen dat ik verplicht ben het dier in een grotere ruimte onder te brengen. En heus, de pakkans is niet gering. Laatst nog hebben controleurs bevonden, dat ik in mijn stal bestemd voor gebruiksvarkens negentig varkens had met een gewicht van tussen de 50 en 80 kilogram die per varken minder oppervlakte tot hun beschikking hadden dan de verplicht gestelde ruimte. Zouden die ambtenaren niet beseffen dat het de taak van een varkensboer is zijn varkens vet te mesten? En ik had er nog wel een befaamde advocaat bijgehaald die een be-resterk verweer had: hij voerde aan (het kostte me 2500 euro) dat

mijn varkens niet te weinig ruimte hadden, omdat meegeteld moest worden de vloeroppervlakte onder de schuine kant van de voederbak. Die ruimte kan ook benut worden door het liggende varken. En weet u wat de Hoge Raad besliste? Ik heb het op een papiertje geschreven want het is nogal moeilijk te begrijpen:

Onder de voor varkens beschikbare oppervlakte van een stal moet worden verstaan: de nettoruimte voor de varkens. Er moet dus – anders dan in het middel wordt betoogd – niet mede onder worden verstaan ruimte waar de varkens zich niet vrij kunnen bewegen maar slechts met een gedeelte van het lijf kunnen liggen, maar: de ruimte waarin de varkens zich vrij, dus zonder gehinderd te worden door een obstakel, kunnen bewegen.'

Ik keek de man aan en zag dat het mr. Jones niet meer was. Het was, nota bene, een bv geworden en iets menselijks was er niet meer aan te zien. De situatie werd nog raadselachtiger want de geest van Major stond ineens achter mijn rug en ik hoorde hem zeggen: 'Dat heeft die Hoge Raad van het mensdom nu eens echt heel goed gedaan.' Ik hield mijn mond maar en peinsde wat over het begrip nettoruimte.

Ik was het met Major eens maar durfde daar niet voor uit te komen want de bv was heel kwaad en bv's zijn sterk als ossen. En even stom, als ik het zeggen mag. Toch kan geen mens er-
tegenop.

Jeugdherinnering

Ze waren er allemaal. De burgemeester met het lint, de journalisten met het blok. Het gebeurde begin jaren vijftig tijdens mijn mislukt bestaan van een paar weken als journalist bij de *Volkskrant* van Lücker.

Nog geen televisie. Het was erg benauwd want de kamer was klein en de zomer warm. Er werden kleine drankjes geserveerd en iemand tikte ergens tegenaan, zodat het stil werd.

De burgemeester sprak ze toe. Hij noemde ze bij hun voor naam. Kees, geloof ik, en Riet. Zo heette je vroeger.

Ze waren vijfenzeventig jaar getrouwd. Dat kwam ook toen zelden voor, omdat de gemiddelde leeftijd van een vrouw toen negenenzestig was en die van een man vierenzestig en een half. Weinig kans dat je allebei zo hoog boven het gemiddelde uitsteeg en dan nog met elkaar getrouwd ook.

De familie was er ook. Zelfs de kleinkinderen waren al op jaren. Ze liepen onwennig in hun zondagse kleren en je kon zien dat ze niet gewend waren om lang te luisteren. Zo interessant was het trouwens niet. Namens de gemeente werd daarna iets aangeboden dat in een bruine zak zat. De vrouw maakte het open maar ik stond, als gewoonlijk, nogal achteraan en kon niet zien wat ze tevoorschijn haalde. Veel zaaks kan het niet geweest zijn want we leefden in de tijd van Drees en van versobering. Bovendien: ze zag er niet bar gelukkig uit toen het cadeau uitgepakt was, maar dat kwam misschien omdat ze, zoals ik later merkte, bijna blind was. Toch volgde er na de onthulling applaus. Zo'n armetierig geklap dat mij als tegenhanger deed denken aan die minutenlange ovaties in de concertzaal na een rommelig

stuk muziek, slecht gedirigeerd, belabberd uitgevoerd, maar wat doet dat ertoe: het publiek is er heden ten dage om te applaudisseren. Dat was vroeger wel anders als het publiek begon te jouwen en massaal wegliep uit de zaal. Maar ik moet bekenen dat dat meestal gebeurde als er een meesterwerk werd vertolkt. Bis, bis roepen in de hoop van velen dat ze het niet in hun hoofd zouden halen. Want ze moeten naar bed.

Ik dwaal af van mijn thema. Terug naar de bron. Het schriële applaus stierf weg. Een journalist van *Het Parool* ging vragen stellen. Ze waren allebei nog redelijk goed van taal. En toch wel blij dat ze een keer in dat lange leven van hen de aandacht van de groten der (Nederlandse) aarde hadden kunnen trekken. Vertel eens iets uit uw jeugd, zei de krantenman gemoedelijk. Of is dat te lang geleden? En omdat het een heel bijzondere dag was kwam de man extra vlug over de brug. 'U vraagt mij naar mijn jeugd,' herhaalde hij. 'Daar kan ik maar weinig over zeggen, een-tonig als die was. Want het grootste deel van mijn jonge jaren heb ik in de gevangenis doorgebracht.' Er brak een genante stilte los totdat zijn echtgenote het woord nam: 'Kom Kees, wat doe je nou; ik zeg toch ook niet wat ik vroeger zoal heb uitgespookt.' 'Wat was dat dan,' vroeg hij gretig. Ze dacht even na en zei toen: 'Ik kan zo gauw niks vinden, maar het zou toch gekund hebben dat ik ook iemand had vermoord.'

'Je moet niet zoveel praten,' mopperde hij. 'Zie je niet, dat ze alles aan het opschrijven zijn?'

Dat zag ze niet want ze was bijna blind. Ik schreef niet. Ik voelde mij gelukkig want dacht: zij die het gedaan hebben verschillen op den duur niet van hen die het zouden hebben kunnen doen.

Er kwam niets van in de krant. Toen ging dat nog zo.

Wachttijden bij de kantonrechter

Wachten is een begrip dat bijna onlosmakelijk verbonden is met tijd: wachttijden. Maar ook met spanning, met angst, met onzekerheid en woede en (soms) met hoop ('not guilty'). We wachten altijd op iets of iemand. Maar wachten tast de tijd aan, maakt hem betrekkelijk. Voor een stoplicht staande op weg naar een spoedgeval ervaar je het wachten als eindeloos lang, maar als je het met een chronometer zou opnemen, zou je zien dat deze wachttijd zelden meer dan een minuut bedraagt.

De Nederlandse Spoorwegen betalen sinds enige tijd bij langdurige vertraging (dat is langer dan aangegeven is wachten op vertrek of aankomst van de trein) een soort smartengeld. Het is moeilijk om daarvoor in aanmerking te komen, maar zo gaat dat nu eenmaal bij zulke zaken: je moet zo veel doen om wat je wenst ook te bereiken, dat de meesten van ons het maar bij een vrome wens laten. Niet geheel duidelijk is voor mij of je ook voor smartengeld in aanmerking komt na de omroep op het station dat jouw trein vandaag helaas niet zal rijden.

Wie in de rechtspraak te lang op berechting moet wachten, krijgt ook een soort bonus. Wij spreken dan als *rechtgeaarde* Nederlanders over *undue delay*, dat is onredelijke vertraging van het geding, te lang wachten tot je kunt voorkomen. Je krijgt als dat het geval is een beetje strafverlaging, maar als de vertraging verschrikkelijk lang geduurd heeft, de zaak bijvoorbeeld meer dan vijftien jaren in de kast van de griffier is blijven liggen, kan het Openbaar Ministerie zelfs niet-ontvankelijk worden verklaard in zijn vervolging en dat komt er platweg op neer dat jij, verdachte, of je nu schuldig bent of niet, vrijuit gaat.

Al bestaat het kantongerecht als 'laagste' instantie niet meer, kantonrechters zijn er nog evenveel als vroeger. Een van hen, de kantonrechter te Sittard, heeft een belangrijke variant op dit stelsel uitgevonden. Laten we zeggen dat een zekere Jan wegens een nogal zware verkeersovertreding gedagvaard wordt om op 1 april a. s. om elf uur in de ochtend ter zitting te 'verschijnen' (op een zitting kom je niet maar verschijn je zoals de aartsengel aan Maria verscheen), maar de zaken die voor de zijne zijn geprogrammeerd lopen uit. Dat doen ze bijna altijd maar in dit geval lopen ze de spuigaten uit. Je kunt ook zeggen dat de programmeur met te korte termijnen heeft gewerkt. Hoe het zij, pas om drie uur is Jan aan de beurt. En dat is reden voor die kantonrechter om de hem anders opgelegde boete te verlagen. Over een geval waarin de vertraging en dus de wachttijd veel minder drastisch was opgelopen dan die van Jan deelt het dagblad *Trouw* ons mee:

Een verdachte van een zwaar verkeersdelict, die deze week moest voorkomen, hoefde na een vertraging van vijfkwartier geen 845 maar 745 oude Nederlandse guldens te betalen.

Als alles naar evenredigheid verloopt zou onze Jan die vier uren of zestien kwartieren heeft moeten wachten, een korting op zijn boete krijgen van minstens fl. 300,-

Undue delay in een ander jasje dan waaraan we gewend zijn geraakt. Niet gek. Maar toch blijft er één probleem: als Jan na die vier uur vertraging, na een wachttijd van vier uren, nu eens was vrijgesproken. Krijgt hij dan driehonderd gulden mee naar huis?

Ik was de jongste rechter niet

Drie verdachten. Inbraak. Twee naar binnen geslopen of geklommen. Eén achter het stuur van de vluchtauto. Ontsnapping mislukt. Strafzaak. De man achter het stuur ontkent: ik had er niets mee te maken. Het was een vriendendienst. Ze vroegen of ik hen met mijn auto naar de x-straat wilde rijden. Daar moesten ze spullen ophalen bij een tante. Ze kwamen met spullen terug. Naar huis, riepen ze. We hebben de spullen. Ik ben gaan rijden maar we kwamen niet ver.

De officier van justitie zat te grinniken. De voorzitter van de strafkamer gaf ter zitting nooit blijk omtrent schuld of onschuld van de verdachte, omdat art. 302 van het Wetboek van Strafvordering dat verbood. Ook deze keer slaagde hij daarin. Maar de jongste rechter, voor wie dat voorschrift ook gold, was toen al van het no-nonsensetype. Maak dat de kat wijs, zei hij honend.

Ik dacht terug aan het begin van de jaren vijftig. Nijmegen, universiteitsstad. L. R studeerde (soms) psychologie maar had met zorg de reputatie opgebouwd de meest luie student van de universiteit te zijn. Omdat in die nijvere tijd niemand *echt* lui was, is hij toch goed terechtgekomen, geloof ik. En J. F. die zich een jaar of wat later in de nacht tegen een boom dood zou rijden. 's Morgens vond een melkboer hem. Zijn babydochter waarmee hij naar huis wilde rijden, lag in de auto te huilen. Mankeerde niets. Hij was een heel bijzonder mens en soms klopt het dat die vroeg afscheid nemen. Jurist, ja.

L. R en J. F vrienden, studenten, schrijvers. Ze stelden mij voor om het er samen eens een dag van te nemen. In die tijd toen

het woord tempobeurs nog niet bestond, was dat een regelmatig terugkerend voorstel, dat ik bijna steeds inwilligde. We zouden een paar flessen goedkope wijn gaan kopen bij een slijterij, gevestigd in een noodwinkel op Kelfkensbos. We gingen naar binnen. Drie flessen werden er gekocht. Negen gulden of zoiets in totaal. Ik stond bij de toonbank en een van hen betaalde met een briefje van tien. We gingen naar buiten. En toen bleek mij dat ze een heel dure fles drank van een mij totaal onbekend soort hadden gebietst. Ik vond dat maar niks en zei het ook. Maar ze waren niet erg onder de indruk.

Als zij betrappt waren (er was toen nog politie genoeg en ze vonden alles nog erg) zouden ze me dan geloofd hebben als ik geheel overeenkomstig de waarheid had verklaard niet bij die diefstal betrokken te zijn? Het zou minstens een zware dobber geworden zijn, zoveel is zeker. Want weliswaar moet het Openbaar Ministerie bewijzen dat jij (ook) gestolen hebt of daaraan medeplichtig was, maar in zo een geval is dat bewijs al voor driekwart geleverd en dan komt het er eigenlijk op neer dat jij, verdachte, moet bewijzen dat je het niet gedaan hebt, dat je er niet van af wist. En dat is bijna onmogelijk. Geheide juristen laten dan weten dat ze zelfs de taal van de oude Romeinen beheersen: *negativa non sunt probanda*. Maar zo ver was ik toen nog niet.

Het is al met al nóg veel erger geworden, die middag en die avond. We begonnen ten huize van J. F. – zijn vader was hoogleraar in de faculteit van het recht – aan de wijn. Slechte, valse en zure wijn, *dat* weet ik nog heel goed. Waarschijnlijk heb ik toen een blijvende aversie tegen deze drank opgelopen. Ik zeg waarschijnlijk, want ik weet niet hoe het allemaal afgelopen is. Tenminste, ik weet het alleen van horen zeggen en dat soort bewijs is niet te vertrouwen. De volgende dag kwamen J. F en L. R. de zieke opzoeken. En hem vertellen dat hij in zijn eentje zowat de hele fles dure drank had opgedronken.

Pas veel later heb ik mij gerealiseerd dat ik na betrapting terecht had kunnen staan voor heling: opzettelijk ten geschenke

aannemen van gestolen goed. Ik denk dat het nóg moeilijker zou zijn geweest te bewijzen dat ik helemaal niet wist dat ik die fles had leeggedronken en daarom ook niet het opzet kon hebben gehad om te helen. En als ze me al hadden geloofd, zo weet ik *nu*, dan zouden ze ongetwijfeld zeggen, die rotrechters, dat die onwetendheid mij niet kon excuseren omdat ik mij op schuldige wijze in de situatie had gebracht waarin ik zoiets niet meer wist. En als ik zou hebben tegengesputterd, zou zo iemand als ik zelf later ben geworden me venijnig hebben tegengeworpen dat je je dan zeker eerst maar goed moest bezuipen om vervolgens straffeloos een moord te kunnen begaan.

Eén schrale troost zou het recht mij wel geboden hebben: je kunt niet tegelijkertijd de dief *en* de heler van een en dezelfde fles drank zijn.

Maar wat ik wilde aantonen, is dat ik niet die jongste rechter geweest kan zijn.

Doodvonnissen in de ochtend

In de veertiende van zijn *Lettres provinciales* gaat Pascal (1623-1662) tekeer tegen de casuïstiek van de jezuïeten, die onder meer verdedigen dat men met een zuiver geweten iemand mag doden die jou in het gezicht heeft geslagen.

Daartoe vergelijkt hij de ethiek van de jezuïeten met de regels van het wereldlijke recht, dat zo zegt hij, als het over een doodvonnis gaat, heel wat voorzichtiger te werk gaat:

... de wetten hebben dat niet onderworpen willen maken aan allerlei soort mensen maar alleen aan rechters, wier fatsoen en deskundigheid zijn onderzocht... Er zijn er minstens zeven voor nodig, eerwaarden. En geen van die zeven mag zich ooit aan enig misdrijf hebben schuldig gemaakt want men is bang dat zijn oordeel dan door hartstocht zou worden beïnvloed of gecorrumpeerd. En u weet toch ook, eerwaarde paters, dat doodvonnissen alleen maar in de ochtenduren geveld mogen worden, omdat dan de geest nog volslagen onvertroebeld zijn werk kan doen.

Deze *Lettres provinciales* zijn ook voor de jurist kostbare studie-stof. Ze gaan van a tot z over interpretatie van regels en daar houdt rechtspraak zich bij uitstek mee bezig. Pascal weert zich als een jansenistische duivel tegen al die Pères, die hij met naam en toenaam noemt en op zijn matje roept.

En het nichtje van Pascal, Marguérite Périer, die hem een interview afnam, in de tijd dat dat nog ongebruikelijk was, tekende uit zijn mond deze onsterfelijke verklaring op:

Je vraagt mij of ik zelf wel al die boeken heb gelezen waaruit ik

heb geciteerd. Mijn antwoord is: nee, want anders zou ik mijn hele leven hebben moeten besteden aan het lezen van bar slechte boeken.

Advocaten, rechters en andere juristen zullen met een heel wat geruster hart kunnen gaan slapen nu Pascal hun is voorgegaan in het citeren uit boeken, die zij ongelezen laten voor zover zij niet strikt noodzakelijk zijn – of zelfs nadelig en schadelijk – voor hun conclusies, hun pleidooien en hun vonnissen.

De glorie van het recht

Wie over de gekte, de onwerkelijkheid, de onvolkomenheden van het recht heeft uitgeweid, komt onherroepelijk voor de vraag te staan of die diskwalificaties geen tegenhanger hebben en, *zo nee*, waarom hij dan met zo'n wangedrocht een leven lang is opgetrokken.

Het valt mij niet licht op deze vragen in te gaan omdat zij van intieme aard zijn. Ik zal het daarom kort houden. Ik ga alleen op de eerste vraag in want omdat ik die niet met een volmondig nee beantwoord, valt de tweede vraag weg. Het recht is geen wangedrocht.

Maar je zou zo graag zeggen dat het recht zijn waarde bewijst doordat het in laatste instantie de rechtvaardigheid nastreeft of zelfs verwerkelijkt. Velen hebben dat ook gezegd, maar ik mag en kan dat, zo algemeen neergezet, niet onderschrijven. Want er is altijd recht geweest en er zijn in alle stelsels van recht onderdelen die – met volle loyaliteit toegepast – willens en wetens onrecht hebben veroorzaakt. Er is geen enkele waterdichte garantie dat recht en rechtvaardigheid samenvallen. Maar behoudens in geperverteerde rechtsgemeenschappen – en daartoe behoren van rechtswege dictaturen van rechts en van links, maar die niet alleen – is er toch in elk nationaal of supranationaal rechtsgeheel een constante en vastberaden wil te constateren om ieder het zijne te geven. Maar die wil, hij stijgt niet uit boven de in meerderheid aanvaarde en gemiddelde normen van gerechtigheid zoals die in de tijd waarin het recht zich voltrekt, bestaan. Zo zal het recht in een samenleving waarin slavernij is aanvaard, de slaaf als verschijnsel binnen het recht aanvaarden. Mij is geen

tekst bekend waaruit blijkt dat Christus zich tegen de slavernij heeft gekeerd. De tegenstanders van de aanvaarde opvatting, de dissenters, krijgen voorlopig geen kans. En zo zal het recht in een samenleving waarin vrouwen een inferieure plaats krijgen toebedeeld, regels hebben en toepassen die deze inferioriteit bevestigen.

En zelfs als we die onvolkomenheden gaan beseffen en ze van de rol proberen te schrappen, zal de realisering van de gerechtigheid meer dan eens worden geblokkeerd door de onvolmaaktheid die aan het menselijk oordeel inherent is en door de onvoorspelbaarheid van de dingen die gebeuren en die daarom niet binnen het bestaande recht bevredigend kunnen worden opgelost.

Ik zou kort zijn. En daarom: aan het recht, in het bijzonder waar het in individuele gevallen de rechtvaardigheid nabij komt, heb ik toch mijn hart verpand. Ik heb soms schitterende beslissingen gezien en meegemaakt, bevochten op de duivel van het dreigende onrecht. Maar veel vaker gewoon goede beslissingen, waarvan het kenmerk vooral was de zorgvuldigheid waarmee zij tot stand waren gekomen. Zorgvuldigheid die onbehoorlijk veel tijd vraagt. Wie zijn recht wil krijgen moet daarop (te) lang wachten en dat lange wachten is dan nog soms zonder goede uitkomst. En toch wil ik blijven volhouden dat goede rechtspraak niet op jacht mag gaan naar snelle productie.

Ik ga niet technisch worden als ik dat al zou kunnen. Wil daarom even luisteren; het kost maar zo kort. Ik heb, zoals zij allemaal, de rechters, de officieren van justitie, de advocaten niet te vergeten en nog zo veel anderen, de intense vreugde meegeemaakt van het goede oordeel, onder woorden gebracht in taal die overtuigt en die een in zichzelf besloten schoonheid bezit. Ik heb, zoals die anderen, de engel der gerechtigheid gezien, meer dan eens. Vleugels had zij niet, zij was aardgebonden. Maar zij waakte over ons en zij fluisterde ons in dat we nooit de moed moesten opgeven. Dat er bij ons veel fout is maar meer goed.

Aan engelbewaarders ben ik blijven geloven. Lach maar als u dat leuk of onnozel vindt.

En ja, ik hoorde iets, het waren geen bazuinen, maar het leek er een beetje op. Ze maakten alleen te weinig lawaai en ze schalden niet. Het geluid zacht en ingetogen begonnen, het wakkerde langzaam aan en, geloof het of niet, ik hoorde dat het melodius maar ook krachtig melding maakte van de kleine glorie van het recht.

DEEL II
VIER VERHALEN OVER ERNSTIGER ZAKEN

Socrates en Christus

Van de twee grote gerechtelijke dwalingen op strafrechtelijk terrein: de ter dood veroordeling van Socrates en van Christus, is het daaraan voorafgaande proces tegen Christus – ondanks het getuigenis van de vier evangelisten – het moeilijkst te doorgronden.

Was de geseling een ‘bijkomende straf’ voorafgaand aan de kruisiging (iets zoals nog in de achttiende eeuw vrij gebruikelijk was: radbraken en dan onthoofden)? Uit de teksten bij Mattheus en Markus zou men het opmaken. Maar Lucas en Johannes geven ons de meer vertrouwde lezing door: het geselen zou geschied zijn als een poging om het volk tevreden te stellen (‘ik zal hem vrijlaten, maar eerst laten geselen’).

De plaats van Pilatus in het strafproces is ook allesbehalve duidelijk. Is het denkbaar dat een Romeins magistraat van enige allure eerst uitdrukkelijk de onschuld van verdachte uitspreekt – ‘ik vind geen schuld in hem’ – en hem even later, na zijn handen gewassen te hebben, ter dood veroordeelt? Had Pilatus, die nog een tweede ‘truc’ vergeefs uithaalde – *Jesus of Barabas* – wel het recht Jezus vrij te spreken tegen de wil van het Joodse volk dat ter terechtzitting aanwezig was? Of fungeerde dit volk als een soort uitgebreide jury (‘wij hebben een wet’) die bij acclamatie schuldigverklaring en doodstraf uitsprak, welk vonnis Pilatus, toen het al zijn machinaties ten spijt gehandhaafd bleef, alleen maar als feit kon constateren?

De uitzonderlijke soberheid van de lijdensverhalen juist in dit stadium van het proces kan ons geen uitkomst bieden. Wel zou het tenminste formeel-juridisch beslist onjuist zijn de

kruisdood van Jezus (zo werd de doodstraf voltrokken voor wie geen Romein was) op rekening van de Joden te schrijven (gelijk steeds gebeurd is) als Pilatus verantwoordelijk was voor de uitspraak. Het staat ook te bezien of Pilatus, als hij voet bij stuk had gehouden, iets te vrezen had van de ontevredenheid van (een deel van) het Joodse volk. Zijn vrouw had een slapeloze nacht gehad voordat zij, even onrechtmatig als bewonderenswaardig, in het voordeel van Jezus – maar ook weer vergeefs – intervieneerde in het proces.

Vergeleken bij Socrates was Jezus ook een veel moeilijkere verdachte. Socrates verdedigde zich afwisselend met warm vuur en koude ironie. Meletus, een van zijn aanklagers, wordt door hem tijdens het proces volmaakt voor gek gezet. Socrates toonde zich geëngageerd, Jezus liet het proces gelaten, soms verveeld over zich heen gaan. Het proces leek wel niet hém, maar de ménsheid aan te gaan. Herodes, wiens rol in het proces mij ook niet duidelijk is geworden, kreeg geen woord uit hem. Dat ergerde de man buitengewoon, maar hij kon er blijkbaar rechteens niets tegen doen. Zwijgen was duidelijk niet strafbaar. De man van Nazareth is misschien wel de eerste geweest, die gebruik maakte van het recht van verdachten om te zwijgen dat bij ons is neergelegd in artikel 29, eerste lid van het Wetboek van Strafvordering.

In paradisum

Al lang hoor ik er niet meer bij. Maar telkens opnieuw voel ik mij als de gelegenheid zich voordoet – meestal is dat bij begrafenissen – tussen hen thuis als de huisgenoot die te lang op studiereis is geweest. Terwijl juist dat thuisgevoel mij in het maatschappelijke leven in de steek laat. Als ze elkaar maar geen handjes gaan geven of onhandig-westerse kameraadschappelijke accolades gaan beproeven, waar ik aan mee moet doen. Alleen de Russen zijn daar goed in.

Ik zal er maar weinig over zeggen, maar goede ‘katholieke’ begrafenissen zijn aangrijpend en troostrijk. Dat heb ik elders nooit meegemaakt en ik ben de laatste jaren bij wat begrafenissen geweest. En om twee ongelovige en daarom onverdachte, hoogstens wat verouderde getuigen aan te halen, de gebroeders De Goncourt in hun eindeloze dagboek op 20 april 1867: *‘Al het tedere, al het gevoelige, al het ondraaglijk mooie van de moderne tijd, komt van het katholicisme.’*

Godsdiensten die het eeuwige leven beloven hebben in zekere zin gelijk. Wat meegemaakt, wat gebeurd is, valt niet meer uit te wissen. Eens geleefd, altijd leven. Daarom gaat geen leven over en is het onvergankelijk.

Ik hoor ze zingen: uw rijk kome. En ik, die altijd leef tussen twijfel en vervoering, tussen cynisme en sentimentaliteit, ik denk het Reve in de verte na: ja, laat het nu komen, dat koninkrijk van jou en graag gauw. Waar die veroordeeld worden en die veroordelen gelijkelijk aan een nieuwe maatstaf zullen worden gemeten: de ultieme herziening. Waar de tranen gewist worden van het gezicht van de geteisterden en de stomme grijnslach van

het hoofd van de geslaagden. Ik hoor ze zingen. En ze gaan maar door. Van de Heer die bij hen moet blijven omdat het avond wordt en ze bang zijn in het donker. Van het Lam Gods, dat al de zonden van de wereld wegneemt en dat ook nog eeuwige rust kan brengen aan de rustelozen van hier.

En van dat paradijs...

Voor wie God bestaat

Hij weet het zelf het best: hij bestaat maar een beetje. Hij bestaat niet voor rechters die hem nadoen en evenmin voor de mannen die van hen straf kregen. Hij bestaat zelfs niet voor wie, aan welke kant dan ook in oorlog, revolutie of opstand gesneuveld zijn. Hij bestaat bijna niet. Niet voor ons die gewoon deel hebben gehad aan gewoon geluk en gewoon verdriet, de een van het ene wat meer dan van het andere. Niet alleen geldt is ongelijk verdeeld, maar dat geldt ook voor geluk en leed.

Hij is de God van Willem Frederik Hermans, voor wie hij ook niet bestond maar toch... In *Nooit meer slapen* vervullen de muggen de hoofdrol, maar God lijkt ook mee te doen want 'hij kijkt uit de hemel en ziet de wereld als een luchtfoto'. En van wat hij ziet kan maar weinig hem schelen. Maar dat weinige, wat is het? Wie zijn de weinigen waar hij voor bestaat? Ik weet het niet want ik ben rechter geweest en voor mij bestaat hij dus zeker niet. Ik weet het niet maar ik heb een vermoeden.

De God van de wraak, waarvoor wij als kind bang zijn gemaakt, bestaat niet. Hij zal niet oordelen over levenden en doden, want dan zou hij het merendeel van de mensheid moeten veroordelen. Daar is geen beginnen aan. Maar, ik zeg het met aarzeling, de God van de liefde bestaat, geloof ik, een beetje. Voor mensen, het zijn er niet veel, die meer dan gewoon onrecht hebben ondervonden in het leven.

Voor dat meisje van zeven jaar, wier foto met haar stralende lach wij dag in dag uit op de televisie hebben gezien, want zij was lange tijd vermist. Die van haar moeder zo dikwijls te horen had gekregen dat ze niet mee moest gaan met vreemde mannen.

Maar natuurlijk wel met haar buurman, die ze al zo lang kende en die geen vreemde man was. Die op haar stond te wachten toen ze in de zandbak zou gaan spelen. Ze werd verkracht en vermoord. Voor haar bestaat God en hij zal de tranen van haar ogen wissen en hij zal gezegd hebben: kom maar bij ons, waar geen leed meer is, waar je kunt spelen in de zandbak die wij voor jou hebben klaargemaakt. Ik en mijn engelen bestaan voor jou. Zoals die buurman jou stond op te wachten bij de zandbak, zo stonden wij vanaf dat ogenblik te wachten op jou. Je wist niet wat er met je gebeurde in dat huis; je was eerder verbaasd dan ontgaan: de pijn die er was heb je amper gevoeld, zo vreemd was alles wat je overkwam. En zo kort als het geduurd heeft, zo snel als het voorbij was, zo zonder maat en buiten plaats en tijd, is het geluk dat wij je schenken

En voor, het is maar een gedachte, Clara Petacci, de minnares van Benito Mussolini, wier fout voor aardse rechters was dat zij trouw bleef aan die man, toen hij zijn kansen reddeloos verpeeld had. Die hem vroeg of hij niet blij was dat ze met hem wilde sterven, tot de verschrikking van de laatste dag bij hem was gebleven maar die geen antwoord kreeg omdat hij alleen aan zichzelf kon denken. Voor hem bestaat God niet. De mensen hebben hem al zonder proces veroordeeld. Hij zal dat oordeel niet overdoen. Er is gezegd dat een vrouw op zijn lijk vijf kogels heeft afgevuurd, een voor elk van haar dode zonen. Maar voor haar bestaat hij misschien wel want over haar hebben ze zonder recht geoordeeld. Ze mag dan niet uit een hoogstaande familie stammen, ze was zelf wel fatsoenlijk en vooral loyaal. Naast de man die zij trouw bleef werd ze met het hoofd naar beneden opgehangen aan een benzinepomp. En een schoft draaide haar rond met een stok zodat haar dijen bloot kwamen. Maar die erbij waren hebben het waarschijnlijk gezien. Een van hen getuigde ervan: haar gezicht toonde rust en een geluk dat niet meer in deze wereld thuis hoort. Was ze al opgewacht misschien door hem die alle tranen wist?

En voor, het is maar een gedachte, Kathleen Kennedy, de enige uit die grote familie, die door haar moeder verstoten werd. Die niet naar macht en geld verlangde maar die probeerde gelukkig te zijn en anderen gelukkig te maken. Voor ze haar geluk vond stortte het vliegtuigje met haar en haar echte liefde aan boord, neer. Het strekt haar broer John, de president die vermoord werd, tot eer dat hij, zelf teveel belust op macht, haar partij trok als zij weer eens in conflict kwam met de andere familieleden, met moeder Rose vooral die in haar dood de vinger Gods ontwaarde. Rose werd honderdvier jaar. Ze had gelijk maar heel anders dan ze dacht, want met die vinger wenkte hij Kathleen. Voor haar bestond hij. Hij zorgde ervoor dat iemand op haar grafsteen beitelde: '*Joy she gave, Joy she has found*'.

En voor nog wat anderen. Ik ken er zo weinig. En, het is maar een gedachte, voor de vrouw die Céline trouw bleef toen hij als oorlogsmisdadiger ging zwerven over de wereld en bleef zeuren over *zijn* lot. Eva Braun misschien, Magda Goebbels en haar kinderen? Het zijn maar wat gedachten. Ik ga niet door. Omdat hij geen God der wrake is, hoeft hij maar voor weinigen te bestaan. De anderen verdwijnen, denk ik, in het niet zoals de dieren en de planten die ook geleefd hebben en, als ik mij niet vergis, nooit naar een eeuwig leven hebben getaald. De eeuwige rust ja, die wel. Daaraan worden al die anderen deelachtig. Want eeuwige rust is het niets.

God weet het zelf het best: hij hoeft maar voor weinigen te bestaan. En geen oor heeft het gehoord, geen oog heeft gezien wat hij bereid heeft voor die in dit leven te zeer geschonden zijn. Of ze, na hun dood, het eeuwig leven hebben, ik weet het niet. Maar eerst zal het leed dat hun op aarde is aangedaan gedelgd worden. Want God is rechtvaardig. Daarom ook wil hij voor zo velen van ons niet bestaan.

Twijfel

Toegegeven: het is moeilijk te bewijzen maar dat neemt niet weg dat er nog niemand in geslaagd is te bewijzen dat God *niet* bestaat. Daaraan doet zelfs niets af dat ook door niemand bewezen is dat God wel bestaat.

Maar als er dan straks tot schrik van velen vooral in onze westerse wereld *toch* een soort van hiernamaals zal blijken te bestaan, voorafgegaan door geschal van de bazuinen dat de dag van het laatste oordeel aankondigt, zal ik met een beroep op mijn democratisch recht staande die vergadering uitdrukkelijk protest aantekenen. Niet, zoals men misschien zal denken, wegens al het afgrijselijke onrecht van alle tijden in de hele wereld dat het op-
perwezen zoal niet veroorzaakt dan toch toegelaten heeft, terwijl het in zijn macht en alleen in die van hem lag om het te voorkomen omdat hij *almachtig* is. Want *dán* zal al het onrecht in dat laatste oordeel recht getrokken en uitgewist worden als van geen enkel belang meer. De dies irae zal er hoogstens zijn voor de profiteurs, de rijken en machtigen die onderworpen zullen worden aan de existentiële proef die vaststelt of zij ja dan nee door het oog van de naald kunnen kruipen. Wat minder hard gezegd, zij het niet in mijn eigen woorden, de *divites*, vrij vertaald: de graaiers (maar niet alleen naar geld) zal hij met lege handen wegsturen en de armoelijdens, de daklozen, kortom het plebs, de miljoenen die van honger zijn omgekomen en nog zullen omkomen, die zal hij overladen met goede dingen.

Waarom dan dat protest? Omdat hij van iedereen geloof eist dat bergen verzet. Een mens kan geen bergen verzetten en zulk

een geloof te eisen is daarom, om een juridisch woord te misbruiken, disproportioneel, te veel gevraagd. Toch is hier sprake van een trefzekere formulering, want rationele, menselijke denkkraft en gevoel kunnen er niet toe komen een moedermaagd te aanvaarden en één God, die toch uit drie personen bestaat en zo nog veel meer. Alleen als je bergen verzet, bestaat de mogelijkheid te geloven in dingen die naar menselijke maatstaf niet kunnen (*credo quia absurdum*), en met meer of betere maatstaven kan een mens niet meten (*cogito ergo sum*).

Die eis had menselijkerwijs daarom niet gesteld mogen worden. Maar wat veel belangrijker is en de kern van mijn protest raakt: die eis had niet gesteld behoeven te worden. Als de zoon van God na – als mens – de kruisdood te zijn gestorven drie dagen later kon verrijzen om kort daarop zonder hulpmiddelen naar zijn vader en de heilige geest (die was daar ook) op te stijgen, waarom kan hij dan ook niet in deze wereld vol verwarringen ons dwingend komen vertellen hoe het zit? Waarom kan of wil hij er niet voor zorgen dat er met een zekere regelmaat iemand uit de dood opstaat om ons te vertellen wat haar of hem is overkomen en ons zo een boodschap brengen die wat geloof was tot zekerheid maakt. Dat is toch een kleine moeite. Had Dante niet van bovenaf recht op informatie moeten krijgen voordat hij ons bang kon maken met zijn hel en haar kringen? Transparantie? *No way*.

Ik schrijf hier wellicht wat anders over dan mijn gewoonte is. Maar ik ben opgevoed in geloof aan het christendom – afdeling: katholieke kerk – en hoewel ik dát geloof verloren heb is er toch (te) veel van in mij blijven rondwroeten met als gevolg dat ik niets zo zeer haat als het atheïsme, dat zich als *vanzelfsprekende* waarheid aandient. De enige juiste grondhouding is, nu beide stellingen onbewezen zijn gebleven, twijfel.

DEEL III
ACHT 'SFEERBEELDEN'

Heimwee(1)

Voor Agnes

November in de vroege ochtend. Mist hangt laag over het station, is zelfs onder de overkapping binnengeslopen. De druilerige sfeer slaat neer op de weinige reizigers die zo vroeg al naar hun werk moeten. Wat voor werk? Waarom? In de late avond is een station een spookplaats waar de geesten van de dag nog doorheen drijven. En deze vroege ochtend ligt in het verlengde van een troosteloze nacht.

Het symposium in Rotterdam is ver weg en begint te vroeg. Je kunt niet wat later komen als je de eerste spreker bent. Spreker. Ik verfoei het woord. Ik verfoei de zaak. Praten over alles, praten over niks. Het slaperig applaus dat mij wacht.

Aan de overkant van het perron komt een trein tot stilstand. Vanuit Utrecht aangekomen in Nijmegen. *Stazione termini*. Allemaal uitstappen en denk aan uw persoonlijke eigendommen. De onpersoonlijke laat je maar liggen.

Allemaal is maar een beetje. Een stuk of vijf, zes die hier op dit strand aangespoeld zijn. Ze gaan op weg, naar het werk, hun werk. Ik zie een man met een pijp, die als eerste uit de tunnel komt. Ik kijk maar niet meer. Dit is een eiland. Onbewoond bijna.

Ik kijk maar niet meer. Maar een van de zes loopt niet het station uit. Het is een vrouw. Mijn bril is beslagen. Ik zie niet goed. Ik zie haar niet goed. Ze is nog ver weg maar ze komt mijn kant uit. Moet ze weer terug vanwaar ze gekomen is? De weg is lang. Ik kijk niet meer, ik tuur. Een jonge vrouw in de vroege ochtend, stralend alsof het voorjaar is aangebroken. Het lijkt wel of ik haar ken en dat ze mij kent. Maar mijn bril is beslagen. De armen

uitgestrekt komt ze op me af. Met de blijde lach der herkenning, uitnodigend. Kom in mijn armen, mijn liefste. Maar dan is het voorbij. Ik ben een sufferd want even achter mij staat een jonge man, een echte griezel met oranjebruin haar, haar op te wachten. Ze komt in *zijn* armen en ik, weer terug in mijn trieste stemming van weleer, mompel gelaten de laatste twee regels uit een vers van Leigh Hunt, ooit vrij vertaald door de dichter Bloem:

*Jannie zoende me, uit de stoel
Waar zij in zat opgesprongen.
Tijd, jij dief, die elk gevoel
Op den duur hebt weggedrongen –
Noem mij oud, versleten, kaal,
Geef voor alles me onvoldoende
Maar vergeet niet dat eenmaal
Jannie me zoende.*

Ik proef de laatste woorden op mijn tong: Jannie me zoende. Zeg het nog eens langzaam en dan vlug. Is dat echt Nederlands? Het lijkt de taal van Eros wel. Er zit iets in van de zoete zonde, die soms, soms de wereld in haar macht krijgt. Op een druilerige ochtend, in november, op het station in Nijmegen. Voorbij, voorbij en ach voorgoed voorbij.

Zeur niet, denk ik. Ga naar Rotterdam. Zeg je lesje op. En denk niet dat ze met uitgestrekte armen op *jou* toe kwam lopen. Of liever: denk het maar wel. Want de werkelijkheid is niet waar.

Een teug verrukking op een kruik verdriet. Dat is het leven waar ik bij blijf zweren. Helaas, de teug is al lang op.

Op naar Rotterdam.

'Reis door mijn kamer'

– 1 –

Zijn vader was streng. Als hij vroeg of hij uit mocht gaan weigerde zijn vader dat bijna altijd. Maar als troost mocht hij dan soms aan de hand van zijn vader in diens kamer op en neer wandelen. Schrale troost zou je denken. Maar hij mocht dan zelf het reisdoel bedenken. Van Kopenhagen, vertrekpunt, naar Madrid of naar een kasteel in Zuid-Frankrijk, naar Midden-Afrika of desnoods naar Rusland. Onderweg beschreef zijn vader die alles wist wat er te weten viel

*zo nauwkeurig, zo levendig, zo volkomen en aanschouwelijk
wat hem, de zoon, onbekend was dat hij na zo een half uur
wandelen met zijn vader zo overweldigd en uitgeput was,
alsof hij een hele dag echt uit was geweest.*

Op den duur sloeg de magie van de vader over op de zoon en werd deze reisleader, die precies wist wat onderweg echt aandacht vroeg en verbeteringen aanbracht in informatie die hij van zijn vader gekregen had. Zo ongeveer zoals heel jonge kinderen hun oude verteller wijzen op zijn fouten als hij een volgende keer het verhaal anders vertelt.

Het is Kierkegaard (1813-1855) die aan het woord is in een van zijn nagelaten papieren en het is niet vermetel aan te nemen dat hij een stukje autobiografie opvoert, al heet de zoon Johannes Climacus. Kierkegaard reisde zelden en bleef als vastgeroest in Kopenhagen wonen. Hij bleef in het Deens schrijven, want, zo zei hij, een andere taal ken ik niet. Over zijn vaderland, over Kopenhagen, over de Deense taal deed deze sombere, in zichzelf gekeerde, altijd twijfelende wijsgeer juichend verslag.

Ik herinner me een boek te hebben gelezen dat luisterde naar de titel ‘de reis door mijn kamer’, maar ik kan maar niet op de naam van de schrijver ervan komen.

– 2 –

Maar al spoedig wist ik het. Er is niet alleen een Franse roman van die naam: *Un voyage autour de ma chambre*, maar ook een Nederlandse verhalenbundel *Reis door mijn kamer* en die is van Maarten Biesheuvel. Bij De Slegte in Nijmegen kocht ik voor een habbekrats de eenentwintigste druk van dat boek. Biesheuvel is voor mij de kampioen van het Nederlandse korte verhaal. En onlangs is hij daarvoor bekroond met een belangrijke prijs. Wat is het bijzondere aan de verhalen van Maarten Biesheuvel? Ik ben altijd onmachtig geweest om te omschrijven waarom iets of iemand goed is. Ik vind het veel gemakkelijker duidelijk te maken waarom iets niet goed is, waarom iemand mij tegenstaat. Dat zijn er nogal wat en dat komt door de televisie. Die maakt iemand tot je vijand zonder dat je hem ooit ontmoet hebt dan veelvuldig op het scherm, eigenlijk zonder dat je iets kwaads van hem weet.

Is het de bijzondere stijl van Biesheuvel die mij boeit? Maar waaruit bestaat dat bijzondere dan? Is het de ontwapenende manier waarop hij tegen dingen en vooral mensen en dieren aankijkt? Ik weet het niet. Maar lees uit zijn eerste boek *In de Bovenkooi* van 1972 het verhaal ‘Rekenschap’. Hij beschrijft daarin het sterfbed van zijn tante, de schrijfster Jacoba M. Vreugdenhil, en zijn aanwezigheid daarbij samen met zijn wereldberoemde vrouw Eva. Zelfs als je een zo slecht geheugen hebt als ik kan je, als je een beetje gevoel hebt voor wat niet leuk maar wel aangrijpend is, dit verhaal niet meer uit je herinnering verdrijven. Het eindigt zo:

Want wees nu eens eerlijk: wijst u in uw omgeving eens mensen aan die geen openlijke of latente misdadigers en monsters

zijn. Door elkaar de hand boven het hoofd te houden, door altijd in groepsverband op te trekken vergroten we onze schuld. Ik kom net uit de bus. Er was een voetbalwedstrijd aan de gang. De bus stopte voor een huis en de chauffeur riep door zijn geopende raampje naar een familielid dat daar woonde: 'Wat is de stand?' Een-nul werd er teruggeroepen en de bus reed weer door. Zulke dingen daar draait het om in het leven. Ik had de idee dat de passagier naast me de arm om mijn schouders had willen leggen, alleen maar om het feit dat 'onze jongens' aan het winnen waren. Ik stapte uit de bus en huilde: 'Mijn tante is dood, maar ze heeft op zijn minst iets ondernomen. Ze schreef niet best, maar ze heeft het toch geprobeerd...'

Zelfs bij De Slegte mogen ze de boeken van Maarten Biesheuvel niet als ramsj van de hand doen. Helaas, zelfs *De Keuze van Eva* ligt daar voor een spotprijs.

– 3 –

De reisbureaus hameren het erin: duizend reizen maken is oneindig veel leerzamer dan duizend boeken lezen. Dat hangt er maar vanaf hoe en waarheen men reist en welke boeken men leest. De meeste reizigers leren van reizen niets. In de verhalenbundel van Doris Lessing *The Habit of Loving* komt een verhaal voor dat 'The Pleasures' heet. Het gaat over een echtpaar van middelbare leeftijd dat verarmd is en het hotel in een Franse badplaats waar zij vroeger logeerden niet meer kan betalen. Aanvankelijk schamen ze zich een beetje als ze een goedkoop logement moeten nemen, maar weldra gaat die schaamte over want het gaat toch eigenlijk alleen maar erover hoe je zo snel mogelijk van blank in bruin kunt veranderen:

Daarvoor waren ze gekomen. Daarvoor waren al die honderdduizenden naar de stranden gekomen: om op het strand te liggen en de zon op te vangen op hun verhitte lichamen; en

*ook om – in kleine hoeveelheden – het hete, blauwe water op te nemen, dat zo kleverig op hun huid opdroogde. De zee was erg zout en rook warm – rook ook een beetje naar iets anders dan naar zout en naar onkruid want achter de golfbrekers spoelden de riolen van de stad de zee in om hun rijke bezink-sels te laten drogen op de geparfumeerde en met olie inge-smeerde lichamen van de gelukkige baders.
Daarvoor waren zij gekomen.*

Zelf heb ik ook veel gereisd en het waren heel dikwijls verre reizen. Bagage had ik niet bij me en ik reisde alleen. Helemaal juist is dat niet want ik had altijd een gids bij me, een reisgids wel te verstaan. Niet altijd beviel me die. Bruce Chatwin, beroemd reisgids naar Patagonië, liet ik na een dag al vertrekken, omdat hij mij weinig over Patagonië vertelde en veel te veel over zichzelf.

Op een van mijn eerste reizen was Graham Greene mijn gids. Ik doel niet op zijn eertijds beroemde maar nu wat vergeten en onderschatte romans waarin verre landen als Mexico of Argentinië alleen maar het decor vormen voor het verhaal, maar zijn reizen waarin het verre land zelf het verhaal is. Daarbij denk ik vooral aan Liberia, dat als enig Afrikaans land al in 1847 onafhankelijk werd, samengeperst tussen de zee en de koloniale staten Sierra Leone, Frans Guinee en Ivoorkust. Zijn boek *Journey without Maps* stamt uit 1936. Greene droeg het boek op aan zijn vrouw: *I carry you like a passport everywhere*. Of die last later niet wat te drukkend werd laat ik aan mijn lezer over. Hij had veel dragers (kruiers zouden wij zeggen, als ze er nog waren) uit de binnenlanden bij zich, die zwaar op zijn budget drukten en niet altijd gemakkelijk in de omgang waren. Maar wat daarvan zij: wie reist naar een land waar, behalve de wonderen der natuur, geen zaken te bezichtigen zijn als kathedralen, musea, middeleeuwse kastelen en wat al meer, is aangewezen op ontmoetingen met mensen uit een andere cultuur en wil te weten komen hoe zij leven, hoe zij wonen en zich gedragen en zal zeker niet uit-

gaan van het soort absurde gemeenplaatsen als: zwarten zijn voor blanken nooit te vertrouwen. Greene als gids heeft mij over de mensen in de dorpen van Liberia ingelicht alsof ik daar met hem geweest was. Hij beschrijft die mensen zo:

Hun lachen en hun blijheid getuigden van hun natuurlijke dapperheid. Liefde zo wordt gezegd, werd in Europa door de troubadours uitgevonden maar hier bestond ze zonder de tierelantijnen van de beschaving. Zij waren lief voor hun kinderen (ik hoorde zelden een kind huilen behalve dan als het een wit gezicht zag; en ik zag nooit dat een kind geslagen werd). Zij waren lief tegen elkaar op een vriendelijke, omfloerste manier. Ze schreeuwden niet en pestten elkaar niet... Je was de hele tijd getuige van een mate van hoffelijkheid waaraan je je verplicht voelde je te conformeren... En dat waren dan de mensen, van wie de bedriegers, de handelskooplieden aan de kust je zeiden, dat ze niet te vertrouwen waren: een zwarte zal je altijd in de steek laten. Het hielp niet als je daar dan tegen protesteerde... Het verbaasde me dat ik kon reizen door een land zonder politie met 25 dragers die wisten dat mijn geldkistje datgene bevatte wat voor hen een fortuin aan zilver was.

De overheid, ja dat was voor die mensen van een andere orde. Nooit, zo vertelt mijn gids, kwam ik in het binnenland een inlander tegen die een goed woord over had voor de politici uit Monrovia:

Overall in het Noorden werd ik verwelkomd omdat ik een blanke was, omdat zij almaar hoopten dat een blank volk hun land over zou nemen. Dat was een onredelijk standpunt maar hun geestelijk leven beweegt zich niet op de vlakte van de pure rationaliteit. Een zwart opperhoofd accepteren was strijdig met een diep gevoeld gemeenschapsidee dat niet werd aangetaast door het feit dat de inlanders uit West-Afrika onder de slechtste zwarte heersers niet zoveel te lijden hadden gehad als onder de blanke heersers.

Greene kon niet in de toekomst kijken. Daar zijn zelfs de beste gidsen niet voor uitgerust. Een tiran, Charles Taylor, zaaide in Liberia dood en verderf tot hij in 2003 gedwongen de benen nam om nu – in 2007 – in Den Haag berecht te worden. De toekomst ziet er wat beter uit sinds Ellen Johnson-Sirleaf tot president werd verkozen. Zij moest om zover te komen het opnemen tegen de beroemde voetballer George Weah, de ‘kampioen van de mensen die geen boeken lezen’ noemde iemand hem. En die dus niet echt reizen, voeg ik daaraan toe.

Een andere reisgids was Paul Théroux. Beperkten Kierkegaard en Biesheuvel zich tot een reis door hun kamer, Théroux nam mij mee voor een wereldreis, die het hele jaar 1974 in beslag nam. Hij was toen 33 jaar en ik behoorde al tot de vroeg bejaarden: 48 jaar. We bezochten onder meer Frankrijk, Italië, Bulgarije, Turkije, Iran, Afghanistan, Pakistan, India, Burma, Thailand, Cambodja, Vietnam, China en Japan en gingen over Rusland, Polen, Duitsland en Nederland terug naar huis. Zoveel mogelijk ging onze reis per trein, omdat de trein voor wie ver en lang weg wil, verreweg het meest comfortabel is. Bij verre reizen is de trein ook de beste ontmoetingsplaats met alle soorten mensen.

Sinds 1974 is er in de wereld, vooral ook politiek, zo veel veranderd, dat onze reis van toen nu veel weg heeft van een historische terugblik. Neem Afghanistan, waar nu een Nederlandse vredesmissie probeert vrede te brengen maar uit lijfsbehoud moet vechten en daarbij verliezen lijdt en – meer – verliezen toebrengt. Mijn reisgids had er toen al geen goed woord voor over: ‘Afghanistan is a nuisance,’ zei hij, ‘a barbarous country’, en de Afghanen zijn ‘lazy, idle and violent’. Er zijn, evenals in Malta, geen spoorwegen (we hebben het over 1974) en de reis per trein moest dan ook vervangen worden door een ongemakkelijke tocht door het luchtruim. De hoofdstad Kaboel had, zo leerde ik, een vliegveld en een gevangenis. In Kaboel maakten we kennis met een advocaat uit Pakistan, die naar Afghanistan was

afgereisd om te proberen een jongen, een ver familielid van hem die mogelijk hasjiesj had gebruikt of verhandeld, uit de gevangenis te krijgen. Hebben jullie de gevangenis van Kaboel bezocht, vroeg hij ons. Wij zeiden dat dat niet het geval was maar dat ons bezoek aan een gekkenhuis ons over de toestand van een gevangenis niet optimistisch stemde. En mr. Hacq, de advocaat, zei ons: 'Luister, ik zal het jullie vertellen. Die gevangenis dateert uit 1626 en ze noemen het een gevangenis maar ze bestaat uit een aantal kuilen in de grond. Daar stoppen ze de gevangenen in en 's nachts doen ze er een deksel op. Dat is de waarheid. Ze krijgen geen eten. Die jongen is misschien al dood...'

Aan het einde van zijn autobiografie verzucht Anthony Trollope (en hij heeft het over lezen, en dus ook over reizen):

Dat ik kan lezen en dat ik daar blij om kan zijn, is een groot voorrecht. Als ik me kon herinneren, zoals sommige mensen dat kunnen, wat ik gelezen heb, dan zou ik in staat zijn mij een ontwikkeld mens te noemen. Maar die gave heb ik nooit bezeten.

Daar moet ik mij helaas bij aansluiten. Van de ontelbaar vele reizen die ik geboekt heb, is veel te veel mij ontgaan. Maar van de reizen die ik heb gemaakt met als reisgids V.S. Naipaul is mij te veel bijgebleven om er verslag van te doen. Hij was mijn beste reisgids. Soms erg lastig. Niet altijd gemakkelijk. Maar gemak dient de mens niet werkelijk.

Reis door Amsterdam

Zijn trein loopt met vertraging het station Amsterdam Centraal binnen. Hij krijgt lust om naar Den Helder door te reizen. Maar de trein rijdt vanaf Alkmaar als stoptrein. Den Helder aan alle kanten omgeven door de zee. Geen wonder dat daar de marine zich thuis voelt. Maar Amsterdam ligt ook aan het water. Eens woonde zijn oudste dochter achter het station in een woonschip op het IJ. Om er te komen moest je eerst een andere woonschuit oversteken want die van haar stond dubbel geparkeerd. Schommelde nogal onstuimig in het woelige water. Nu woont ze al lang op het vasteland. Zo gaat het leven voorbij. Van woelig naar windstil.

Hij ziet af van zijn plan om door te reizen. Stapt uit. In Amsterdam geeft een geleerde vrouw een voordracht over *De Geheimen van het Vrouwelijke Hart*. Eigenlijk trekt hem dat niet zo aan want, zo gaat het nu eenmaal in de wetenschap, het geheim eindigt in 1840.

Hij loopt de ingangshal van het station door. Er drommen zowat evenveel mensen naar binnen als naar buiten. Er klinkt een stem uit de microfoon en die zegt: 'Dit is een mededeling voor alle reizigers. Let op uw persoonlijke eigendommen. Er lopen zakkenrollers op het station.' Hij kijkt om zich heen. Waar zijn ze? En loopt er ook niet een verkrachter, een moordenaar, een inbreker en een oplichter tussen al dat volk? Waarom zouden ze niet denken dat *hij* de zakkenroller is? Te oud? Dat is juist een mooie dekmantel voor allerlei vergrijpen: kinderen en grijsaards worden niet verdacht.

Al die mensen op het plein voor het station. Links en rechts

trams die op het punt staan weg te rijden naar het middelpunt van de hel. Iemand stapt nog in terwijl de deuren zich sluiten. Er wordt gevloekt. Midden op het plein staan een jonge man en een wat oudere vrouw een concert te geven. De omgekeerde hoed is bijna leeg. Hij loopt met een boog om hen heen. Voelt in zijn zak. Vijftig eurocent heeft hij beet. Hij gaat terug en gooit het muntstuk naast de hoed. Mikken leer je af als je oud bent. De stem uit de microfoon, verder weg nu, vraagt weer om onze aandacht. Zelfde bericht

Plotseling begint het te regenen, striemend. Honderden mensen, net het station uit, lopen weer terug. Zoeken onderdak. Hij loopt mee terug. Zijn de zakkenrollers ook nog onder ons? En veertig mannen die hun vrouw bedriegen. Hoeveel vrouwen zijn ook met zoiets bezig?

De regen is aan het minderen en er vormt zich een voorhoede van dapperen die weer het station uitloopt. De schapen denken na (Tonnu Oosterhoff) en besluiten hen te volgen. Tussen hen twee zakkenrollers. Een moordenaar en een heilige? Maar de heilige weet het nog niet. Dat word je pas na je dood.

Ineens breekt de herfstzon door. Laag over het plein, dat nu volgelopen is. De muzikanten zijn verdwenen. Genoeg buit? Iemand vraagt hem of hij zin heeft in een 'pretty girl; cheap, cheap'. Waarom zou zo iemand denken, dat hij een Amerikaanse toerist is? Mooie meisjes zijn niet goedkoop, denkt hij. Hij loopt naar het Damrak toe. Het Victoria Hotel met aan een buitenmuur de sobere gedenkplaat voor een man die daar tijdens de oorlog doodgeschoten is. Verzetsman. Tussen de wisselkantoren veel restaurants en cafés. Op de vroege middag zit een bijna blote, niet heel jonge vrouw in een café uitdagend op de knie van een man, die wat gegeneerd om zich heen kijkt. Er is wat belangstelling op straat voor dit semi-pornoprentje. Hij denkt: ik loop door, ik kijk niet, het is een armzalige bedoening. Maar hij kijkt wel en loopt door. Hij loopt door langs de automatenhallen. Langs de boekhandel die later verdwenen is en waar hij ooit een

boek van hem als behorend tot de toptien van die winkel zag uitgestald. Er lagen (nog?) drie exemplaren en hij kocht er twee van. Zonder auteurskorting. Dan zegt de verkoopster: maar dat is toch van uzelf en ze draait het boek om. Een foto. Duidelijk bewijs. Hij schaamt zich. Waarvoor?

De Dam, het Paleis, het Monument, de Damstraat. De tweehands boekhandel Kok. Alles van Vestdijk in de etalage. Hij denkt aan diens weduwe. En aan de dood.

Hoeveel mensen heeft hij vandaag ontmoet? Duizenden? En hoeveel kent hij ervan? Hoeveel kennen hem? Het geeft rust dat het antwoord twee keer nul is. Wat is rust? Hebben de doden echt wel rust? Hij denkt, kort voordat de Kloveniersburgwal de Damstraat kruist, dat al die duizenden die hij gezien heeft en de tientallen die hij niet gezien heeft omdat ze wel verwekt maar nog niet geboren zijn, over honderd jaar niet meer zullen bestaan. Er zal een wereld zijn volmaakt anders dan die van ons.

Midden in de Damstraat staat hij stil omdat zijn gedachten met hem op de loop gaan. Hij kijkt zonder iets te zien naar boven en merkt dat er wat mensen hem aankijken. Zouden ze toch denken dat hij een zakkenroller is?

Waarover was hij aan het peinzen? Opnieuw: kun je wel volhouden dat de doden rusten en nog wel in vrede? Als dat waar is zijn ze niet dood, want rust is een gewaarwording die je zoals alle gewaarwordingen alleen maar kunt hebben als je leeft. Vestdijk heeft het gezegd: voor foltering moet je bang en angstig zijn want foltering word je gewaar en die gewaarwording is onaangenaam. Foltering doet pijn. Maar angst voor de dood is onredelijk. Want de dood is het niets en in het niets kun je niet rusten.

Hij loopt langzaam door, nu naar het (te oude) geheim van het vrouwelijke hart. En hij denkt even aan de moerbeibomen die ruisten en God ging voorbij. Helaas God is voorbij.

En ondanks alle gepieker is hij er toch van overtuigd dat waar een beroemd dichter en een even beroemd componist het met elkaar eens zijn, tegenspraak, hoe rationeel ook, haar zin ver-

liest. En dat het geen waarschuwing was maar een *geruststelling* toen Schubert de woorden van Goethe op onsterfelijke muziek zette: *Warte nur... balde ruhest du auch.*

Panis angelicus fit panis hominum

(De katholiek die ter communie gaat ontvangt van de priester een stukje brood, hostie genaamd, en eet het op. Dat brood is, volgens de katholieke leer, het lichaam van Christus. Hij, de katholiek, eet dus zijn meester op. Het lied dat daarover gaat, noemt het een wonderlijke zaak (*res mirabilis*) dat de dienaar (*servus*) zijn heer (*dominus*) opeet. Ik ben het daarmee eens.)

‘Wat raar: de knecht eet zijn baas op.’ Zo zou je met weglating van voor de knecht denigrerende adjectieven het hoofdmotief van het lied toch wel zonder scrupules kunnen vertalen. Dat lied zong het hele kerkvolk, dat de begrafenis bijwoonde, met ingehouden vuur met het koor mee.

O, *res mirabilis*, manducat *dominum* pauper *servus* et humilis. Is het niet de omgekeerde wereld? Het voor de engelen bestemde ‘brood’ dat degradeert tot ‘brood’ voor de mensheid?

Maar iedereen zingt zonder schaamte mee. Dit geheim is voor mij te groot. Maar het is een mooi lied al blijft het geheimzinnig.

Van ganser harte

Misschien is het te persoonlijk maar ik waag het er toch maar op. Iedere keer als er in en rondom het begin van de stormachtige jaren zeventig in ons gezin door toedoen van een van de kinderen iets moeilijks gebeurde – en dat kwam omdat wij er vijf hadden en gelukkig nog hebben, nogal eens voor – had mijn vrouw, die een zeer streng katholieke opvoeding heeft ‘genoten’, veel minder moeite en als het er echt op aankwam zelfs geen enkele moeite om dat onvoorwaardelijk te accepteren.

Ik denk – zij het met moeite en tegenzin – dat de reden alleen deze kan zijn geweest: zij stond veel dichterbij de opkomende generatie. En met veel meer vermogen tot ‘invoelen’. Zij dacht: het kan me niet verdommen wat ze doen, hoe ze het doen en wanneer, zolang wat ze doen maar niet echt gemeen, echt rottig is. En dat hebben ze bij mijn weten nooit gedaan.

Wat mij gered heeft is dat ik altijd snel haar gelijk inzag. Alles kan, alles mag als het niet scha(n)delijk is. En in de tijd dat ik met tien studenten of zo mij boog over de vraag wat nu precies de beroemde uitspraak van John Stuart Mill betekende, dat alles geoorloofd is wat geen ‘harm to others’ teweegbrengt, bracht zij die stelling in praktijk op een manier die, als ik er toch een naam aan moet geven, misschien een beetje benaderd wordt door het woord grandioos.

Ik ben even nóg wat subjectiever en ik zeg: hopelessly devoted to you. Daar doe je niks aan. God dank.

Les enfants du paradis

De zomer is aan het slijten en de vakantie loopt sloom en onwillig op zijn allerlaatste benen naar een huis waarvan niemand weet waar het staat. Het naargeestig gekoer van de duiven, altijd levensmoe en altijd bereid vanaf onze schoorsteen ons deelgenoot te maken van hun wanhoop, wekt in mij het verlangen naar de tijden van *Le Grand Meaulnes*, meer dan tachtig jaar geleden geschreven door Alain-Fournier, meer dan vijftig jaar geleden gelezen door mij. Ik ben er nooit meer helemaal van afgekomen, van deze droom buiten plaats en tijd. Al het lijden van de jonge Werther kon het bij deze verrukkelijke droefheid der jeugd niet halen. En vijftig jaar lang heb ik het niet meer opnieuw durven en willen lezen. Want het leven maakt het echte lezen kapot. Ik hoor nu dat ze zijn schepper in de goot hebben willen duwen. Hij zou lang niet zijn voor wie men hem hield: de in het begin van de Eerste Wereldoorlog voor het Franse vaderland gesneuvelde soldaat, zevenentwintig jaar jong. Een held dus, zoals tot voor kort iedereen zei als er gesneuveld werd aan de goede kant. Ik wil niet horen wat ze van hem zeggen. Het is al weerlegd trouwens, geloof ik. Maar in dit geval is weerlegging voor mij niet nodig. Niet eens nuttig. Ik kan maar op één manier eerherstel geven aan zijn schepping. Morgen neem ik het boek ter hand en de mistroostige duiven zullen weer symbolen worden van vrede, van het soort geluk dat door het aanzwellen der jaren wordt verstoord, maar steeds op kousevoeten terugsluip, en van de dingen niet van hier.

De 'vrede' van het platteland

Een omfloerste zon staat laag over het weiland. Het vee, dicht bij elkaar, houdt jaarvergadering. De niet gekozen voorzitter loeit nu en dan om stilte die er al is. Belangrijke besluiten worden niet genomen. Daarin lijken koeien op mensen.

Hoe ben ik hier verzeild geraakt? In deze vrede zoek ik naar het huis. Nummer 52. Nummer 46 heb ik al gevonden. Maar dat helpt weinig want ik ben hier niet in de stad. Er begint een vogel te zingen. Had ik een hoed op, ik zette hem af. Eerbied bevangt mij. Wat moet ik, de advocaat, in dat huis gaan doen? Heel in verte aan de horizon lijkt het of een klein mensje een grote machine in beweging zet. Het kan ook andersom zijn.

Naar dat huis op het platteland. Rust en vrede? Ik kan weten dat deze vrede schijn is. Achter ramen en deuren woedt de oorlog als bij ons. Nu de zon verdwijnt trekken er witgerande grijze wolken voorbij. Als schepen in de nacht die komt.

Vrede is nergens thuis.

Niet alle Joden werden in ballingschap weggevoerd naar Babylon. Niet alle Joden vonden de dood in de gaskamers van Dachau en andere oorden van verschrikking. Of het er zes miljoen zijn geweest of iets meer of iets minder, het getal gaat ons voorstellingsvermogen te boven. Zes miljoen: dat was toen half Nederland, van iedere twee Nederlanders één, als we allemaal gelijk waren. Maar dat waren we niet. Er was een ondervolk. En dat volk moest uitgeroeid worden.

Van die verschrikkingen, van die horror, heb ik mij levenslang nooit helemaal los kunnen maken. Er zijn Joodse mensen die er een schuldgevoel aan over hebben gehouden dat *zij* niet en de anderen wel in een gaskamer zijn omgekomen. Hoe veel te meer moeten wij ons dan schuldig voelen als we niet ten minste één van hen onderdak en redding hebben geboden.

Ik lees de verhalen en sluit mijn ogen. De treinen waarin ze opgestapeld werden zoals vee niet meer opgestapeld mag worden. Zo kwamen er velen al dood aan. Misschien waren dat de gelukkigen.

Dachau. Ik ben er nooit geweest. Ik wilde er niet steeds aan denken. Ik wilde leven, genieten zoals Heine voorschreef, desnoods verdriet hebben maar niet om hen. Het lukt niet om zes miljoen mensen die je niet kent, lief te hebben, om hen te rouwen met waarachtig verdriet. Maar ze zijn mij bijgebleven, ze zijn bij mij gebleven. Wilde ik niet naar hen toe, ze kwamen, des nachts maar ook overdag naar mij en ik hoorde er één zeggen: 'Ik was toen zeker een der minsten van de Zijnen en wat heb jij voor mij gedaan?' 'Ik heb je niet gezien,' was mijn antwoord,

maar hij zei, 'omdat je je ogen sloot, omdat je niet wilde zien'. En weg was hij.

Dachau. Ik zie het bijna dagelijks. Ze moeten zich uitkleden. Als je iemand vergast en zeker als je er honderden tegelijk vergast met kleren aan wordt het een onhygiënische rotzooi. Daar staan ze uitgekleded, sommigen begrijpen het, anderen geloven dat het om een douche gaat na de vuile reis in de trein. Wellicht zijn zij minder ongelukkig dan de welweters. Ze staan daar bloot, een paar minuten voor hun dood.

En ik denk aan het verschil tussen bloot en naakt. Bij naakt zegt het woordenboek: bloot – en bij bloot: naakt. Maar die twee verschillen hemelsbreed. Naaktheid is het symbool, nee de werkelijkheid van de liefde. Van verheven liefde, van gewone liefde, van liefde in de zin van pornografie. De grote schilders schilderden naakten, vrouwen vooral, in alle standen en toestanden. Ze hebben geen bloten geschilderd. Zijn wij kwaad op iemand die lui is dan zeggen we dat hij de hele dag op zijn blote kont zit niks te doen. Een naakte kont komt wel voor maar niet in deze combinatie. De naakte kont is erotiek, de blote kont afschuw. En het kan dezelfde kont zijn waarover het gaat. We stellen ons zelf *bloot* aan dit of dat gevaar maar ook hier kunnen wij het synoniem niet gebruiken.

Dachau: het is het failliet van de menselijkheid. Het is geen Duitse zaak meer. Het is een zaak van de mensheid geworden. Ik denk aan Julien Benda en zijn aanklacht tegen de 'clerics' waartoe hij zelf ook behoorde. Hij zei dat de intellectueel zich zorgen moest maken over de gerechtigheid, en niet over zulke frivole zaken als liefde. Ik verfoeide ooit die opvatting. Maar nu denk ik dat ze juist is. Dat liefde zonder gerechtigheid op oorlog uitloopt. Want liefde is eenkennig. In staatsverband leidt zij tot afhankelijkheid ook aan Stalin, Mussolini, Hitler en Mao.

Bij de begrafenis van een man waarvan ik hield, een man die een jarenlang ziekbed manhaftig had doorstaan, werd er gezongen: *ubi caritas et amor ibi deus est*. Amor kennen we allemaal, al

hebben velen van ons er weinig mee gedaan. Caritas is een andere liefde: de zorg voor de minsten. Daar hebben we met z'n allen nog veel minder aan gedaan. Gezegd is, ik weet niet of het waar is, dat de hele wereld in een staat van redelijke welvaart zou kunnen verkeren als alle bronnen van rijkdom gelijk verdeeld zouden zijn. Ook in deze tijd maken we daar weinig van: 0,7 procent van ons nationaal produkt. We zoeken concurrentie uit te schakelen door ons als een Verenigd Europa aaneen te sluiten en we gebruiken andere minder ontwikkelde landen omdat ze door hun goedkope werkkrachten – loonslaven, kinderen – voor ons, voor onze bedrijven, meer winst in het kolossale laatje brengen.

'Dáár is God', zo eindigt het lied. Wáár is Hij? Is Hij er? Dan doet zelfs Hij er niet veel aan. Mogelijk heeft Hij andere, grotere zorgen.

Waar *judicia* ontbreken, aldus een spreuk in het gebouw van de Hoge Raad, incipit bellum: begint de oorlog. *Judicia*: het wordt vertaald als rechtsoordelen, vonnissen, arresten. Maar die verwerkelijken maar een klein deel van de gerechtigheid en, helaas, ook een stuk ongerechtigheid

Wij zaten aan de oevers van de rivier in Babylon en we probeerden ons te herinneren hoe het in onze vaderstad, hoe het in Jeruzalem was. 'Jeruzalem, voordat ik u vergeet,' zong een dichter. Jeruzalem, Sion, het stond voor gerechtigheid. Het werd verwoest. Ook nu wordt er weer om gevochten.

DEEL IV
ZES INTERMEZZI

Rabelais en het bemiddelend vonnis

– 1–

In het jaar 1550 leefden er in Frankrijk drie mannen die tot op de dag van vandaag beroemd zijn gebleven. Rabelais had toen nog maar drie jaar te leven, Montaigne was vijftien en Ronsard zeventwintig jaar. Montaigne stierf in 1592, Ronsard in 1585. Een zo illustre gezelschap was zelfs in Frankrijk uniek. Als een kostbaar kleinood koester ik de liefdesverzen van Ronsard opgedragen aan Cassandra, niet de legendarische dochter van Priamus, koning van Troje, de zienares van onheil, maar een jonge vrouw van vlees en bloed, getrouwd met een ander maar dat deed er toen niet veel toe. Juist in 1550 wijdde hij vele gedichten aan haar in de bundel die hem beroemd maakte: *Odes*.

*Tandis que vivons ores,
Un baiser donnez – moy,
Donnez-m'en mille encores
Amour n'a point de loy:
A sa divinité
Convient l'infinité*

Liefde kent geen wetten (en wetten kennen geen liefde). De goddelijkheid van liefde past eeuwigheid. Zoals toen en nu gebruikelijk versmaadde Cassandra haar hartstochtelijke, dove minnaar; ze hield alleen van zijn gedichten. Van Duinkerken heeft in 1935 (hij was toen tweeëndertig) een opstel aan Ronsard gewijd in *De mensen hebben hun gebreken*. Daarin vertelt hij zijn lezers ook dat Ronsard en Rabelais elkaar kenden en dat Ronsard *Pantagruel* bewonderde. Waarschijnlijk woonde hij de begrafenis van Rabelais in 1553 bij. In elk geval vervaardigde hij zijn graf-

schrift waarin hij, weinig delicaat, vooral aandacht vroeg voor zijn ontembare dranklust: *Legallant bouvoit nuit et jour*.

Rabelais: ik verklaar zonder schroom dat ik grote moeite heb om zijn taal te doorgronden. Rabelais speelt zo intens met de taal en die taal staat zo ver van mij af dat die moeite meer dan eens zelfs in het geheel niet beloond werd. Maar welk een verrukkelijke malloot en spotter met al wat toen heilig en verheven was, is hij. Daar is iemand als onze tijdgenoot Herman Brusselmans (*Weg met de literatuur*) niets bij.

– 2 –

Bemiddeling, bij ons gemakshalve aangeduid als mediation, is nu aan de orde van de dag. Zij verdient volgens velen de voorkeur boven de zwart-witbeslissing van de rechter. Wie een klein beetje meer gelijk heeft dan zijn tegenstander krijgt in die rechtspraak voor honderd procent gelijk. Dat wil zeggen in de meeste gevallen. Want in het verkeersrecht is het al doodgewoon dat bij een ongeval ieders schuld wordt vastgesteld ter afdoening van de schade.

Vergeten wordt bij die lofprijzing van de bemiddeling dat er heel wat zaken zijn waarbij bemiddeling niet te pas komt omdat de zwart-witbeslissing de enige is die deugt.

Het zal vooral bij dispuut over de hoogte van een schadevergoeding en over de bestanddelen van de schade zijn, dat bemiddeling de beste uitkomst biedt.

Alfons vordert van Bernard een bedrag van tienduizend euro die hij zegt aan Bernard geleend te hebben toen zij nog boezemvrienden waren. Bernard ontkent ooit enig bedrag van Alfons in leen te hebben ontvangen. Een slechte beslissing in deze zaak zou zijn aan A de helft van het door hem geclaimde bedrag toe te wijzen. Want of Alfons heeft gelijk of Bernard. Helaas betekent die vaststelling niet zonder meer dat een zwart-witbeslissing de rechtvaardigheid dient. Er is sprake van de typische onmacht

van het recht, die hierin bestaat dat Alfons die, laten we aannemen, gelijk heeft, want waarom zou een fatsoenlijk mens zonder reden een ander aanspreken op een lening die niet bestaat, zijn gelijk moet bewijzen en als hij geen papieren heeft zal hij daarin waarschijnlijk niet slagen.

Lang geleden – in 1974 – heb ik toch een lans gebroken voor het bemiddelend vonnis, dat door Paul Scholten zonder meer werd gebrandmerkt als onrecht. Ik beriep me daarbij op Rabelais en diens Pantagruel.

Rabelais wist heel wat af van het Franse recht uit de zestiende eeuw maar hij was, voorzichtig gezegd, niet erg onder de indruk van wat de rechters er mee deden. Hij heeft in hun rechtspraak een almaar weerkerend mikpunt voor zijn spot gevonden en daarvoor gebruikt hij als zegsman Pantagruel. Hier volgt, in het kort, zijn verhaal.

Op aansporing van zijn vader gaat Pantagruel zich op de (rechts)wetenschap toeleggen en dat met groot succes want al spoedig laat hij 9764 (rechts)wetenschappelijke stellingen 'aanslaan' en weet die tegen alle aanvallen, zelfs van de kant van de Sorbonne, triomfantelijk staande te houden. Als de faam van zijn immense geleerdheid zich over heel Frankrijk en vooral over Parijs verspreidt, wordt hij gemengd in de berechting van een proces dat al jaren voor een gerechtshof dient tussen monsieur Baisecul, eiser, en monsieur de Humevesne, gedaagde. De zaak is zo ingewikkeld dat het Hof van Parijs er geen raad mee weet ('n'y entendait que le haut allemand'). Zesenvertig weken lang zijn de knapste koppen onder de rechters aan het beraadslagen zonder enig resultaat waarna één van hen op het lumineuze idee komt Pantagruel bij de beslissing van de zaak te betrekken. Deze krijgt alle procesbescheiden ter inzage, maar zijn eerste eis is dat al die papieren rotzooi ('fatrasseries de papiers') verbrand zal worden (wat gebeurt) en de tweede dat partijen zelf zonder advocaten haar zaak zullen komen toelichten 'en als ik ze gehoord zal hebben, zal ik mijn mening over de zaak geven zon-

der verzinsels of geheimzinnigheden⁷. De bezwaren van de rechters tegen deze persoonlijke verschijning van partijen worden gemakkelijk weggewuifd en de heren Baisecul en Humevesne steken hun pleidooi in eigen zaak af, nadat Pantagruel hun te verstaan heeft gegeven dat ze er hun hoofd bij in kunnen schieten als ze op een onwaarheid betrappt worden. Na afloop van deze comparitie vraagt Pantagruel aan de rechters, die de zitting als belangstellenden hebben bijgewoond, wat zij van de zaak vinden en deze antwoorden dat ze alles hebben verstaan maar niets begrepen. (Ik moet me bij die rechters aansluiten, want de zin en de samenhang van het bij de pleidooien aangevoerde is ook door mij voor het grootste deel onbegrepen gebleven.) Pantagruel is veel knapper dan de rechters en zegt: 'Ik vind de zaak niet zo moeilijk als jullie haar *gemaakt* hebben.' Toch kost ook hem de uitspraak enige moeite want hij loopt een paar keer de rechtszaal rond, verzonken in gepeins hoe hij aan beide partijen zonder aanzien des persoons recht kan doen toekomen. Maar kort daarop gaat hij zitten en spreekt hij zijn vonnis uit. Ook daarvan heb ik, en dat zal wel de snode bedoeling geweest zijn, weinig méér begrepen dan dat zowel de eiser als de gedaagde voor gelijke delen in het gelijk en in het ongelijk werden gesteld met compensatie van de proceskosten.

Als dit vonnis is uitgesproken blijken partijen allebei tevreden te zijn over het vonnis, een ongelofelijke zaak ('ce qui fut chose incroyable'), want na de grote regens van de zondvloed was dat niet meer voorgekomen en het zou binnen vele tientallen jaren ook niet meer voorkomen, dat twee partijen, gewikkeld in een rechtsstrijd, over een rechterlijk oordeel *even* tevreden waren. De bovenmenselijke wijsheid van Pantagruel bracht eiser én gedaagde in een drie uren durende staat van bezwijming.

En ze gingen daarna tevreden naar huis want ze dachten beiden dat ze hun zaak gewonnen hadden.

Alle gekheid op een stokje (zou mijn moeder zeggen), maar één ding is in elk geval niet gek: dat een zaak waarin beide partijen enig gelijk en enig ongelijk hebben (wat een niet zelden voorkomend geval is) alleen maar beider tevredenheid kan opwekken als het niet is een zwart-witoordeel maar een met gemengde kleuren. Anders gezegd: mediation moet waar het past ook rechters-recht worden.

De buitengemene hartelijkheid van de echte postzegel

Voordracht bij gelegenheid van de uitgave van de bijzondere postzegel gewijd aan de invoering van het Nieuw Burgerlijk Wetboek

Bij deze feestelijke gelegenheid wil ik gaarne een poos met u verwijlen bij, onder meer, de delicate relatie tussen de postzegel als object en de hartelijkheid als eigenschap van dat object. Ik waar- schuw maar meteen: mijn thema is niet het frankeerwezen en hartelijkheid en ook niet PTT Post en hartelijkheid. Maar over die laatste combinatie wil ik toch wel iets zeggen. Ik heb in mijn lange leven vaak voor loketten gestaan en, mag ik vergelijken, dan sta ik veel liever voor een loket van de post dan van het trein- station, om maar niet te spreken van het loket in het gemeente- huis. Hoe komt dat? Er zijn talloze redenen, maar ik beperk mij tot twee daarvan. De lokettisten bij de post zijn vriendelijk maar vooral ook vol wijsgerig begrip. Zij kennen de mensheid en door hen wordt met evenveel zorg de klant behandeld die voor een postzegel van vijf cent komt als die andere die voor honderden guldens van die prachtig mooie vellen mee naar huis of naar kantoor sjuwt. Soms zie je ze denken, die wijze, hartelijke lo- kettisten: als ze op dat koude computerkantoor maar goed be- handeld worden, mijn dierbare zegels, maar ze zijn wijs en zeg- gen het nooit. En nergens is – als het maar niet tegen sluitings- tijd loopt – de hulpvaardigheid groter. Zo heb ik ooit in de tijd dat ik wat te veel aan mijn hoofd had, aan het loket van het post- kantoor om een retourtje senior Den Haag gevraagd en ik zweer het, al ontkent mijn familie het, ik kreeg dat kaartje met korting. Dacht u dat je aan een stationsloket ooit zelfs maar een postzegel van 80 cent kon kopen? Nou dan.

Omdat mij gevraagd is u te onderhouden over de juridische aspecten van het fenomeen postzegel, denk ik dat het geboden is

de relatie tussen postzegel en hartelijkheid te belichten vanuit de eisen van het maatschappelijk verkeer en dan kom ik vanzelf ook wel te spreken over *recht* en hartelijkheid en de tot op heden nooit indringend besproken vraag of het Nieuw Burgerlijk Wetboek en zijn onvolprezen makers wel voldoende hartelijkheid uitstralen. Als de tijd het toelaat en u weet het: de tijd laat niets toe, vandaag de dag. Daarin lijkt hij wel aardig wat op de calculerende overheid.

U hebt het begrepen: mijn onderwerp is zo diepzinnig en tevens hooggestemd, dat het vooral niet breedspakig of langdradig mag worden behandeld.

Er wordt, dat staat als een paal boven water, door juristen veel te weinig over het wezen van de postzegel nagedacht. En toch liggen de problemen van juridische aard voor het opscheppen. Laat mij er een stuk of acht à negen noemen, die stuk voor stuk een behoorlijk tot briljant proefschrift zouden kunnen opleveren. Maar geloof maar niet, dat het gebeurt:

1 *De allesbeheersende vraag: wat is het rechtskarakter van de postzegel als waardepapier? Dat daarbij onderscheidingen moeten worden aangebracht, is zelfs voor een sufferd duidelijk, maar daar heb ik nu geen zin in. Ik geef alleen maar wat aanzetten. Is de postzegel als belichaming van waarde overdraagbaar? Is het een toonderpapier? Een wisselbrief? Mijn voorkeur gaat uit naar de promesse want dat klinkt zo veelbelovend. Maar wij, juristen, hebben nóg een oplossing als we het niet weten: het is een res, dat is dus een zaak, sui generis. Eerlijk gezegd: mij kan het allemaal niet schelen, maar voor Schoordijken consorten is het toch een smakelijk hapje.*

2 *Wat is de juridische betekenis van de, let wel, geldige afstempeling van de postzegel? Een onherroepelijke aanvaarding van verzending? Een kwijting misschien? Maar dan toch altijd met deze subvraag: heeft PTT Post een resultaatsverplichting of kan zij volstaan met inspanning? Moet de brief in de bus aankomen of mag de moede bezorger als het al te koud wordt, achter de kachel kruipen met de brieven erin? Mij kan dit wel veel schelen.*

3 Wat is het juridisch gehalte van de afstempeling die, om welke reden dan ook, helemaal naast de postzegel terecht komt? Is hier wellicht sprake van crediteurs verzuim? Mij kan het niet schelen maar voor de voormannen van het Nieuw Burgerlijk Wetboek moet het toch een aardig kluijfe zijn.

4 Hoe is het juridisch gesteld met de brief die bezorgd wordt aan het opgegeven adres, maar waarvan de postzegel niet is afgestempeld, terwijl daartoe ook geen zichtbare poging is gedaan (zie onder 3). Dit is een groot geheim. Laat me maar verklappen dat ik hier een echte theorie over had, die ik onlangs onder druk van de werkelijkheid heb moeten laten varen. Ik was op wetenschappelijke gronden de mening toegedaan dat de bezorging van zo'n brief wegens het ontbreken van een *justa causa* nietig was. Zo'n brieflijkt wel bezorgd, maar voor een goed jurist is dat hollebolle schijn. Hij is er maar hij is er niet. Uiteraard mag de ontvanger zo'n brief niet lezen. Juridisch kan hij dat zelfs niet. Bij nietigheid moeten de zaken weer teruggebracht worden in de toestand van voor de nietigheid. Terug naar de afzender dus. Maar dan wel gefrankeerd en gestempeld anders krijg je weer hetzelfde gedonder. Hoe ben ik van die theorie losgekomen? Laat mij het vooral voorzichtig vertellen want het is nogal schokkend. Ik kreeg onlangs zo'n brief met niet afgestempelde postzegel thuis. Het was een mooie. Zo mooi dat ik de inhoud toch maar gelezen heb. En het bleek een uitnodiging te zijn van PTT Nederland om op 18 december 1991 in kasteel Duivenvoorde te Voorschoten het fenomeen postzegel juridisch toe te lichten. Als ik mijn theorie getrouw was gebleven, zou het programma nu al lang afgelopen zijn.

5 Een verwant maar toch te onderscheiden probleem dient zich aan: mag de niet gestempelde postzegel op de wel bezorgde brief door de ontvanger opnieuw voor frankering worden gebruikt? Hier spelen de leerstukken van profiteren van andermans wanprestatie (pardon: toerekenbare tekortkoming) en risico aansprakelijkheid een elkaar min of meer in evenwicht houdende rol. Het probleem is juridisch duidelijk. Het mag niet. Het is feitelijk duidelijk: ze doen het allemaal.

6 Een wat verouderd probleem: de met de pen geschreven tekst onder de postzegel. Het zal u bekend zijn dat dit een manier is waarop gescheiden en geheime geliefden vroeger met elkaar plachten te communiceren. Zit daar, zo hoor ik u vragen, een juridisch kantje aan. Wel zeker. Immers in elk geval vroeger was een ansichtkaart met alleen de groeten erop minder duur aan postzegels dan met een echt verhaal erop. En geloof mij: het verhaal onder die postzegel was altijd echt. Bovendien kan zelfs nu zo een geheime tekst van een drukwerk of monster een brief maken en dat scheelt bij de huidige tarieven minstens tien cent. En het volgende probleem is dat het afweken van postzegels door PTT Nederland om dat te controleren, schending van privacy oplevert. Juristen weten met dit probleem geen raad.

7 Een korte vraag maar niet echt gemakkelijk: is de postzegel een zakelijk goed dan wel een goede zaak of misschien zelfs allebei?

8 Ik moet met die juridische valkuilen ophouden wil ik nog aan mijn hoofdthema toekomen: postzegel en hartelijkheid. Daarom nog maar één probleem. Dat is er één waar ik emotioneel in hoge mate bij betrokken ben. Laat ik het gewoon zeggen: daar word ik nou kwaad van. Ja, u hebt het al begrepen: is koppelverkoop van postzegels geoorloofd? Misschien eerst een voorvraag: komt koppelverkoop van postzegels voor? Ja zeker, en wel in twee vormen. De eerste is een serie kinderzegels, zomerzegels. Dat vind ik prachtig en die series vind ik meestal prachtig. Maar nu de tweede verschijningsvorm: op één zegel een aantal halve koeien en je moet er beslist een tweede bijkopen om een stel hele koeien te krijgen. En nog uitkijken ook, anders heb je zoiets als twee linkerschoenen aangeschaft. Aan dit onrecht moet een eind komen. Ik moet er aan toevoegen dat de koetjes-zegels zo mooi, zo teder waren dat men op grote schaal geprobeerd heeft ze valselijk aan en na te maken. Daaraan danken wij het baanbrekend arrest van de Hoge Raad van 1 mei 1984 NJ 1984, 755. Een feest voor filatelisten.

9 Ik kan het niet nalaten. Toch nog eentje. En die staat dan ook nog in verwijderd verband tot de postzegel. Is PTT Nederland juridisch aansprakelijk voor verkeerde tenaamstelling? Natuurlijk niet roe-

pen wij allen bijna blijde, want je weet nooit wie waar zit, vooral niet na het uitbreken van de seksuele revolutie. Maar toch is er een uitzondering op deze gulden regel: wel aansprakelijk is PTT Nederland zo vaak de brief niet alleen door haar bemiddeling is bezorgd maar ook van haar als afzender is uitgegaan. Een voorbeeld treft u aan in de uitnodigingsbrief die ik van PTT Nederland mocht ontvangen. Een mooie. Maar hij is wel gericht aan mijn collega professor Luyten. Een heel geleerde man, die als het aan PTT Nederland had gelegen nu hier had gestaan. Maar ik verzeker u: van postzegels weet hij niemendal.

Ik kom nu aan mijn hoofdthema toe en – vrees niet – over echt belangrijke dingen kan elke spreker kort zijn. Op 1 januari 1992 zal het honderdenveertig jaren geleden zijn dat de eerste postzegel in Nederland werd uitgegeven. En op die dag zal het ook zo'n kleine vijfenveertig jaar geleden zijn dat in de Eerste Kamer der Staten-Generaal de heer Molenaar (VVD) de idee opperde dat Nederland wel eens behoefte zou kunnen (gaan) hebben aan een nieuw Burgerlijk Wetboek en dat er een man voorhanden was die ons dat zou kunnen leveren: E. M. Meijers. Ik kan me nog heel goed herinneren, dat toen ik dat in 1947 in de krant las als amper meerderjarige, de hoop mij bevroog dat ik ooit, zo'n kleine halve eeuw later, bij het aanbieden van een postzegel ter gelegenheid van de invoering van dat nieuw Burgerlijk Wetboek in Voorschoten nog wel het woord zou mogen voeren. Some dreams come true, zoals u ziet. Wij leven in een tijd die computergericht als hij is, de teloorgang van het romantisch levensbesef inluidt. Onder de postzegel, ik zei het al, zit niets meer. Twee andere symptomen tonen dit verlies duidelijk aan: het verdwijnen van het loonzakje en de verschrikkelijke terugtocht van de echte postzegel. Tegenwoordig krijgen we de vrucht van het werk onzer handen (en soms doet ook de geest mee) als een aantal cijfers op een papier thuisgestuurd. Vroeger werd het geld voor je uitgeteld en in je handen gestopt en al was het veel min-

der geld en al kreeg je het pas op de laatste dag, dat was een feestdag. Dat geld kon je echt opmaken en sommigen deden dat al op weg naar huis. Shelley, de grote romantische dichter, kan als voorbeeld dienen. Hij verdiende weliswaar met zijn gedichten niets maar hij had een schatrijke grootvader en een nogal rijke vader, die echter allebei lang bleven leven. Shelley deed dat niet. Maar in de laatste jaren van zijn korte leven kreeg hij toch van die kanten een aardige toelage. Hij kreeg die in de vorm van munten en daarvan maakte hij op tafel een mooie taartvorm. En die werd dan met een mes zorgvuldig in twee gelijke stukken gesneden. De ene helft was ter dekking van de huishoudelijke kosten. De andere helft werd nog eens in drie gelijke partijen verdeeld en elk lid van zijn ménage à trois kreeg één part als zakgeld. Dat, zo bedoel ik, is waarlijk leven.

Als er post komt kijk ik altijd eerst of er brieven bij zijn met een echte postzegel. Die worden steeds zeldzamer maar ze hebben en houden iets bijzonders. Zulke brieven zijn én persoonlijk én hartelijk. Samen is dat genoeg. Want een belastingaanslag is ook persoonlijk maar nooit echt hartelijk. Ik heb dan ook nog nooit zo'n blauwe envelop ontvangen met een postzegel erop. En de brieven zijn zelfs niet ondertekend omdat ze machinaal zijn aangemaakt.

De frankeermachine, het antwoordnummer, de postzegelhoeft-niet-claus, ze hebben afbreuk gedaan aan het aangename leven. De postzegel in functie staat voor hartelijkheid. Hij versiert het geheel. Iemand heeft aan mij, aan u gedacht toen hij die zegel op die envelop plakte. Een frankeermachine kan niet eens denken. De combinatie van het Nieuw Burgerlijk Wetboek met de postzegel is een zeer heilzame. Want dat nieuwe wetboek is wel belangrijk, knap en indringend, maar het mist hartelijkheid. Je gaat er alleen in lezen als je ruzie hebt of leeft van het oplossen van ruzies. Het woord liefde tref je noch in het oude noch in het nieuwe Burgerlijk Wetboek aan. Over dood gaat het daar regelmatig en over smart in combinatie met geld. Daarom

is het zo goed dat wij hier zijn samengekomen om met een mooie postzegel die mensen te eren, die jarenlang hebben gewerkt aan de regelgeving van het gewone leven. Want dat is het nieuwe Burgerlijk Wetboek. Er worden meer televisietoestellen en video-apparaten gekocht dan gestolen. Gelukkig beseffen we het niet maar met de regels van het Burgerlijk Wetboek hebben we allemaal iedere dag te maken. Ik ben nu aan het praten omdat ik mij daartoe verbonden heb. En dat er een eind aan moet komen staat wel niet met zoveel woorden in onze afspraak maar is stilzwijgend door beide partijen aangenomen.

Ophouden moet ik ook omdat ik niets meer weet. Ja toch, nog één ding. De postzegel is het symbool van de hartelijkheid in het anders zo kille maatschappelijk verkeer. We kunnen er niet buiten, evenmin als de man die vijfhonderd pakjes en brieven stal maar het ging hem alleen maar om de postzegels. Zo iemand zou zich op overmacht moeten mogen beroepen of op overmaat aan liefde.

Maar, dat was ik nog vergeten en toch is het waar: de postzegel kost geld.

Niks aan te doen. Maar toch heb ik een voorstel. De PTT Nederland zou er goed aan doen een heel mooie zegel te laten ontwerpen met frankeerwaarde nul. En die dus ook niks kost. Daarmee mag iedereen zijn echte liefdesbrieven frankeren. En nu niet echt Nederlands gaan doen en denken of zeggen: ja maar, daar wordt vast misbruik van gemaakt. Ik zeg u dit: met de liefde valt niet te spotten. Van zo een postzegel zal niemand misbruik maken. Maar al die mensen die 's morgens naar hun brievenbus rennen, in pyjama als het niet anders kan. En dan is er zo'n brief met zo'n postzegel. Ik zie ze voor mijn geestesoog. Ze zijn de hele dag een en al hartelijkheid. En dat heeft dan toch maar die goeie oude, die onvervangbare postzegel klaargespeeld.

Bekentenis vol schaamte

of: de verschrikkingen aan de Kneuterdijk

Er is een schetstekening op schaal voor nodig voor iedereen die Den Haag en in het bijzonder de Kneuterdijk en omgeving niet heel goed kent. Maar een foto zou ook leuk zijn, al moet daar een erg goede fotograaf aan te pas komen. Maar eigenlijk gaat het over iets waar meer tragiek dan vrolijkheid bij komt kijken.

De oversteek – ik praat als voetganger – is daar verschrikkelijk breed. Bij een beetje stevige mist kun je de overkant nauwelijks zien. Ik schat dat je zo'n veertig meter moet overbruggen. Zo'n brede weg bestaat niet zult u zeggen, maar, als dat al waar zou zijn, doet het er niet toe. De situatie is te ingewikkeld voor een nauwkeurige beschrijving (vandaar die tekening en die foto), maar zij komt erop neer dat de oversteek telkens door een soort perronnetje, een smalle vluchtheuvel wordt onderbroken. Dat komt ook omdat er een aantal trams doorheen snijdt, maar nu word ik té technisch. De oversteek bestaat, kort gezegd uit zo'n vijf onderdelen die elk gescheiden worden door een langwerpige, heel smal vluchtheuveltje. Het grootste deel van de oversteek wordt natuurlijk in beslag genomen door de voor het autoverkeer en de trams bestemde weg die in twee delen uiteenvalt. Als je als voetganger zowat alles gehad hebt komt er nog zo'n vluchtheuvel en vervolgens een strookje weg van naar schatting 98 centimeter, in elk geval hoeft je er maar één stevige stap voor te doen om het te passeren. Dan is de overkant bereikt. Men kan nu zijn zaakjes gaan verdedigen bij de Afdeling Rechtspraak van de Raad van State, die aan die overkant gehuisvest is of, in het ergste geval, een beetje verderop, verscholen in een achterafstraatje, bij de Hoge Raad (der Nederlanden).

De oversteek ligt in of nabij het centrum van de stad en er wordt, tenminste op de hoofdbanen, druk gebruik van gemaakt. Hij is daarom terecht beveiligd. Voor de voetganger staat aan elk uiteinde een drager van verkeerslichten en die straalt, precies als in Almelo, nu eens groen dan weer rood licht uit en geen oranje licht, wat gelet op de stad en de plaats in de stad nogal bedenkelijk is.

Natuurlijk staat, vanuit het gezichtspunt van de voetganger bekeken, het licht veel langer op rood dan op groen. Het is immers van algemene bekendheid dat de snelheid van de voetganger die van het gemotoriseerde verkeer verre overtreft en je moet nu eenmaal opschieten in het leven. De Wegenverkeerswet met aanhang behoedt niet alleen de veiligheid in het verkeer, maar is er ook voor de vlotte doorstroming van het verkeer.

Wie daarom, zoals mij vaak overkomt, die oversteek richting Raad van State maakt, moet meestal een hele poos wachten voor het licht voor hem op groen staat. Een fatsoenlijke burger legt zich daarbij neer, in figuurlijke zin uiteraard. Maar als het licht aan de overzijde dan toch echt groen is geworden – en ik neem aan, maar daar heb ik nooit op gelet, want daar heb ik geen redelijk belang bij, gelijktijdig ook aan mijn kant – dient men met een echte rotvaart op die overkant af te stevenen. Wie meent dat ieder op zijn beurt aan zijn volle recht moet komen en het daarom rustig aan doet, strandt al op een van de middelste vluchtheuvels en zal daar, duidelijk aan openbare schande blootgesteld, zijn tweede beurt moeten afwachten.

Ik vind dit terecht. Het zijn meestal typen van het wat bejaarde soort die dat overkomt en die krijgen de laatste tijd toch al zo'n grote mond. Laat ze eerst maar eens aantonen dat ze ook nog behoorlijk uit de voeten kunnen.

Maar, hoe hard je ook loopt, voluit de overkant halen doe je nooit. Wat onder de best mogelijke condities mogelijk is, is het vluchtheuveltje bereiken, dat het smalle strookje weg van 98 centimeter verbindt met de echte overkant. Omdat dat smalle

strookje nergens toe dient – het wordt zelfs niet als fietspad gebruikt, om de simpele reden dat een fatsoenlijke Hagenaar niet fietst en de besten onder hen dat zelfs niet kunnen – en het met één stap is te overbruggen, pleegt iedereen op die plaats een daad van burgerlijke ongehoorzaamheid: hij maakt de tocht ten einde en negeert het rode licht.

Eindelijk kom ik aan de kern van mijn verhaal toe. Een behoorlijk snelle sprint (overblijfsel uit mijn jeugd) heeft mij zonder enige schending van het recht tot op het laatste vluchtheuveltje gebracht. Maar op het moment dat ik mijn sprong naar de overkant wil voltooien, springt niet alleen het licht op rood, wat een te voorziene gebeurtenis was, maar ontwaar ik aan die zo dicht genaderde overzijde ook twee levensgrote politiemannen en die gebeurtenis is in Den Haag zomin als elders in Nederland te voorzien.

Ik hoop dat ik de situatie goed heb geschetst: die twee politieambtenaren enerzijds, ik anderzijds, wij bevinden ons op een afstand van 98 centimeter van elkaar, hemelsbreed gemeten of op welke manier dan ook. We kunnen elkaar zonder van standplaats te veranderen en zonder moeite hartelijk de hand reiken maar dat gebeurt niet omdat er geen enkele reden toe is.

Waarom staan die politiemannen daar stil? Ik zei het al, let op de situatie. Voor hen stond het licht aan de overkant (mijn oorspronkelijke kant) en dus ver van hen vandaan, ook op rood en kennelijk behoorden zij tot die slinkende groep overheidsdienaren, die zich niet boven de wet verheven achten. Ze stonden daar, gewoon gezegd, juist ter plaatse aangekomen, te wachten tot het licht voor hen op groen zou springen, waarna zij de toch al rustende andere kant van Den Haag met hun waakzaamheid in nog diepere slaap konden doen tuimelen.

Maar nu mijn benarde situatie. Ik moest nog één stap doen over dat stukje weg dat naar strikt juridische opvatting ongetwijfeld werd bestreken door het verbod dat van het vlakbij oplichtende rode licht uitstraalde. Dat stukje weg was zo loos als

het meisje uit het liedje. Als ik die stap zou zetten, zou ik de wet overtreden. En op heterdaad worden betrap. Tegelijk echter kwam bij mij de gedachte op, sterker stormde de vaste overtuiging bij mij binnen, dat ik een volmaakte idioot was als ik daar tegenover die geüniformeerde gezagdragers bleef staan totdat over twee minuten het licht groen zou worden. Het wetsvoorschrift was er niet een (zoals er vele zijn) zonder redelijke zin, maar de naleving ervan in dit geval kon bij de verstandige buitenstaander alleen maar op de lachspieren werken en zou voor mijn psychiater, als ik die had, beslist grond zijn om mijn toerekeningsvatbaarheid in twijfel te trekken.

Ik zal nu verraden *a.* wat ik gedaan heb en *b.* aan welke gevoelens ik daarbij ten prooi was.

Bij *a.*: Ik heb de grote oversteek niet gewaagd, maar ben in de lengte van de vluchtheuvel op en neer gaan drementelen, voorwendend dat dit mijn gewone looprichting was als ik in een denkproces van enige betekenis was gewikkeld. Ik kan moeilijk aangeven hoe eindeloos lang het voor mijn gevoel heeft geduurd voor het licht ten slotte versprong en mijn loopbeweging eindelijk een hoek van negentig graden kon gaan maken met die welke ik op de vluchtheuvel had ontwikkeld.

Bij *b.*: Ik heb me maar zelden zo geschaamd als in deze situatie en de reden daarvan was dat ik de wet naleefde. Op zich genomen vind ik dat, als gezegd, nogal vaak een redelijke zaak, maar in dit geval leefde ik de wet na omdat ik wist dat als ik dat niet deed betrap zou moeten worden en bovendien die politiemensen voor het probleem zou stellen ofwel hun ambtsplicht te verzuimen, ofwel zich evenals ik reeds gedaan had ook belachelijk te maken. Want het merendeel van onze politiemensen is niet alleen redelijk, maar ook nuchter. Ik weet zeker dat ze het idioot hebben gevonden dat ik daar op die vluchtheuvel in horizontale richting drementelend voorgaf het rode licht niet te zien en als het ware toevallig daarom nog niet overstak. Als ze gevoel voor humor hebben gehad, hebben ze waarschijnlijk gedacht

(want het speelt zich af in Den Haag waar alle gerechten vertegenwoordigd zijn): daar heb je weer zo'n gek uit de rechterlijke macht, die denkt dat *wij* gek zijn.

Er waren geen kleine kinderen in de buurt en ik hoefde dus ook niet 'het goede voorbeeld' te geven. Maar dat was dan ook helemaal niet mijn bedoeling. Wel dacht ik aan die jaren, ver heen, toen de burgerlijke ongehoorzaamheid door sommigen werd gepredikt als heilbrengend medicijn tegenover de heilloze machinaties van de verdorven staat. Eén politierechter heeft een beroep op burgerlijke ongehoorzaamheid ooit – op instigatie van Cees Schuyt – als strafuitsluitingsgrond aanvaard. Het is de te vroeg overleden, latere hoogleraar burgerlijk recht A.J.O. baron van Wassenaar van Catwijck.

En u zult het geloven of niet, dat sublieme vonnis werd door het gerechtshof in hoger beroep vernietigd. Heer, vergeef het hun nu toch maar, want zij wisten niet wat zij deden.

Als ik mijn gedrag op die middag in Den Haag, omgeving Kneuterdijk, Raad van State, Hoge Raad en Rekenkamer zou moeten samenvatten zou ik zeggen dat het een staaltje was van burgerlijke gehoorzaamheid. Niet strafbaar, maar daarom nog wel schandelijk.

Het lamme handje van Victoria

Toen ik de overlijdensannonce zag, herinnerde ik me haar weer. Haar ongewone voornaam was mijn aanknopingspunt, want haar achternaam was er een, waarvan er dertien in het dozijn gaan. Een sobere annonce: op drieënzeventigjarige leeftijd plotseling overleden. Met als enige aanduiding van haar kwaliteiten: zij was een strijdbare vrouw.

Strijdbaar. Ja, dat zeker.

Ik was toen advocaat en procureur met een kleine praktijk waar weinig groei in zat. De cliënten die mijn hulp inriepen, hadden bij het binnenkomen meestal hun 'Bewijs van Onvermogen' al in de hand en dat betekende dat de even onvermogende advocaat zijn diensten voor niemendal moest verlenen. Want in die vijftiger jaren was de toevoeging in civiele zaken nog geheel kosteloos, niet alleen voor de armlastige cliënt maar ook voor de Staat der Nederlanden, die het in die tijd overigens ook eens heeft bestaan zich in een civiele procedure op zijn geldelijk onvermogen te beroepen. Inmiddels werden de advocaten zoet gehouden met de doodoener dat dat allemaal een onvermijdelijk uitvloeisel was van het *nobile officium* dat zij uitoefenden.

Ze was toen vijfendertig jaar of daaromtrent en ze wilde echtscheiding. In zo'n praktijk als de mijne een 'gebruikelijke zaak'. Maar het Bewijs van Onvermogen kwam niet op tafel. Ik vroeg haar of haar man bereid was het verwijt van overspel niet tegen te spreken, want in die tijd was dat zowat de enige manier om binnen niet al te lange tijd van elkaar af te komen. Ze noemden dat toen de 'grote leugen'. Door op een dagvaarding waarin de

vrouw de man verweet overspel gepleegd te hebben niet te verschijnen dan wel dat verwijt niet te weerspreken of zelfs te beamen, stond dat overspel 'in rechte' vast. Of er werkelijk overspel was gepleegd mocht de rechter dan niet meer onderzoeken, want in het burgerlijk recht geldt anders dan elders nog ten volle: wie zwijgt stemt toe. Mannen die op deze manier aan een echtscheiding meewerkten, eisten voor die bereidwilligheid nogal eens de afgifte van een contre-lettre, dat was een door hun (ex)echtgenote ondertekende schriftelijke verklaring dat zij het hun verweten overspel weliswaar niet hadden tegengesproken, maar dat alleen maar om zo tot een (snelle) echtscheiding te kunnen geraken en dat zij in werkelijkheid in het geheel geen overspel hadden gepleegd. Voor hun volgende huwelijkskandidaat was dat, zo meenden zij, wel geruststellend. Ik denk dat met meer recht die contre-lettre als de grote leugen had moeten worden gebrandmerkt.

Haar man zou het verwijt van overspel zeker niet tegenspreken, zei ze vastberaden. Want dat verwijt was gewoonweg juist. Hij had, zo zei ze, met een andere vrouw samengeleefd. De sukkel, voegde ze daar na enige tijd aan toe en ik ontwaarde in haar gezichtsuitdrukking een akelig mengsel van medelijden en verachting.

Wat er in het bijzonder sukkelachtig was aan het hem verweten, wereldwijd door gehuwde mannen beoefende gedrag, begreep ik niet zo goed. De in de steek gelaten vrouw heeft meestal meer kans op die kwalificatie vanuit een gniffelende Umwelt. En daarom vroeg ik haar om uitleg. Toen ze begon te vertellen zag ik plotseling dat haar linkerhand lam was. Tot dan toe had ze die achter haar tas verstoppt.

'Het is,' zo begon ze, 'al ruim anderhalf jaar geleden. Wij woonden toen in Zeist. Het was kort voor Kerstmis en bar koud. Wij waren bijna twaalf jaar getrouwd. Geen kinderen. Mijn man was meester in de rechten, net als u. Maar u zult er wel geen tien jaar over gedaan hebben.' Ik bevestigde met enige misplaatste

trots deze veronderstelling. ‘Hij had na zijn afstuderen,’ zo ging zij door ‘een bescheiden baan op een verzekeringskantoor gekregen. Assurantiebemiddeling heet dat, geloof ik. En het is een oud verhaal, afgezaagd en wel: na een paar jaren legde een van de vrouwen op dat kantoor het met hem aan. Als u hem kende zou u begrijpen dat hij erin moest trappen. Daarna was het almaar overwerken op dat slappe kantoortje en het viel mij op dat er nooit uitbetalingen voor overwerk op zijn loonstrookje stonden. Dat ik veel intelligenter ben dan hij betekent niet veel in mijn voordeel. Maar toen ik verdenking begon op te vatten, was ik er toch wel spoedig achter. Laat mij eerlijk bekennen dat mijn man intens saai is, zo saai dat ik zelfs precies wist waar, wanneer en hoe hij de liefde met mij zou bedrijven. Op den duur ging ik als die tijd aanbrak meestal logeren. Want zo is de betrekkelijke lol die aan dat soort bezigheden toch meestal wel verbonden is, bij voorbaat verdwenen. Ik ben ook veel jonger dan hij, maar ik had voor ik met hem in zee ging – nou ja: in zee, eerder een binnenwatertje – het leven aan den lijve leren kennen.’ (Ik vond dat nogal dubbelzinnig gezegd, maar ik hield mijn mond.) ‘U zult begrijpen dat ik na een tijdje op die man totaal uitgekeken was. Maar toch liet hij me ook weer niet geheel onverschillig. We hadden tenslotte twaalf jaar een beetje lief en veel leed gedeeld en dat scheidt een band. Wellicht niet voor een man, wel voor een vrouw. Toen ik dan ook ontdekte met wat voor creatuur van dat kantoor hij een relatie aan het opbouwen was, heb ik hem daar ernstig over onderhouden. Ik heb tegen hem gezegd: Piet, het laat me totaal koud dat je op stap gaat, maar ik raad je aan met die vrouw te breken, want het is een vals kreng en jij gaat daaraan te gronde. Ik zei dat niet uit jaloezie, maar voor zijn bestwil. En die slapjanus aan het huilen, je zou in zijn tranen kunnen zwemmen.’ (Ik dacht: dat heeft ze uit *Alice in Wonderland*, maar ik hield mijn mond.) ‘Hij hield, zo snikte hij, alleen van mij en hij wist ook best dat die vrouw niks voor hem was en al dat soort gezwijmel, u kent dat wel.’ (Ik kende toen dat soort gezwijmel nog

niet, maar ik hield mijn mond.) Ze pauzeerde even. Ik probeerde mijn indrukken van haar samen te vatten, maar ik kwam niet verder dan de taal der paradoxen: een liefdevolle Kenau.

‘Een slapjanus, zei ik,’ zo vervolgde zij. Ik meende hier toch werkelijk wat tegengas te moeten geven. ‘Zo’n kleinerend idee van je wederhelft is nu niet direct geschikt om samen een geheel te vormen, dat als “een vlees” wordt aangeduid,’ zei ik min of meer plechtig, want ik heb van die buien. Maar het haalde niets uit. Ze begreep me wel maar ging toch in haar eigen lijn door: ‘Maar toch wel een goeie mens en vooral een mens vol schuld-besef en wroeging. Bovendien wist hij dat ik gelijk had: die vrouw deugde niet voor hem. Ze zou hem te gronde richten. Nu, dat heeft ze ook gedaan, en ik ben er trots op dat ik er zowat alles aan gedaan heb om dat te verhinderen. Dat is niet gelukt, maar dat lag niet aan mij.’ ‘Hij is dus definitief bij die vrouw ingetrokken,’ informeerde ik. Ze lachte en ik zag weer dat lamme handje, want wie van harte lacht doet dat ook met de handen. ‘Hij is sinds die nacht amper meer ons huis uit geweest. Hij werd bij dat kantoor ontslagen vanwege het schandaal en zit mooi in de wao. Maar ik heb gisteren besloten dat ik van hem af wil, dat ik vrij wil zijn. Niet meer die kleffe schuldbevuste man om mij heen overdag en tegen mij aan ’s nachts. Het is voorgoed voorbij.’ ‘Sinds die nacht,’ zei ik, ‘wat moet ik daarbij denken.’ Wat toen volgde, ging mijn fantasie verre te boven.

‘Luister,’ zei ze, ‘in die nacht gebeurde het volgende. Hij stond al op een kruispunt. Hij wist dat hij moest kiezen. En kiezen dat was nu juist wat hij nooit kon. Ik zeg eerlijk dat ik hem terug wilde hebben om hem daarna desnoods in de steek te laten. Dat klinkt hard, maar dat is het niet. Met die vrouw kon hij alleen maar ongelukkiger worden. En als onze huwelijksrelatie afliep kon hij altijd nog opnieuw beginnen. Ik verrichtte dus eigenlijk een werk van barmhartigheid, al zal er ook wel wat zelfrespect meegespeeld hebben.’ ‘Ik begrijp dat u katholiek bent,’ interrumpeerde ik. Maar zij ging door: ‘Laat in de avond, rond mid-

dernacht, hoorde ik hem thuiskomen. Het bekende geluid van onze auto. Het bekende dichtslaan van de deuren. Ik lag al in bed, want ik moest 's morgens vroeg op. Ik was toen kleuterleidster. Dat zal nu wel een andere naam hebben. Ik hoorde stemmen. De een was van die vrouw en de ander van mijn man. Ik stelde met enig genoegen vast dat ze niet toe waren aan het verbale minnekozen op deze daarvoor toch zo gebruikelijke tijd. Kort gezegd: het was hommeles daarbuiten en ik daarbinnen was vol goede moed.'

'Die man van mij ziet erg slecht in het donker. Als het licht is, ziet hij niet slecht maar verkeerd. Dat laatste terzijde,' zei zij en ik begon mij af te vragen of ze toch niet al te fel was. Maar ik hield mijn mond. En ze ging door: 'Daarom zat die vrouw achter het stuur van onze auto en mijn man naast haar. Weet je dat in de Verenigde Staten ongeveer vijftig procent van alle kinderen in een auto verwekt wordt. Maar nu ter zake: ik hoorde dat ze daar aankwamen. Ik wist niet wat er te gebeuren stond, maar ik wist wel dat het iets belangrijks zou zijn. Ik stond op, trok mijn nieuwe peignoir aan en liep naar beneden.'

'Mijn man was uit de auto gestapt en liep naar de garagedeur toe. Ik hoorde haar roepen, het was meer een soort gekrijs. Ik begreep dat dit de ultieme fase was. Hij wilde met auto en al naar huis, terug naar moeder de vrouw. Maar ook zij wilde met mijn man en al naar haar huis. Ik zei al dat mijn man een slapjanus is en dus verloor hij. Het karakteristieke geluid van het openen van de deur van een "in pandige" garage bleef achterwege. Ik zag hem bedremmeld teruglopen naar onze auto. Toen ik dat zag gebeuren, besloot ik handelend op te treden. Ik ging naar buiten, ondertussen het koord van mijn peignoir vastmakend en toen ik goed en wel buiten was zag ik dat mijn man al weer in onze auto zat, naast haar. Ik heb hem toen door het nog open portier aan zijn zijde streng toegesproken en ik weet zeker dat hij gezwicht zou zijn als zij hem daartoe een faire kans had gegeven. Op hetzelfde moment dat ik hem overtuigd had, startte zij onze auto en

reed weg, richting haar woning. Ik ben een flink stuk meegereeden.' Deze laatste opmerking klopte volgens mij niet.

Maar ik had mij vergist. Plotseling haalde ze stukken tevoorschijn en zij werd nu y, haar man x. Ik las: verklaring van getuige y, echtgenote van x, in de taal van een proces-verbaal van politie.

In de nacht van 14 op 15 december 1957 ben ik te Zeist naar de voor mijn woning... stilstaande auto van mijn echtgenoot, de getuige x gelopen. Mijn man was juist aan de rechterkant in de auto gestapt. Het rechterportier stond nog open. Via deze geopende portierruimte heb ik mij over mijn man heen in de auto gebogen en ik zag toen dat verdachte links voor in de auto achter het stuur zat, naast mijn man. Verdachte gaf toen op hetzelfde moment gas en reed weg. Ik had mijn rechterhand aan de portierkruk. Door het weggrijden van de auto en mijn uitglijden, kwam mijn linkerhand klem te zitten tussen de stijl van het portier en het portier zelf. Verdachte reed met toenemende snelheid verder. Het ging allemaal zo vlug. Ik bleef met mijn rechterhand de portierkruk omklemmen, terwijl mijn linkerhand op de voormelde wijze bekneld bleef en ik werd aldus, eerst lopend en daarna hangend aan de auto, over geruime afstand meegesleurd over de Bilderdijklaan, alsmede over de voor het openbaar verkeer openstaande wegen, de Constantijn Huygenslaan en de Jacob Catslaan te Zeist. Ik gilte steeds luid. Terwijl ik op voormelde wijze werd meegesleurd, heb ik nog gehoord dat mijn man enige malen tegen verdachte riep: 'Zet die auto toch stop' en dat hij in de Jacob Catslaan tegen haar riep 'stop, g.v.d. idioot'. Verdachte reed echter met toenemende snelheid door. In de Jacob Catslaan is mijn rechterhand van de portierkruk losgeschoten en toen kwam mijn linkerhand vrij, waarna ik op de Jacob Catslaan viel. Vervolgens ben ik teruggelopen naar mijn woning...

Dit verhaal loopt nu naar zijn einde. Natuurlijk vroeg ik mijn cliënte hoe het verder gegaan was. Haar antwoord verwonderde mij: 'Diezelfde nacht nog, maar een paar uur later, kwam hij zonder die vrouw terug.' Ik toonde enig ongeloof. En toen haalde zij uit haar tas een lichtblauw gekaft tijdschrift, *Verkeersrecht* geheten, zesde jaargang, augustus 1958 nr. 75 en wees op de passage uit de verklaring van de man, van die x waarvan zij nu wilde scheiden.

Vervolgens heb ik tegen verdachte geroepen:

G.v.d. stop idioot, althans dergelijke woorden. Verdachte reed echter met toenemende snelheid over geruime afstand over de Bilderdijklaan, de Constantijn Huygenslaan, en de Jacob Catslaan te Zeist. Nadat ik daarna in genoemde nacht was thuisgekomen heb ik geconstateerd dat mijn vrouw diverse wonden had.

'Hij kwam dus diezelfde nacht nog thuis,' zei ik, 'en hoe ging het toen verder?' 'Niets bijzonders,' antwoordde zij, 'het enige verschil met wat ik die nacht wilde bereiken was dat het een uur of twee langer duurde voor hij die vrouw definitief de bons gaf.'

'Weet u heel zeker,' vroeg ik nog, 'dat hij dat toen definitief gedaan heeft.' Ze gaf daarop geen antwoord. Wel zei ze: 'Ik heb nu volstrekt genoeg van hem. Ik ga nu leven.'

NASCHRIFT

Ik heb alle bijkomende omstandigheden verzonnen. Ik heb van nr. 75 van *Verkeersrecht* 1958 een verhaal gemaakt, maar er zijn tien andere verhalen mogelijk. De annotator van dat vonnis van de rechtbank te Utrecht noemt het een 'uitzonderlijke' strafzaak. Veroordeeld werd de vrouw die wegreed niet voor poging tot doodslag of voor zware mishandeling, hoewel dat wel ten laste was gelegd, maar wegens overtreding van artikel 25 van de toen geldende *Verkeerswet* (in gevaar brengen van het verkeer)

tot tien dagen hechtenis, een jaar ontzegging van de bevoegdheid om auto's te besturen en tot vergoeding van de schade voor een bedrag van fl. 98,27 (waaronder fl. 18,95 voor het aanschaffen van een nieuwe peignoir). Hoger beroep werd niet ingesteld. Van de kant van de verdachte gezien was dat, lijkt me, beslist verstandig.

De echtscheiding is wonderlijk genoeg toch niet doorgaan. Toen niet tenminste. Toch mis ik nu in de annonce de naam van haar man. Ik houd het er maar op dat hij al dood was.

Oplichting of verduistering?

Wie nu spaart heeft straks wat. Maar al te overtuigd kan een mens daarvan toch maar beter niet zijn. Mijn verhaal is niet nieuw. Het weekblad *Vrij Nederland* heeft er een tijd lang in allerlei varianten vol van gestaan, maar ik wil de feiten toch maar eens gewoon op scherp stellen, nu zich zo een geval in zijn naakte en duidelijke vorm bij ons heeft voorgedaan. Het gaat hier niet over aanvechtbaar beleid maar over schaamteloos in praktijk gebracht onrecht met onmiskenbare strafrechtelijke aspecten. Juist omdat dat onrecht bij ons niet keihard heeft toegeslagen en het, zoals dat bij veel tragische zaken het geval is, toch ook een zekere lachlust opwekt, kan ik onbevangen en zonder al te veel emotie verslag doen van onze bevindingen.

Wij – eigenlijk mijn vrouw – hadden bij een Bank op 1 januari voor de invoering van de euro een bedrag van fl. 598,47 uitstaan tegen een rente van 3,25 procent per jaar. Het hele jaar door stond dat mooie bedrag daar te staan en het zal duidelijk zijn dat we toen het einde van het jaar naderde met spanning de vermeerdering van ons kapitaal tegemoetzagen. We hadden er ons op ingesteld een bedrag aan rente van zo'n kleine fl. 20,- binnen te halen – zo worden kapitalisten slapende rijk. De teleurstelling was groot. Weliswaar werd aan creditrente fl. 19,39 bijgeschreven, maar daar stond een post debetrente tegenover van fl. 7,56. Het resterend batig saldo van fl. 11,83 kon ons niet meer troosten.

Omdat we zeker meenden te weten dat er het hele jaar op die rekening niets gebeurd was (geen mutaties hadden plaatsgevonden, zeggen de deskundigen dan), wilden we toch wel eens

vernemen waar die debetpost tot dat bedrag vandaan kwam. En we werden bij de Bank, ik moet het toegeven, bijzonder vriendelijk en voorkomend te woord gestaan maar dat levert niets op, zeker niet het verloren bedrag van fl. 7,56. Alles werd wel tot de bodem uitgezocht. Twintig minuten geduld moet je daar wel voor over hebben. De bewijsstukken werden ons, zonder kosten, in afschrift ter hand gesteld. De landelijke ombudsman zou de behandeling van ons door de Bank zeer behoorlijk hebben gevonden.

Wat bleek? Op 6 februari hadden we een bedrag van fl. 18.500,- naar de Bank overgemaakt, niet bestemd voor deze rekening maar voor doorzending naar een andere nauw verwante Bank. Wie zich nu afvraagt waar een gezin dat van een rijksalaris leeft, zo'n groot bedrag vandaan haalt, mag niet meer meedoen. Om niet in raadselen te spreken: het gaat over een filiaal van een grote Bank in Nijmegen en als gezegd over de daarmee ten nauwste verwante Hoofdbank in Amsterdam. Dat reusachtige bedrag van fl. 18.500 werd de volgende dag, 7 februari, door de Nijmeegse Bank naar de Amsterdamse Bank overgemaakt.

Wegens een totaal gebrek aan een echt Hollandse koopmansgeest zou ik, laat staan mijn vrouw, er niet op gekomen zijn dat de Nijmeegse Bank ons die ene dag dat zij over het geld beschikte rente zou dienen te betalen, al had dat – op basis van 3,25 procent per jaar – toch altijd nog de lieve som van fl. 1,65 opgeleverd. En wie het kleine niet eert... is het soms niet zo?

Maar wat doet die Bank? Ze verwisselt de kinderen. Ze draait, banaal gezegd, de data om. Het op 6 februari door ons gedeponeerde bedrag wordt geboekt als ontvangen op 7 februari en de overboeking van fl. 18.500,- naar de Bank in Amsterdam, die gebeurde op 7 februari, wordt geboekstaafd als gedaan op 6 februari. Dat had tot gevolg dat we gedurende één dag van de Nijmeegse Bank een bedrag hadden geleend van fl. 18.500,-. Een klein onderzoek leert dat die totaal verzonnen lening plaats-

vond tegen een jaarlijkse rente van 14,25 procent. Mijn informante deelde mij vertrouwelijk mee dat dit alles het gevolg was van de werking met valutadagen. Maar daar trap ik niet in. Als ze gaan schermen met zulke onduidelijke begrippen word ik argwanend.

Is hier, zo vroeg ik mij als rechtgeaard jurist natuurlijk af, sprake van oplichting of van verduistering, beide op kleine schaal maar dat doet er nu eens helemaal niet toe. Het eigenaardige van verduistering is dat de dader zich zonder daartoe gerechtigd te zijn meester maakt van geld of goederen van een ander die hij eerder op rechtmatige manier onder zich heeft gekregen. Het is een misdrijf dat geschapen lijkt voor penningmeesters. Maar ook hier zijn er volop aanwijzingen voor verduistering want het in rekening brengen van fl. 7,56 is niet anders dan het zich zonder recht toe-eigenen van dat bedrag. Wij hadden immers geen lening afgesloten en dat zou de enige rechtsgrond zijn die het berekenen van rente zou kunnen rechtvaardigen. Het eenzijdig construeren van een lening door de dagen van ontvangst en van doorzending te verwisselen levert geen rechtsgeldige overeenkomst van lening op.

Maar, zal iemand zeggen, staat dan niet in de kleine lettertjes dat partijen deze werkwijze overeengekomen zijn? Anders gezegd: staat daar niet in dat we hebben afgesproken dat de klant rente zal moeten betalen over een lening die nooit bestaan heeft? Ik beken dat ik, hoewel jurist, de kleine lettertjes, als ze voor ons privégebruik bestemd zijn, in beginsel niet lees. Ik zou trouwens niet weten op welk papier waarover wij de beschikking hadden die kleine lettertjes zouden moeten staan. En als ze dan toch wel zouden bestaan en aan ons bekend zouden moeten zijn, dan is er nog niets aan de hand. Want zo'n bepaling waarbij iemand wordt verplicht voor iets te betalen terwijl hij eigenlijk recht had op betaling is in strijd met de goede zeden en dus nietig. Maar bovendien in elk geval vernietigbaar omdat zij voor ons zonder twijfel 'onredelijk bezwarend' is (voor wie het naadje

van de kous wil weten: Boek 6, art. 233 aanhef en onder a van het Burgerlijk Wetboek). Er is niet gemakkelijk een duidelijker en mooier voorbeeld te vinden voor de docent die aan studenten moet uitleggen wat nu eigenlijk 'onredelijk bezwarend' betekent.

Maar ik voel toch iets meer voor oplichting. Het eigenaardige daarvan is, voor zover voor ons van belang, dat men iemand ertoe brengt een vordering te laten schieten (in de wereld van de juristen wordt het onbegrijpelijke woord *inschuld* gebruikt) of een schuld te aanvaarden. Dat moet dan geschieden door bedrog. Voor deze zaak komen in aanmerking: listige kunstgrepen en een samenweefsel van verdichtsels. Dat er kunstgrepen zijn toegepast zal wel niemand kunnen ontkennen, maar het is wat te veel eer deze handelwijze listig te noemen. Het samenweefsel van verdichtsels is echter in alle glorie aanwezig want het ene verdichtsel is dat de Bank een dag lang aan ons een lening heeft verstrekt van fl. 18.500,- en het andere dat dat bedrag een dag later door ons aan de Bank is afgelost. Samen leveren zij een onrechtmatige winst op voor de Bank van fl. 7,56 plus fl. 1,65 en dat ligt toch alweer een stuk boven de negen gulden.

Misschien vinden onze rijke landgenoten dit maar 'peanuts' maar ik doe toch maar verslag, want zotter heb ik het zelden meegemaakt.

Van loopgraaf naar luchtruim

Persoonlijke herinneringen

– 1 –

De twintigste eeuw begint pas in 1914 met de Eerste Wereldoorlog en eindigt ergens tussen 1989 en 2005, in welk tijdsbestek, uit Europees en dus beperkt standpunt bezien, de overgang plaatsvindt van de naweën van de Koude Oorlog naar de toenemende dreiging vanuit een deel van de Arabische wereld. Daartussen – ongeveer in het midden – ligt de Tweede Wereldoorlog. De loopgravenoorlog van 1914-1918, oorlog vanuit de ondergrond, werd minder dan vijftwintig jaar later gevolgd door de oorlog vanuit de lucht. Voor de deelnemers aan de eerste van die oorlogen (soldaten) was die oorlog voornamelijk een wreed face-to-face-gevecht met tien miljoen doden en honderd miljoen gewonden, vrijwel gelijk verdeeld tussen beide kampen. Van iedere twee Engelse jongemannen die als soldaat naar het continent werden gestuurd, kon er één vrezen niet ongedeerd en waarschijnlijk als lijk naar zijn vaderland terug te keren. De tweede oorlog, vanuit de lucht, had als bizarre bijzonderheid dat ook de burgerbevolking van beide kampen zonder dat zij daartoe haar instemming had betuigd, op grote schaal deelnemer werd en daardoor ook op grote schaal slachtoffer. Hoeveel doden, gewonden en vernielingen de Duitse bombardementen op Londen hebben aangericht, weet ik niet. De slachtingen aangericht in Rotterdam en Nijmegen, vergeleken bij wat daaraan voorafging en wat daarop zou volgen misschien toch buiten Nederland amper bekend, kan ik niet verzwijgen, want ook daar is vanuit de lucht, onverschillig wie het deed, onzegbaar leed berokkend. De luchtaanval op Dresden, in februari 1945 (135.000 doden), luidde het einde van nazi-Duitsland in. De Amerikaan

met de Duitse naam Kurt Vonnegut schreefer in 1969 over in zijn *Slaughterhouse-Five*. Deze eigenzinnige auteur met zijn vreemdsoortige maar aangrijpende galgenhumor heeft niet alleen aandacht voor mensen die in massa werden gedood maar ook voor individuele personen:

Robert Kennedy, whose summer house is eight miles from the house I live all year round, was shot two nights ago. He died last night. So it goes.

Martin Luther King was shot a month ago. He died, too. So it goes.

And every day my Government gives me a count of corpses created by military science in Vietnam. So it goes.

My father died many years ago now – of natural causes. So it goes. He was a sweet man. He was a gun nut, too. He left me his guns. They rust...

De atoombommen die op Hirosjima (5 augustus 1945) en Nagasaki (8 augustus 1945) werden afgeworpen, met als gevolg ontelbare doden en gewonden, toen maar ook later, leidden rechtstreeks tot de overgave van Japan. Nooit is er later nog in de vele internationale conflicten van atoombommen of waterstofbommen gebruikgemaakt, hoe vaak de dreiging ervan het wereldtoneel in haar ban hield en houdt. Die 'eer' komt toe aan de Verenigde Staten zoals zij ook de eerste mens op de maan hebben doen landen. Tegen welke kosten en met welk nut?

– 2 –

Het is emotioneel veel moeilijker de man die tegenover je staat en die jou niets heeft aangedaan op bevel van je overheid dood te schieten alvorens hij zijn plan om jou dood te schieten kan verwirkelijken, dan vanuit de hoge luchten een regen aan bommen op een stad los te laten om vervolgens, ongezien de uitkomst, terug naar huis te vliegen en wat rust te krijgen voordat jouw

volgende vlucht met je bommenwerper wordt geprogrammeerd. De piloot in oorlogstijd torent zo hoog boven zijn slachtoffers uit dat hij hen niet eens kan waarnemen. Toch is dat maar een halve waarheid: de kans dat het bommen werpende vliegtuig met zijn bemanning werd neergehaald was niet klein en wat daarvan voor piloten en hun medewerkers het gevolg was kan men een beetje aanvoelen bij lezing van *Catch 22* van Joseph Heller met Yossarian in de hoofdrol, die almaar meer vluchten moest maken en almaar niet met verlof mocht gaan.

E.M. Forster heeft in zijn in 1958 geschreven korte verhaal *A View without a Room* – het van een halve eeuw later daterende cynische vervolg op zijn roman *A Room without a View*, uit 1908 – een interessante vergelijking getroffen tussen de twee wereldoorlogen, voor wat betreft de ethiek van de daarbij betrokken staten. George Emerson is in de Eerste Wereldoorlog een principiële dienstweigeraar maar meldt zich na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog onmiddellijk aan als soldaat. Inconsequentie ten top? Nee, zegt Forster, want omdat George zowel intelligent als hartstochtelijk was, kon hij onderscheid maken tussen een Duitsland dat niet veel slechter was dan Engeland en het latere Duitsland. ‘That was develish.’ Vijftig jaar oud kon hij in Hitler een vijand van hoofd en hart en van de ‘ontaarde’ kunsten onderkennen. Het is typisch voor Forster, en een beetje recalcitrant, dat hij daarop laat volgen, dat George ‘ontdekte’ dat hij in die tijd als soldaat bij afwezigheid van zijn vrouw Lucie niet kuis (‘chaste’) was gebleven.

– 3 –

De jaren voor 1914 die formeel tot de twintigste eeuw moeten worden gerekend waren in Europa in feite een uitloop van de samenleving die het laatste kwart van de daaraan voorafgaande eeuw te zien had gegeven. Een samenleving die steeds welvarender werd, die decennialang praktisch geen oorlogen dicht bij

huis kende, die belangrijke ontdekkingen deed op wetenschappelijk, medisch en technisch gebied en die dan ook heilig geloofde in de vooruitgang van het wereldlijk bestel en van de eigen portemonnee, maar die in haar opvattingen niet buiten de grenzen van de eerbare bourgeoisie wilde treden en dat vooral ook aan anderen niet kon en niet wilde toestaan. Homoseksualiteit was dan misschien geen misdrijf meer maar wel een moeilijk te genezen ziekte.

Een typisch voorbeeld uit 1910 is de in dat jaar door Roger Fry in Londen georganiseerde Eerste Postimpressionistische Tentoonstelling. Organisator Roger Fry was lid van de Bloomsbury-groep, waartoe naast anderen Virginia Woolf, de econoom John Maynard Keynes en Lytton Strachey behoorden. De expositie werd met hoon overladen en belachelijk gemaakt. Op de tentoonstelling waren onder meer te zien 8 schilderijen van Manet, 21 van Cezanne, 36 van Gauguin en 22 van Van Gogh. Onlangs werd bekend dat het schilderij *L'Arlesienne* van Van Gogh in New York is geveild voor 33,9 miljoen dollar. Een museumdirecteur van onze dagen heeft gezegd dat dit schilderij binnen het gehele oeuvre van Van Gogh niet erg bijzonder is, omdat Van Gogh beter was in het schilderen van mannen dan van vrouwen. Een rond 1910 bekend criticus, Robert Ross, vriend van Oscar Wilde, gaf te kennen dat de artiesten wier werk werd geëxposeerd gek waren en dat de emoties die zij opriepen van geen enkel belang waren behalve voor iemand die pathologie studeerde en voor een specialist in abnormaliteiten. De tentoonstelling veroorzaakte volgens Virginia Woolf bij het publiek, dat uit nieuwsgierigheid toestroomde, een paroxisme van woede en gelach. Ook E.M. Forster, halfslachtig lid van de Bloomsbury-groep vond dat Gauguin en Van Gogh hem te veel waren en een diplomaat, die tevens dichtte, W.S. Blunt, schreef in zijn dagboek onder meer dat de hele collectie als je de lijsten niet meetelde volgens hem geen vijf pond waard was en dat dan nog alleen om er een vreugdevuur van aan te leggen. En hij besloot: 'Het

zijn absoluut geen kunstwerken tenzij een handvol modder tegen een muur een kunstwerk is.' 'They are the works of idleness and impotent stupidity, a pornography show.' Deze gegevens ontleen ik aan de biografie van John Tytel uit 1987 over Ezra Pound, beroemd als dichter, berucht als een Amerikaanse Blokzijl, die echter anders dan deze aan het vuurpeloton kon ontkomen omdat hij naar medisch oordeel krankzinnig was (geworden?).

Omstreeks datzelfde jaar 1910 had ook Hitler, naar hij jaren later te kennen gaf, als twintigjarige het rotsvaste fundament van zijn politieke wereldanschouwing vastgelegd, en het moet een befaamde uitspraak van Virginia Woolf geweest zijn, waarin zij verklaarde dat in of omstreeks december 1910, het jaar van de tentoonstelling, 'human nature changed'. Maar niet van de heersende middenklasse. Die vergeleek onder leiding van haar journalistieke medestanders het werk van Pound met dat van de deelnemers aan die tentoonstelling 'wegens zijn ongebruikelijke vormgeving, zijn bizarre woordkeuze, zijn onafgemaakte of in elkaar gedraaide zinsstructuur en zijn duistere bedoelingen'. Op zich genomen was die vergelijking zo gek nog niet want toen Pound van Amerika terugkeerde naar Londen was zowat het eerste wat hij deed een bezoek brengen aan die tentoonstelling en hij herkende er de nieuwe geest in die in de kunsten was gevarien en waarvan hij, wat betreft de dichtkunst, zich als leider had aangediend.

– 4 –

Wat ik mij van de jaren dertig van de vorige eeuw – de Eeuw van Maks en mijn vader – en van Hobsbawms *Eeuw van Uitersten* (die hij laat lopen van 1914 tot 1991), uit het publieke domein het best herinner, hoewel ik er toen het belang nog niet van kon doorzien, zijn vier zaken: (1) de Spaanse burgeroorlog, (2) de toespraken van Hitler maar vooral de hysterische toejuichingen

van het duizendkoppige publiek, dat echt in hem de Heiland, de verlosser van het Duitse volk, moet hebben gezien en (3) de lange rijen werklozen die buiten voor het gemeentehuis van mijn geboortedorp, Etten, in weer en wind stonden te wachten op hun uitkering, die, zoals mijn vader mij vertelde, gemiddeld tien gulden per week bedroeg en voor niemand, ook niet als hij tien of twaalf kinderen had (geen zeldzaamheid) meer dan dertien gulden. Mijn vader was gemeentesecretaris in dat zeer katholieke dorp. Hij had twee broers die priester waren en twee zusters waarvan er een kloosterzuster was in Oud-Gastel (eens per jaar moesten wij haar bezoeken en kwamen dan in zo'n droevige kamer terecht, waar de onbewoonbaarheid vanaf droop) en de ander was tante Naantje die, vijftig jaar oud, met een man van zestig trouwde, die wij Oomke noemden en die, als hij goede zin had, vreemde verhalen vertelde over Piet die courage moest halen, waarbij het voor ons van geen enkel belang was dat wij er geen benul van hadden wat courage was. Een katholiek gezin in Noord-Brabant, al heb ik veel later gehoord dat mijn vaders godsdienstijver in zijn jeugd zo te wensen overliet dat hij, voor hij met mijn tien jaar jongere moeder in het huwelijk mocht treden, bij de Deken moest komen om met de hand op het hart te verklaren dat hij altijd de zondagsmis zou bijwonen en de veertigdaagse vasten getrouw zou onderhouden. Op de voorgevel van het huis waarin ik groot werd gebracht, had mijn vader als naam laten aanbrengen: Villa Betsy, de voornaam van mijn moeder (ik heb onlangs op een recente foto gezien dat dit opschrift nog steeds het huis siert). Daar hebben wij, haar kinderen, van de schooljeugd, die niet van zulke verliefde fratsen hield, heel wat gespot over moeten horen. Vijf of zes huizen verder woonde de familie Van Diermen en mijn moeder vertelde mij dat dat protestantse mensen waren, ketters dus die, wat ze ook probeerden, niet in de hemel konden komen. Naar en van school moest ik iedere dag langs dat rijtjeshuis en de schrik voor die ketters zat er bij mij zo in, dat ik altijd probeerde met af-

gewend gezicht over de ruimte op het trottoir te springen, die langs dat huis liep. Het lukte nooit, geloof ik, want een atleet was ik niet. De katholieken van toen hadden evenals de protestanten weinig zicht op hun politieke samensmelting in het latere CDA. Uiteraard waren wij toen geabonneerd op de meest katholieke landelijke krant, *De Maasbode*, en nog in 1954 zou het laatste echte mandement van de Nederlandse bisschoppen het nodig vinden de beminde gelovigen voor daarmee strijdige lectuur te waarschuwen. *De Maasbode* had, als ik het me goed herinner, in die tijd een ochtend- en een avondeditie. De krant was onvoorwaardelijk op de hand van de Spaanse opstandelingen, want die waren niet alleen katholiek evenals hun aanvoerder Franco, maar ook vijanden van het socialisme. Je vernam uit die krant nooit iets goeds over de regeringstroepen en toen ik een keer las dat die troepen een klooster waren binnengedrongen en de zusters gruwelijk hadden mishandeld, verkracht en vermoord, dacht ik zeker te weten dat de baarlijke duivel in hen was gevaaren. Leergierig als ik toen al was vroeg ik aan tafel tijdens het avondeten wat dat was: verkrachten. Mijn moeder zei, dat zal ik je later wel eens vertellen maar ze heeft het nooit verteld. Heel lang voordat ik Orwells *Homage to Catalonia* uit 1938 las – de eerste druk van 1500 exemplaren was in 1951 nog niet uitverkocht – besepte ik dat ik eenzijdig en dus verkeerd was voorgelicht, maar begreep ik ook dat die Russische en Chinese jongetjes en meisjes van toen en later wel moesten geloven dat Rusland en China volmaakte hemelse staten waren en dat daarbuiten de duivel heerste. Maar in 1935 dacht de historicus Jan Romein er, wat Rusland betreft, ook zo over in zijn *Machten van deze tijd*. Geen kleuter maar een veertigjarige intellectueel. Ik moet aannemen dat hij er toen niet van op de hoogte was dat Stalin in het begin van de jaren dertig van de vorige eeuw miljoenen van zijn eigen landgenoten de dood in had gedreven en het daarbij niet zou laten. Een historicus is geen profeet en als hij aan het voorspellen slaat, gaat het dikwijls faliekant mis. Maar toch,

als Romein zich afvraagt 'waaraan de Russische Revolutie haar onmiskenbare successen in den korten tijd van vijftien jaar, dat zij er is, te danken heeft' noemt hij in zijn achtste hoofdstuk vier factoren, die als zij maar voor de helft verwerkelijkt waren, de voortreffelijke samenleving hadden kunnen scheppen die de Sovjet-Unie nooit is geworden.

De armoede uit de jaren dertig. Daaraan onlosmakelijk verbonden mijn vierde herinnering. Ik voel nu nog hete schaamte in mij opkomen als ik eraan denk dat in die tijd de zelfstandige ambachtlieden – timmerman, metselaar, loodgieter enz. – maar eens per jaar *achteraf* een rekening konden sturen. Ik of een van mijn broers moest die dan gaan betalen met afgepast geld in een enveloppe en dan – god beware me – behoorden die mensen van dat schamele te laat betaalde bedrag nog iets af te staan aan de brenger.

– 5 –

Het hysterische gejuich van de massa's op de pleinen waar Hitler sprak en brulde willen verstandige Duitsers van nu maar liefst vergeten, want zo ze dat niet doen moeten ze zich wel afvragen of ze zelf ook zo zouden zijn opgetreden als ze onder die, gelukkig niet herhaalbare, omstandigheden zouden komen te leven. In dat verband herinner ik mij dat iemand in een boek de vraag heeft opgeworpen of zo iemand als Hitler in Duitsland aan de macht had kunnen komen als Duitsland de Eerste Wereldoorlog gewonnen had, waar het lang naar uit heeft gezien, zoals dat trouwens ook het geval was met de Tweede Oorlog. Een niet te beantwoorden en daarom eigenlijk zinloze vraag maar die toch aan het denken kan zetten, want als het antwoord ontkennend zou luiden, komt natuurlijk de retorische vraag opdoemen of het op 11 november 1918 toch verslagen Duitse keizerrijk van weleer als republiek niet zo beroerd, ja onrechtvaardig is behandeld door zijn overwinnaars, dat er wel een of andere Hitler zou

moeten opstaan in het depressieve klimaat in Duitsland van na 1918 om wat moed en levenslust in de harten van de ooit zo trotse Germanen te gieten. John Maynard Keynes onderkende dat al in 1919 toen hij in *The Economic Consequences of the Peace* schreef:

De politiek waarbij Duitsland gedurende een hele generatie wordt teruggebracht tot slavernij, waarbij het leven van miljoenen mensen wordt vernederd, waarbij een hele natie haar geluk wordt ontnomen, zou ook dan weerzinwekkend en afschuwelijk zijn als ze zelfs maar mogelijk was, zelfs als ze ons rijk zou maken, zelfs als ze geen verderf zou zaaien in de beschaving van het Europese leven. Toch prediken sommigen dat het gebeurt in naam van de Gerechtigheid, ... En als dat al zo zou zijn, dan nog zijn Staten niet gerechtigd noch op religieuze grondslag noch op grondslag van de natuurlijke moraal om de misdrijven van de vaderen of van de heersers te bezoeken op de kinderen van hun vijanden.

En als je als kind postzegels moest inplakken in je album, kwam je voor Duitsland terecht bij waarden van zoveel miljoen of miljard. Hetzelfde gold voor Oostenrijk dat van een grootmacht aan het begin van de oorlog werd gereduceerd tot een mini-staatje na die oorlog. In december 1919 al moest de Oostenrijker voor een Amerikaanse dollar 90.000 kronen betalen terwijl voor die oorlog een dollar vijf kronen waard was. Maar het kon nog veel erger. En in een boek vol leerzame gegevens over het Duitse Wirtschaftswunder, *Die Reichen und die Superreichen in Deutschland* uit 1973, bericht Michael Jungblut ons dat de tegenwaarde van één Amerikaanse dollar op het hoogtepunt van de Duitse inflatie, zijnde op de dag af 20 september 1923, 4.000.200.000.000 mark bedroeg (vier biljoen, 200 miljard).

De massa kun je moeilijk straffen want het is zelfs geen rechtspersoon en die kun je ook niet in de gevangenis stoppen. Maar als ik het ergens niet mee eens ben is het een uitspraak die E. M. Forster iemand in de mond legt:

Want een massa is meer dan de mensen die haar vormen. Aanheden voegt de massa iets toe.

Een variant op: het geheel is meer dan de som der delen. Maar de variant deugt van geen kanten. Want een massa is veel, veel minder dan de mensen uit wie zij is samengesteld. Zij neemt hun iets af. Zij, de massa, mist het gezonde verstand, waarmee zo velen van de individuen uit die massa, voordat zij bij de massa zijn gaan behoren, begiftigd zijn. Een mens kun je overtuigen soms zelfs van wat hem niet zint, een massa kun je alleen overdonderen. Dat gelukte Hitler. Is het waar wat Sebastian Haffner in zijn *Anmerkungen zu Hitler* van 1978 schrijft: ‘In Hitler lebte eben neben dem hochbegabten Politiker, der er war, immer auch ein Massenmörder’? De tweede van deze vaststellingen te onderschrijven, kost geen moeite. En is ook nu nog waar wat Haffner in 1978 schreef: ‘Die Welt von heute, ob es uns gefällt oder nicht, ist das Werk Hitlers? Zonder Hitler, zo gaat hij door, geen tweedeling van Duitsland en van Europa, zonder Hitler geen Amerikanen en Russen in Berlijn, zonder Hitler niet en in ieder geval niet zo snel een einde aan het koloniale tijdvak, zonder hem geen emancipatie van Azië en zwart Afrika en geen deklassering van Europa. Nauwkeuriger gezegd: niets van dat alles zonder de misdaden van Hitler. Want van al die veranderingen heeft hij alleen de laatste gewild.

– 6 –

Over die rij werklozen bij het gemeentehuis wachtend op hun uitkering nog een enkel woord. Mijn onwankelbaar geloof in het echte socialisme vindt daar zijn begin. Enige tijd lang heb ik gedacht dat het socialisme bij de christelijke partijen (voor mij betekende dat toen natuurlijk bij de КVР) terug te vinden moest zijn. In oorsprong toch was de leer van Christus een puur socialistische, niet alleen geef aan de keizer wat aan de keizer toekomt

maar ook (tot de rijke jongeling) als je mijn volgeling wil zijn, gooi dan al wat je bezit weg of geef het aan de armen en ga zo, uitgekleeft, met mij mee. Kort na de algehele bevrijding van Nederland op 9 juni 1945 werd in *Het Parool* – Editie Eindhoven, waarvan J. P. van Praag toen hoofdredacteur was mijn eerste artikel gepubliceerd. Het was een polemiek met deze J. P. van Praag die het goede recht van het ongodsdienstige humanisme in dat blad had verdedigd. Voor dat artikel schaam ik mij niet hoewel ik daarin het godsdienstig humanisme verdedig met argumenten die ik al spoedig niet meer zou zijn toegedaan. Ik sta *nu* veel dichterbij de Van Praag van toen dan bij de ‘Jan C. M. Leyten’ uit die tijd. Maar dat neemt niet weg dat het toen mijn oprechte mening was.

En het duurde niet lang of ik begreep dat bij de christelijke partijen deze leer van Christus niet te vinden was. Toen was mijn overgang naar de PvdA een vanzelfsprekende zaak. Maar nadat deze vele jaren later, op bevel van de verrader Wim Kok, haar socialistische veren had afgeschud, bleef er niet veel meer over dan de Socialistische Partij, waarvan ik mocht geloven dat zij haar communistische veren had afgeschud. En, ik moet proberen eerlijk te blijven, wat de rijke jongeling niet deed, deed ik ook niet. Ik deug dus ook niet gemeten aan de (te?) strenge maatstaven van Christus.

Van de ‘beurskrach’ van 1929, die miljoenen brave spaarders tot bittere armoede dreef, had ik als driejarige geen weet. Mijn vader was ambtenaar en ambtenaren moesten op een gegeven moment in de crisis van de jaren dertig wel vijf procent van hun salaris inleveren, maar er bleef, alle woedende protesten ten spijt, genoeg over om gezapig te blijven leven tot 10 mei 1940. Als Geert Mak gelijk heeft is mijn herinnering nogal gebrekkig. Hij vertelt dat zijn vader in november 1934 schreef:

Overigens wordt ons salaris al voor de derde maal gekort, zodat we vooral niet ziek mogen worden, noch babietjes kunnen krijgen, anders loopt alles spaak.

Weliswaar was voor 10 mei 1940 van Hitlers agressieve bedoelingen al uit den treure gebleken, maar ze hadden Nederland mentaal nog niet bereikt en in 1914 waren wij toch ook, als Zwitserland en Zweden nu, gespaard gebleven voor oorlogsgeweld op eigen bodem. Op 10 mei 1940 gold ook voor Nederland: human nature changed. En een meer dan tachtigjarige man ('Laten we zeggen dat een mensenleven ongeveer tachtig jaar duurt,' schrijft Milan Kundera troostend in *L'Ignorance*) beseft met evenveel spijt als zekerheid dat de vijf jaren die volgden in (te)veel opzichten zijn verdere leven hebben bepaald en beperkt.

DEEL V
VIER VERHALEN OVER DE BERUCHTE
BUSLIJN NEGEN

Beslissen

Avonturen met buslijn negen (1)

Vandaag zat ik weer eens in de verkeerde bus van lijn 9. Die voert door de industrieterreinen van Nijmegen. Deze wijken liggen ver van het hart van de stad en zijn, zelfs overdag, bijna nog godverlatener dan de nieuwe buitenwijken voor woning en slaap. Fabrieken hebben bijna geen mensen meer nodig. Soms ontdek je er een maar die schrikt als hij een ander mens ziet. Hij gaat alleen met machines om, met computergestuurde installaties, die bijna alles doen maar meestal nog niks terugzeggen en die situatie is het absolute toppunt van eenzaamheid: twee wezens die naar elkaar toe aan het zwijgen zijn.

Maar ik had het op die lange tocht toch weer erg getroffen. Want er gebeurde van alles. Op een zeeschip is de kapitein de levende weerlegging van het zogeheten trias-beginsel, dat bestuur, rechtspraak en wetgeving als drie elkaar respecterende opperhoofden naast elkaar plaatst maar in verschillende handen legt. De kapitein op volle zee is uiteraard bestuurder maar als het nodig is, is hij ook officier van justitie, rechter, ambtenaar van de burgerlijke stand, notaris en zelfs wetgever. Hoewel de zee kapitein meer indruk op mij maakt dan de luchtpiloot schijnt de laatste het, naar inkomen bezien, toch ruimschoots te winnen. Over de buschauffeur praten we in dat verband maar niet eens. En toch zijn dag in dag uit het leven en de belangen van tallozen die per bus vervoerd worden, in zijn handen gelegd. Zolang hij rijdt kan niemand anders dan op eigen levensgevaar uitstappen. Hij is dus ook een soort cipier. *En hij moet beslissen.*

We bevonden ons in de volstreekte wildernis van de industriewijk: een soort Sahara maar wel met spookachtige gebouwen

en borden met onleesbare namen. Midden in die Afrikaans aan-
doende eenzaamheid (als in talloze films uitgebeeld) is er een
stopplaats en iemand stapt uit. We vragen ons allemaal in stilte af
waar die naartoe moet, want de fabrieken zijn allang begonnen
met het werk en verder is er hier niets waar je naartoe zou kun-
nen moeten. Als liberaal volk laten we het bij deze gedachte.
Iedereen moet op zijn manier zien door deze wereld te komen.
Maar er stapt ook iemand in. Een vrouw die uit het niets is
komen opdagen. Ze heeft geen strippenkaart. Ze zal dus met
echt geld moeten betalen. Dat is drie of vier keer zo duur als
wanneer je met strippen betaalt maar het blijft toch nog bene-
den de vijf gulden. Ze geeft een briefje van honderd gulden, ze
heeft, zo zegt ze, niet anders. Daarvan kan ik niet teruggeven,
zegt de chauffeur wat ontstemd. De vrouw gaat onmiddellijk in
de aanval. Ik kan dat hele stuk toch niet lopen, zegt ze en een
chauffeur moet zorgen dat hij wisselgeld heeft. De chauffeur
wijst op een bordje: graag met gepast geld betalen, staat erop. De
vrouw laat zich niet overtuigen: Dat is een beleefd verzoek, zegt
ze en dat betekent dat je niet verplicht bent met gepast geld te be-
talen. Ze heeft dus duidelijk doorgestudeerd. Misschien wel
rechten. De chauffeur doet er het zwijgen toe en de vrouw begint
boos de bus uit te stappen. Gaat u maar zitten, zegt de chauffeur
dan en ik denk dat de vrouw een ogenblik dacht dat ze van hem
op straat moest gaan zitten. Dat zou ze zeker niet gedaan heb-
ben. Ze kijkt half naar de man omhoog en hij zegt nog eens:
neemt u maar plaats. Maar ik heb het niet kleiner, moppert de
vrouw nog een beetje door. De chauffeur zegt niets meer maar
maakt het brede armgebaar dat we allemaal kennen: loopt u
maar door. U bent de controle met goed gevolg gepasseerd. En
die vrouw reed gratis mee door de eenzame bebouwde vlaktes
van Nijmegen's industriewijken. Er werd niet meer over gepraat.
Ik heb haar een stuk verder zien uitstappen met het briefje van
honderd nog in haar handen geklemd. Ze leek wat verwilderd,
tussen ontstemming en waardering kon ze maar moeilijk kie-

zen. Waar ze in hemelsnaam naartoe ging, ik kon het niet zien. Maar de reis ging door en opnieuw stapt er bij een halte een vrouw in met iets wat in een grijze doek was gewikkeld. Niet een kind, dat is zeker. Overstapje, helemaal in orde. Ze zit al bijna als de chauffeur ineens zegt: hebt u daar in die doek een blik benzine? En op het moment dat hij het zegt, ruik ik het ook: de penetrante geur van benzine. Ze bekennt en zegt ook waar die benzine toe moet dienen, maar de details daarvan zijn mij ontgaan. U moet eruit, zegt de chauffeur, met benzine mag u niet de bus in: levensgevaarlijk. Ze voert verweer: ik moet maar een heel klein stukje mee, zegt ze, en anders moet ik dat hele end lopen. Meteen denk ik: ha, de verdachte spreekt zich in één zin faliekant tegen; daar zal de rechter gebruik van maken. Maar dat doet hij niet en daar had hij, nader beschouwd, gelijk in. Want het kleine stukje met de bus is een heel eind als je het moet lopen. Toch bleef hij bij zijn veroordelend vonnis: u moet er onmiddellijk uit. Het verweer werd door de rechter, hoewel juist, niet bevrijdend bevonden. En ze stapte uit, de eenzaamheid tegemoet. Echt kwaad. Toen de bus optrok en haar voorbij reed zag ik dat zij, toen de chauffeur zich op haar hoogte bevond, met een vinger op haar voorhoofd wees. Strafbare belediging, zoals het opsteken van de middelvinger of het roepen van fuck you, waarvan de moderne Amerikaanse literatuur nooit genoeg kan krijgen? Een gekke rechter had haar gevonnist en nu moest zij met haar blik benzine de eeuwigheid inlopen.

Ik zat over die twee beslissingen van de chauffeur wat na te denken. Ik kwam tot de conclusie dat ze allebei redelijk en billijk waren en dat de chauffeur zelf een rechtsregel moet hebben opgesteld, die ongeveer zo luidt: alleen tegen onregelmatigheden die echt gevaar of hinder voor andere inzittenden kunnen opleveren dient onverwijld te worden opgetreden. Maar terwijl ik aan de regel aan het schaven was, want anders dan de beslissingen beviel hij me nog niet helemaal, gingen het leven en de bus gewoon door. Een derde vrouw kwam ten tonele, dat wil zeggen:

van achter uit de bus, waar zij zat, liep zij naar de chauffeur toe. Dat gebeurt meestal om een van deze twee redenen: de chauffeur is een buurman, een schoolvriend of een danspartner en ze beginnen een praatje over al dat soort dingen die in het leven leuk of spannend zijn. Dat duurt heel lang en chauffeur noch vrouw trekt zich iets aan van het bordje: tijdens de rit is het verboden met de chauffeur te praten. Soms wordt het zo gezellig dat ze een paar haltes verder meerijdt dan de bedoeling was. De tweede vaak voorkomende reden om tijdens het rijden van achter naar voren te komen is dat de persoon in kwestie, het kan nu ook een vent zijn, tussentijds wil uitstappen omdat hij in de verkeerde bus zit of omdat zijn tante die hij wil bezoeken juist daar en niet bij de volgende bushalte woont. Dat mag volgens de regels van de busdienst niet. De chauffeurs behandelen die regel heel verschillend. Sommigen overtreden hem nogal vlot. Anderen doen het niet of heel onwillig. Het is mogelijk dat het verschil niet in de verschillende chauffeurs ligt, maar in de gemoedstoestand van elke chauffeur: als hij een prettige nacht heeft gehad ligt het anders dan wanneer hij gekweld werd door nachtmerries, diarree of ander ongerief. De Amerikaanse rechtsgeleerde Cardozo heeft die theorie ook van toepassing verklaard op rechters, die op hun eentje rechtspreken. Deze keer echter was de reden voor de vrouw om naar voren te komen een heel andere. Ik ben nog vergeten te zeggen dat ze twee kleine kinderen bij zich had. En een van die kinderen was bijna gaan zitten op een van de twee veren die vanuit de bekleding van een zitplaats dreigend omhoog staken. Ze vond dat een ongewenste situatie. Ze bleef heel rustig tijdens haar aanklacht. Een goede officier van justitie, maar daarom niet minder vastberaden. En die chauffeur zette midden tussen twee haltes zijn bus stil, liep naar achter en ging de zaak controleren. De klacht werd gegrond bevonden, de zitplaats werd duidelijk onzitbaar verklaard en nadat de reis weer was voortgezet, ving er een langdurige discussie aan tussen de chauffeur en het hoofdkantoor van de bus. Het was intussen een

moeilijke route aan het worden: de weg lag opengebroken en wegwerkers werkten aan de weg. De aandacht van de chauffeur was duidelijk verdeeld tussen gesprek en weg. Maar hij redde het in twee opzichten. Ik hoorde hoe aan de andere kant de hogere instantie uitspraak deed: ik zal ervoor zorgen dat je op het hoofdstation een nieuwe bus krijgt. De chauffeur was tevreden. Hoeveel die nieuwe bus precies moest kosten, kon hem duidelijk niet schelen. Ieder zijn eigen zorgen. We waren er bijna. Nog een paar haltes voor ik eindelijk thuis was.

En dan stapt er eindelijk eens een meneer in. Overdag, nadat de jeugd naar school en universiteit is afgevoerd en voordat ze daar weer weg wil, zit de bus vol vrouwen. Hun echtgenoten hebben de auto mee naar het werk en het eenverdienersloon is niet toereikend om er twee auto's op na te houden, al zal dat, zo hopen ze, misschien niet lang meer duren. Die man heeft ook twee kinderen bij zich en een strippenkaart met nog twee blanco strippen. Twee, zegt hij achteloos en de chauffeur zet zijn stempelmachine in werking. De kinderen zoeken al naar een mooi plaatsje en zouden daarom op de geblokkeerde stoel met uitstekende veren willen gaan zitten, maar vader verbiedt het vanuit de verte. De man gaat naar achter maar plotseling wordt hij alsnog gedagvaard. Hoe oud is uw oudste? vraagt de chauffeur. Het is een man die of niet liegen kan of de regels niet kent. Vijf jaar, zegt hij. Dan heeft zij een kinderstrippenkaart nodig, zegt de chauffeur. Maar de man heeft zo een kaart niet en blijkbaar beheert zijn vrouw het geld, want hij zit zonder. De chauffeur neemt opnieuw een beslissing *contra legem*. Of is het *praeter*? (Dit alleen voor juristen.) Zijn twee kinderen reizen kosteloos mee. Ik moet de bus uit.

Ik heb deze zitting van de echte rijdende rechter meegeemaakt op woensdag 6 november 1999.

Buschauffeurs worden te laag beloond.

Politie

Avonturen met buslijn negen (2)

Treintaxi's waren er toen nog niet.

Op dinsdag wordt de zitting voor strafzaken van de Hoge Raad gehouden. Dat is in Den Haag, maar bij de Hoge Raad houden ze 's-Gravenhage aan. Ik woon in Nijmegen. De zitting begint om twaalf uur. En houdt meestal tussen half een en een uur op. Soms vroeger, vroeger soms later. Want toen werd er nog wel eens gepleit. Nu wordt wat de advocaat betoogd zou hebben als hij gepleit zou hebben tevoren op papier gezet en dat papier wordt aan de leden van de strafkamer ter hand gesteld. Het is een gruwelijke miskennis van de kracht van het gesproken woord, van de waarde van de retoriek. Heel soms wil iemand dan ook toch pleiten. Daar heeft hij recht op. Maar zo iemand verstoort de gewone orde der dingen en zij of hij wordt op hoffelijke wijze ontmoedigd. Als er niet zo nu en dan groepjes van de HEAO of van een juridische faculteit, bij voorkeur uit Groningen of Maastricht, binnenstroomden, vol begeerte om kennis te nemen van het doen en laten van ons hoogste rechtscollege, zou de zaal voor het publiek steeds zowat leeg zijn. Die groepjes ontdekken overigens al heel snel dat de Hoge Raad op een strafzitting meer laat dan doet. En ja, er zitten verspreid over de grote zaal ook nog wel drie of vier personen. Ze zijn er omdat hun eigen zaak behandeld wordt. Maar ze hebben de kleine lettertjes niet aandachtig gelezen. Daarin staat dat zij de zitting wel mogen bijwonen, maar dat zij daar niet het woord mogen voeren. Dat vinden die mensen als het hun voorgehouden wordt gek. Ik ook.

Zo een dinsdag dus. 's Middags naar Amsterdam, waar in de

Lutherse Kerk een promotie plaatsvindt of een nieuw benoemde hoogleraar zijn intree-rede houdt. Dat wil ik kwijt wezen. Vooral ook omdat de receptie achteraf nogal lang duurde. En daarna werd er nog uitvoerig gedineerd, heftig gedebatteerd over iets wat mij ook ontschoten is en, zo hoort het toch, een duchtig wijntje geschonken en gedronken. Ik kan niet tegen wijn, maar soms is het onbeleefd om dat te laten merken en dan sla ik om naar het andere uiterste. Je kunt wijn van je afdrinken. Maar dat duurt even. Daarover niet gezeurd. Op ieder feest zijn er gediensstige mensen. Een van haar bracht mij naar het Centraal Station. Ik durf te wedden dat ik het zelf ook gevonden zou hebben, maar ik wilde haar niet voor het hoofd stoten. Wel kwam ik tot de bevinding dat haar hulp mij ook, nauwelijks op tijd, van toegang tot de laatste trein naar Nijmegen had verzekerd. Toen ik binnen was, reed het gevaarte onmiddellijk weg. Gezelligheid kent geen tijd.

Ik woon zo'n kleine tien kilometer van het station van Nijmegen. De laatste trein geeft aansluiting op de laatste bus. Tot zover is alles in orde. Maar ik heb vergeten iets te vertellen. De zittingen van de strafkamer van de Hoge Raad kunnen dan wel kort duren, ze leveren wel een boel werk op. Dat werk ligt verankerd in dossiers. Die zijn soms ontzettend zwaarlijvig, want als ze bij de Hoge Raad aankomen, liggen alle stukken van rechtbank en gerechtshof er al bij. Meestal hebben advocaten-generaal, afdeling strafzaken, dan ook een slechte rug als ze met pensioen gaan. Kortter gezegd: ik had een koffer bij me die ik bijna niet kon tillen. Ik kreeg nog even de gemene gedachte om mijn vrouw te bellen of ze me op kon halen, maar toen ik naar de telefooncel liep zag ik een paar honderd meter verder mijn bus, lijn 9 aankomen.

Na jarenlange studies had de gemeente Nijmegen kort tevoren drastisch het mes gezet in de route van de buslijnen. Dat moest nu veel beter worden. Ik was er kort geleden achter gekomen dat lijn 9 langs de Weezenhof komt, en daar woon ik. Ik liet

mij naar huis rijden, dacht ik, maar ik zat in de verkeerde buslijn 9. Ik kan niet uitleggen hoe dat komt zonder vervelend te worden. Dus u moet geloven dat ik, aan het eindpunt van die bus gekomen nog verder van huis was dan toen ik instapte. En die bus reed wel weg maar: buiten dienst. In de nachtdonkere stilte van Nijmegens illustere buitenwijken stond ik met mijn loodzware koffer moederziel alleen op dat eindstation. Nergens een telefoon, nergens een mens, nergens licht. Op goed geluk begon ik te lopen, maar aanvankelijk in volkomen verkeerde richting. Na enige tijd kwam ik wel een telefooncel tegen, maar daarin kon je alleen bellen door een kaart in een gleuf te steken en zo'n kaart had ik niet. Om een verschrikkelijk lange tocht kort te beschrijven: op een gegeven moment – het was toen ongeveer twee uur in de nacht – kwam ik bekaf in de buurt van de Weezenhof en herkende ik de situatie. Het beloofde land in zicht. Wat ik ook nog niet gezegd heb is dat ik wat vreemd loop. Ik heb zo ongeveer zeshonderd keer in mijn leven meegemaakt dat iemand die met mij opwandelde, bezorgd vroeg of ik wat aan mijn (rechter) been had. Ik heb daar zo'n tiental antwoorden op gegeven, maar daar gaat het nu niet om. Daar loopt iemand in het holst van de nacht op een rare manier met een loodzware koffer, die hij nu en dan op de grond zet om rust te nemen, door een welvarende buitenwijk van Nijmegen. Wat zou u denken als u dat zag? Ik heb vroeger altijd gemeend dat de zinspreuk van de politie 'wij waken opdat u rustig kunt slapen' grootspraak was. Maar na die nacht niet meer. Je voelt het als je gevolgd wordt, zeker in mijn situatie. Nog een kleine kilometer van huis, kwam de politieauto met de dienstdoende surveillanten, die mij al een tijd gevolgd moesten hebben, in mijn voelspoor (geen verschrijving). En, erg genoeg, ik begreep wat zij moesten denken: Ha, daar hebben we er eindelijk een. Het zal hen wat verontrust hebben dat ze, toen ze me aanspraken, merkten dat ze met een zestiger te doen hadden. Die zijn niet erg actief meer in het inbrekersgilde. Maar toen ze me vroegen waar ik vandaan kwam (ik had toen al van

mijn recht gebruik kunnen maken om te zwijgen, maar dat leek me beslist onverstandig) antwoordde ik zorgvuldig dat ik van Den Haag kwam, *strafkamer* Hoge Raad. Je kon zien dat dat de verdenking weer deed oplaaien. Het was bovendien een kleine leugen. Zij zullen zich afgevraagd hebben of mijn gedrag een redelijk vermoeden van schuld aan een strafbaar feit opleverde. Dan konden ze mij aan- en staande houden en mij naar mijn naam vragen en misschien zelfs verzoeken of eisen de koffer te openen. In die tijd hoefde je nog geen papieren bij je te hebben die je identiteit verklapten en je kon dus, voorlopig ongestraft, een valse naam opgeven. Dat deed ik niet maar ze dachten wellicht dat ik het deed. Voor de slechte verstaander: aan- en staande houden is iets heel anders dan als politie iemand aanspreken. Ik zag ze elkaar bedenkelijk aankijken. Ze wilden weten of ik nog ver moest. Ik stelde hen gerust. Het waren jonge mensen van een jaar of vierentwintig. Als je ouder bent hoef je, heb ik me laten vertellen, 's nachts niet meer in barre buitenwijken te surveilleren.

Ik denk dat ze me in de gaten hebben gehouden tot ik thuisgekomen was. Op stap met al die dossiers heb ik toch even gedacht hoe het voelde als je een inbreker was. Het leek er zoveel op en het kon toch waar zijn.

Bus

Avonturen met buslijn negen (3)

Lijn negen. Nijmegen. Wij wonen zo dat élke rit naar het centrum drie strippen kost. Ik hoef dat niet uit te leggen want aan mevrouw Kroes als minister hebben wij het te danken dat de strippenkaart een nationaal verschijnsel is.

Al vele jaren reis ik per bus naar het station, zo'n kleine tien kilometer. En al enige tijd heb ik een roze en dus goedkope strippenkaart. Dan weet je wel hoe oud ik minstens ben. Vijftien strippen voor vierenhalve euro. Je betaalt veel meer als je geen kaart bij je hebt.

De bus komt na tien minuten wachten. Ingestapt, goeiemorgen gewenst. Soms krijg je antwoord. Strippenkaart voor de dag. 'Drie graag.' Deze chauffeur hanteert het stempel als een subtiel kunstobject. Maar als ik zijn werk controleer, zie ik dat hij maar twee strippen heeft afgestempeld.

Je zit in de rechtspraak of niet. Voor ik het goed besef ben ik terug bij de chauffeur: u hebt er maar twee afgestempeld. Toppunt van schijnheiligheid, maar zo word je op den duur in dat vak.

Hij kijkt naar zijn stempel. Hij lijkt aangetast in zijn beroeps-eer. De fout is onweerlegbaar, maar dat zijn nu net de fouten die we vaak het moeilijkst kunnen toegeven. Wat beledigd wuift hij mij terug naar mijn plaats. Het lijkt niks te worden tussen ons. Te eerlijk is ook niet best. Gelukkig vind ik het verlossende woord: je kunt niet altijd raak mikken. Nu lacht hij, een vriendelijk mens geworden. Het ijs is gebroken.

Ik ga, naar gewoonte, zitten op de plaats voorin, die zich niet houdt aan de regel dat in trein, tram en bus de reizigers voorna-

melijk elkaars ruggen kunnen bekijken. Mijn stoel staat dwars. Ik kan de hele bus overzien, inclusief de chauffeur. En in de bus gebeuren de dingen.

Na een paar haltes komt een man van onbestemde leeftijd naar binnen. Hij toont zijn kaart achteloos en vraagt of een gratis overstap nog mogelijk is. Hij weet, volgens mij, ik zie het aan zijn gezicht, dat de tijd daarvoor net verstreken is. Maar je kunt het altijd proberen. Onrechtmatige winst is het leukste. En ja hoor: vlug opschieten, zegt de chauffeur, alsof dat van die man afhangt. Ik begin te begrijpen dat dit een uitzonderlijk klantvriendelijke chauffeur is. Er gebeurt op die rit nog heel wat meer. Een halte verder. Een persoon uitgestapt. De bus trekt weer op. Van voren, nogal ver weg, komt een wat donkere jongen op de al rijdende bus toe rennen. De meeste chauffeurs rijden dan door. Meisjes maken meer kans. Maar deze man stopt. Midden op de kruising van twee drukke wegen. Er kan niet eens een bedankje af.

We zijn nog niet bij het station. Want de bus gaat eerst door het stadscentrum. En daar komen we bij een halte waar een oude vrouw wacht. Met een stok. Ze gaat moeizaam en traag de drie treden op naar het binnenste van de bus. Ze verontschuldigt zich: het gaat met mij zo vlug niet meer. En hij: we nemen er alle tijd voor. Hij wacht niet alleen tot ze helemaal binnen is. Maar tot ze helemaal zit.

Vlak voor het eindpunt, het station, moet een scherpe bocht genomen worden. Hij neemt die bocht wat te ruim en een wiel komt even op de stoep terecht. Dat geeft een flinke bons. Hij kraait als het ware van schrik: wat overkomt me nu? Ik heb troost voor hem: ik weet zeker dat er niets aan de hand is. We gaan uit elkaar als vrienden voor het leven. Wat moet die man gelukkig getrouwd zijn. Vroeger zou het verhaal hiermee uit zijn. Nu moet ik eraan toevoegen: of, wat moet die man een geweldige relatie met zijn vriendin hebben. Is het verhaal dan uit? Nog niet, want daar moet ik dan nog aan toevoegen: of met zijn

vriend. Het wordt allemaal almaar moeilijker. Kan het mij wat schelen hoe het precies zit?

Hij loopt naar deabri of hoe zo'n overdekt hokje waar je op de bus mag wachten heet. Hij is oud en der dagen zat.

In dat hokje is een zitgelegenheid aangebracht, voor twee personen met obesitas of drie inschikkelijke personen. Hij loopt daar naartoe. Maar er zit daar al iemand, precies in het midden, de benen en de rest zo wijd uitgespreid, dat de beide buitenkanten volmaakt ongeschikt zijn als zitplaats voor de oude man. Die kijkt verlangend naar de niet bestaande mogelijkheden. Hij vraagt niet of meneer wat op wil schuiven, geeft niet naar rechts of naar links. Meneer verroert geen vin, om zo te zeggen. Hij is zo ongeveer vijfentwintig jaar jong, hij is donker en gekleed in een modieus licht kostuum. Is dat de reden waarom de oude man het er maar bij laat? En vermoeid van de ene voet op de andere wiebelt tot eindelijk de bus komt die zo vol is dat hij weer moet staan.

Ik moet het weten, want die hij was ik of moet ik zeggen dat ik die hij was?

En zou alles eender zijn verlopen als de man die zitten bleef blank was en gekleed in een donker pak?

De bus, een andere keer, is bijna vol. Bij een halte staan twee vrouwen die op de een of andere manier bij elkaar horen. Ze stappen in. Een ervan gaat naast mij zitten. De ander vindt nog een plaats schuin tegenover ons aan de overzijde van het tussenpad. Ze zijn volop in gesprek. Ik heb de vrouwen van het begin van hun instapritueel gevolgd. Vooral die ene die naast mij is neergeploft. Ik heb daar een hekel aan. Ik vind dat je subtiel moet gaan zitten op een bank waarop al een ander zit. Waar ook ter wereld. Maar dat was nog niet de echte reden van mijn vooroordeel. Ik ga nu de ingewikkeldste zin neerschrijven uit mijn lange loopbaan: zij was een van die vrouwen van boven de zes-

tig die, wegens haar op grond van heuglijke gebeurtenissen van lang geleden in glorie verkregen lichaamsbouw, een beetje schommelde.

Ik was dan ook ten volle bereid het gesprek onbenullig te vinden. Want waar ik ook ben, als anderen binnen het bereik van mijn gehoor praten over iets waar ik niets mee te maken heb, dan luister ik. Gesprekken waar ik zelf aan deelneem interesseren mij niet zo erg. De andere vrouw voerde voornamelijk het woord. Ziekte en dood. Daar ging het bij haar over. Het gaat haast nooit over iets anders als mensen boven de zestig met elkaar praten. De vrouw naast mij luisterde. Ze zei weinig. Maar toen die andere nog weer een verse pas gestorven wederzijdse kennis binnen de eenzijdige discussie bracht, zei ze peinzend: Ja, als je koordje eenmaal wordt doorgeknipt, heb je het gehad. Verder zweeg ze en ik dacht: de stand is tegen de verhouding in 1-0 geworden.

Het gesprek ging evenals de bus verder en verder. Ze nam langzamerhand het initiatief een beetje over. Ze praatte zonder nadruk of stemverheffing, maar zelfs als je van nature niet nieuwsgierig was, zou je luisteren. Ja, vanuit dat ziekenhuis had de vereniging een noodkreet bereikt. Er lagen daar honderden zwaar zieken en gewonden te verkommeren. Ze hadden niet eens lakens op hun armetierige bed. En dat had funeste gevolgen in verband met de hygiëne. Ik begreep niet goed over welk ziekenhuis het ging. Maar het zou wel ergens in Midden-Afrika zijn. Er waren terstond duizend lakens nodig. En toen had ze met prachtige medewerking van de PTT binnen een paar dagen die duizend lakens naar het ziekenhuis kunnen sturen. De andere vrouw wist er ook iets van. En ik dacht dat de kas van de vereniging leeg was, zei ze. Die vrouw naast mij, ze zweeg weer even. En zei daarna: dat komt wel goed

Het was een kopbal die doel trof en dat telde destijds in het zaalvoetbal dubbel: 3-0

Recht en ethiek

Avonturen met buslijn negen (4)

Al heel lang hangt in buslijn negen van de Nijmeegse stadsdienst een felgeel plakkaat met deze inhoud:

In de stadsbussen van de CVD is het gebruik van een

RADIO of WALKMAN

VERBODEN !!

Uw medepassagiers zijn er u dankbaar voor!!

Niemand neemt aan deze tekst aanstoot, geloof ik. Niet aan de vier uitroeptekens die stuk voor stuk overbodig zijn. Maar ook niet aan de verwarring van ethiek en recht die eruit spreekt. Dat er iets niet klopt moet iedereen die lezen kan toch wel opvallen. De tweede zin sluit in het geheel niet aan op de eerste. Die eerste zin eist een vervolg van ongeveer deze inhoud:

Overtreding van dit verbod is strafbaar volgens artikel 132 van de Nijmeegse gemeenteverordening en wordt gestraft met een geldboete van ten minste vijfhonderd gulden. De overtreder kan bovendien onmiddellijk uit de bus worden gezet.

Anders gezegd, om effectief te zijn eist een verbod een of meer negatieve sancties; in dit geval een hoofdstraf, de geldboete en een bijkomende straf of maatregel (de bus uit). Als je geen sancties wil moet je geen verbod uitvaardigen. Het strafrecht zou er volslagen nutteloos door worden.

Van de andere kant bekeken nu. Wat eist de tweede volzin? Wat moet *voorafgaan* aan de mededeling dat een bepaald gedrag in

de bus (in dit geval een nalaten, een niet-doen) dankbaarheid bij de medepassagiers teweeg zal brengen?

Juist: een beroep op moraal of fatsoen. Een zin van dit kaliber:

U verstoort de rust van andere passagiers door in de bus uw radio of walkman aan te laten staan. Wij verzoeken u daarom even beleefd als dringend walkman of radio uit te zetten.

Er is al eeuwenlang strijd aan de gang over de vraag welke van die twee methodes het meeste effect heeft. Want gelijktijdig naast elkaar kunnen zij niet bestaan. De pessimisten zeggen dat ze allebei geen zier helpen.

Maar zeker is dat ze niet kunnen werken als ze door elkaar gehaald worden. Zij die wegens een strafrechterlijke overtreding voor de rechter gebracht worden, zullen vrijuit gaan als ze zich erop beroepen dat ze alleen maar niet hebben voldaan aan een verzoek. En wie als verwijt te horen krijgt dat hij aan een verbod geen gehoor geeft, kan er op wijzen dat een verbod dat zich bedient van ethiek niet valt binnen de contouren van het recht.

DEEL VI
ZES VERHALEN OVER POLITIEK?

Katholieken in de politiek

Op drie spectaculaire wetgevingsmomenten hebben katholieke politici in de Tweede Kamer hun negatieve stempel weten te drukken hoewel ze daarbij steeds het onderspit hebben gedolven. Het betreft: afschaffing van de doodstraf, afschaffing van het remplaçantenstelsel met invoering van de persoonlijke militaire dienstplicht en invoering van de leerplicht. Zij kozen in deze drie gevallen in overgrote meerderheid voor wat ik met overtuiging – maar wel ruimschoots achteraf – de verkeerde kant durfde noemen.

De (mislukte) poging om bij gelegenheid van de parlementaire behandeling van het nieuwe Wetboek van Strafrecht, dat in 1886 in werking zou treden, de doodstraf weer in te voeren werd gesteund door de meeste katholieke afgevaardigden, waaronder Schaepman, zoals zij in 1870 tegen de afschaffing hadden gestemd.

Alle katholieke afgevaardigden met uitzondering van Schaepman stemden tegen invoering van de persoonlijke dienstplicht voor, in beginsel, alle Nederlandse mannen als voorgesteld in het wetsontwerp van de katholieke minister van Oorlog Bergansius. Vaak werd door de tegenstanders van die algemene dienstplicht, die krachtige steun ondervonden van de katholieke pers, aangevoerd dat de persoonlijke dienstplicht in strijd was met het natuurrecht.

De schending van het natuurrecht zou hierin bestaan dat de staat mensen dan tot het leven in een bepaalde stand – de mili-

taire – verplichtte. Terecht werd daartegen – overigens ook van katholieke zijde – opgemerkt dat dan die schending via het remplaçantenstelsel voor zeer velen al jarenlang plaatsvond en dat het wel opvallend was dat de stem van het natuurrecht zich pas duidelijk hoorbaar maakte nu de gegoeden, die zich niet meer door betaling aan de dienstplicht konden onttrekken, dreigden getroffen te worden.

De leerplicht is in Nederland maar op het nippertje door de Tweede Kamer gekomen: 50-49 (het honderdste Kamerlid was verhinderd omdat hij de dag tevoren van zijn sindsdien beroemde paard was gevallen). Alle katholieken stemden tegen behalve Schaepman en Kolkman. Als motief voor het tegenstemmen werd veelvuldig aangevoerd – ook alweer in de katholieke pers – dat leerplicht in strijd was met het natuurrecht omdat daardoor een onvervreemdbaar recht van de ouders van het leerplichtige kind zou worden aangetast.

Deze beroepen op het natuurrecht, die volslagen onzinnig waren en ook toen al door velen als zodanig werden bestempeld, zijn des te opmerkelijker omdat zij vallen in een periode waarin de natuurrechtsleer door de ‘kenners’ morsdood was verklaard. In het licht van zulke dwaze beroepen op het natuurrecht wordt de heftigheid van de bestrijders ervan begrijpelijker. Ook als aan te nemen valt dat een beroep op het natuurrecht veel waardevolle begrippen en noties binnen het recht tot stand heeft gebracht, kan men het blijkbaar ongestraft schromelijk misbruiken.

De tyrannische schooldwang is met 50 tegen 49 stemmen in onze Tweede Kamer aangenomen. Dat wil zeggen: één mens heeft aan honderdduizenden landgenoten het gevloekte slavenjuk van de leerplicht op de nek getast... Dat is Dr. Schaepman. Diepbedroevend niet waar...

Zo schreef indertijd een brave Limburgse pastoor in een Limburgsblad.

Dat was inderdaad niet alleen diepbedroevend maar ook dom en onlogisch, want het waren er vijftig (en ik kan nog een staatsrechtelijk geheim verklappen: de man die van zijn paard was gevallen was óók voor de leerplicht, maar zijn paard was er faliekant tegen en daarom...).

Heimwee (2)

La jeune captive

— 1 —

Op 27 juli 1794 werd Maximilien Marie Isidore de Robespierre gearresteerd. Aan het schrikbewind van l'Incorruptible, de onomkoopbare, was een einde gekomen. Voor sommigen net te laat. En de dag daarna kwam ook een einde aan de uitvoerder van dat bewind. Hij had een van de meest verfijnde en dus gemeenste wreedheden verzonnen of minstens in praktijk gebracht: de 'republikeinse huwelijken' waarbij vijftig mannen en vijftig vrouwen ruggelings aan elkaar vastgebonden in een boot werden gezet die in het midden van de rivier tot zinken werd gebracht. Robespierre zelf viel onder de guillotine. Een proces werd hem niet gegund.

Voor sommigen was dat te laat, onder wie André Chénier, die op 25 juli 1794 des avonds om zes uur samen met vierentwintig anderen uit de gevangenis, de Conciergerie in St Lazare, werd gehaald om te worden onthoofd. Hij was toen 32 jaar oud. Op diezelfde dag was hij des ochtends ter dood veroordeeld. Een groot deel van het Ancien Régime was in de Conciergerie samengepakt en wachtte daar, naar men zegt niet zonder élégance en speelsheid, op zijn beurt om voor de bloedraad te verschijnen. Dat ging met enige willekeur gepaard zodat sommigen vrij lang in de Conciergerie verbleven. Een van de aldaar gedetineerden was Aimée de Coigny, een jonge vrouw van 25 jaar, van uitzonderlijke schoonheid. Veel meer kwam Chénier over haar niet te weten want hij kon haar wel zien maar ze zat achter andere tralies dan hij. Hij wist niet dat ze al op vijftienjarige leeftijd getrouwd was. Hoewel zelf niet van adel, was hij wel min of meer in dat milieu opgenomen en wat te verwachten was, gebeurde. Hij

werd, alleen op het zicht, smoorverliefd. Met die verliefdheid kon hij onder de gegeven omstandigheden weinig doen. Maar hij was een dichter, al had hij nog weinig of geen gedichten naar buiten laten komen. En dan te maken krijgen met een jonge gevangene, een vrouw, wier hoofd weldra onder de guillotine zou vallen. Het grote gedicht *La jeune captive* dat hij voor en over haar schreef behoort, mede door wat erop volgde, tot het gebied van de pure romantiek. Het verscheen pas zes maanden na zijn dood in een tijdschrift. Het vers begint met de klacht van de jeugdige gevangene, die zelf sprekend wordt opgevoerd. Zij ziet de morgenstond en zucht:

*Et moi, comme lui belle, et jeune comme lui
Quoi que l'heure présente ait de trouble et d'ennui.
Je ne veux point mourir encore **

En het eindigt na vele, vele van die, gedragen, zoetvloeiende zinnen met de verzuchting:

Toi, Vertu, pleure si je meurs

Ook zelf neemt de dichter in het midden van het vers uitvoerig het woord:

*Comme un dernier rayon, comme un dernier zéphyre
Animent la fin d'un beau jour
Au pied de l'échafaud j'essaye encore ma lyre
Peut-être est ce bientôt mon tour ***

* En hoezeer het huidige moment vol zit met ellende en verveling wil ik, mooi als hij en even jong als hij, nog niet sterven.

** Zoals een laatste zonnestraal, zoals een laatste briesje het einde van een mooie dag verlevendigen, zo wil ik nog eenmaal mijn lier doen klinken want wellicht is het spoedig mijn beurt.

En zijn beurt kwam heel gauw. Anders verging het de jeune captive, die nog niet wilde sterven. Ze legde het aan met een andere medegevangene, een zekere De Montrond. ‘Briljant zelfs in de gevangenis, maar niet zeer eerbaar.’ Die kreeg voor veel geld van een beambte gedaan dat zij beiden van de lijst van samenzweers, die uiteraard de dood wachtten, werden geschrapt. En ze kwamen vrij. Zij was inmiddels al van haar eerste man gescheiden en trouwde nu, halsoverkop, nog voor Chénier aan zijn bittere einde kwam, met De Montrond. Het was geen goed huwelijk en het liep al gauw op een tweede scheiding uit. Ze was intussen opgenomen in de fabuleuze kring rond Talleyrand en dat betekende niet dat zij deugdzaam werd. Ze stierf in bed in het jaar 1820. Ze was toen 51 jaar.

Zo’n prozaïsch einde van zo’n romantisch verhaal. Ze werd onsterfelijk door Chénier en leeft voort in de harten van hen die willen blijven dromen. En ze zou nog onsterfelijker zijn geworden als ze met haar dichter onder de valbijl was gekomen. Maar ze was nog maar in haar lente, zoals hij dichtte, en ze wilde graag de oogst zien.

Daar kon Chénier niet voor zorgen. Daarom deed ze het zelf.

p. s. Omdat het Frans een vreemde taal dreigt te worden vertaal ik twee teksten vrij en prozaïsch. In de eerste spreekt Aimée over de ochtendstond, die mannelijk is (Chénier heeft wellicht hierbij ook aan zichzelf gedacht).

Heel wat eerder dan Odysseus kwam Agamemnon thuis van de oorlog met Troje die de Grieken ten slotte door list en bedrog in hun voordeel hadden beslist. Maar anders dan Odysseus, die na enige begrijpelijke argwaan door zijn trouwe Penelope blijde werd begroet, trof hij bij zijn thuiskomst zijn vrouw Clytaemnestra aan in het echtelijke bed met haar minnaar Aegisthus. Als hij tenminste tijd heeft gehad om dat vast te stellen. Want voor die twee zat er, als zij hun positie en hun relatie wilden handhaven, weinig anders op dan de rechtmatige indringer van kant te maken. Zo gezegd, zo gedaan.

Voordat hij naar Troje vertrok had Agamemnon bij zijn gade één zoon, Orestes, en vier dochters verwekt van wie er een in de nevel der geschiedenis is verdwenen en een ander, Iphigeneia, een heel eigen verhaal oplevert. Het zijn de andere twee dochters, Electra en Chrysothemus, die blijven treuren om de smadelijke dood van hun vader, de eerste in opstand en woede, de tweede gelaten en zich uiterlijk buigend onder de wil van de machtigen van het moment, haar moeder en Aegisthus. We zien ongeveer hetzelfde patroon als bij Antigone en Ismene na het verbod van Kreon, hun oom, om hun gesneuvelde broer Polyneikes, die de kant van de vijand had gekozen, te begraven. Aan hen bij wie het gezag berust, zegt Ismene en miljoenen hebben het haar nagezegd, zal ik gehoorzamen, want overmoedig handelen is onverstandig. Ook Antigone wilde niet onverstandig handelen, maar zich neerleggen bij een onmenselijk verbod was voor haar niet mogelijk al stond daar voor haar een wrede doodstraf op.

Orestes leeft ergens in ballingschap. Hij is als baby door toedoen van Electra juist op tijd voor een vroege dood in eigen huis gespaard gebleven. Hij leeft daar samen met zijn leermeester die ook zijn dienaar is en die hem na vele jaren opdraagt zijn vader te wreken. Aan dat bevel wil Orestes zeker voldoen, want wie moord moet op zijn of haar beurt de dood door geweld verwachten. Daar hoefde in die tijd geen rechter aan te pas te komen. De wraak staat, alweer, in het teken van list en bedrog. De leermeester zal naar het paleis gaan waarin Aegisthus en Clytaemnestra nu de baas zijn en aan hen vertellen dat Orestes bij zijn deelname aan (Olympische) Spelen tijdens een race met paarden dodelijk is verongelukt. Dat bezorgt, naar zich laat begrijpen, de moordenaars van Agamemnon een flinke opluchting, want zonen van een vermoorde vader hebben als voornaamste opdracht de dood van hun vader te wreken. De leermeester kondigt bij zijn bezoek ook de komst aan van een vriend van Orestes die hun de urn met diens as zal brengen. Die vriend is Orestes zelf en kans dat hij herkend zal worden is er niet, omdat hij reeds als klein kind uit het paleis is verdwenen. De leermeester moet van Orestes *onder ede* verklaren dat hij, Orestes, werkelijk dood is. En als Orestes dan, zich voordoend als vriend van zichzelf met de urn die in werkelijkheid de as van zijn vader bevat, naar zijn ouderlijk huis terugkeert, is hij ervan overtuigd dat al die leugens, al dat bedrog geen kwalijke gevolgen voor hem zullen hebben. Want, ik citeer de tekst van Kitto: *Why should I fear an omen, if I say that I am dead, then by this story I fulfil my life's true purpose, to secure my vengeance. No fear to tell a tale that brings me gain.*

De leermeester die meined pleegt, de zoon die ten koste van het leven van zijn moeder bedrog op bedrog stapelt, zij zien er, net als hun schepper Sophocles, geen enkel vergrijp tegen het recht in. Er is immers een veel hoger belang dat zij daarmee dienen: rechtvaardige, ja noodzakelijke weerwraak die elke meined en elk bedrog *wettigt*.

Je kunt je afvragen of het leugenachtige verhaal van Orestes dat erop neerkomt dat hij, in levenden lijve, zijn eigen as thuis komt brengen, te vangen valt onder het misdrijf van oplichting naar Nederlands recht. Het bedrog had als doel in het paleis toegelaten te worden om zijn moeder en haar minnaar te kunnen vermoorden. Art. 326 Sr moet ons uitkomst bieden. Zo ooit iemand een valse hoedanigheid heeft aangenomen en een samenweefsel van verdichtsels heeft gebruikt, dan is dat Orestes wel geweest. Maar in ons strafrecht anno 2001 is het denken veel meer op geld dan op mensen gericht. Al dat valse gedoe, ik citeer nu de wet, moet ten doel hebben iemand te bewegen tot afgifte van enig goed, tot het ter beschikking stellen van gegevens met geldwaarde in het handelsverkeer of tot het aangaan van een schuld of het tenietdoen van een inschuld. Conclusie: artikel 326 is duidelijk niet van toepassing op dit geval waarin de bedoeling van het bedrog gericht is op iets heel anders dan het verwerven van geld of goed. Dit soort bedrog is ook niet elders strafbaar gesteld. Orestes gaat dus naar ons recht vrijuit, totdat hij aan het moorden slaat. En dat dat een (ernstig) strafbaar feit is, zal hij, evenals degenen die bij ons eerwraak toepassen, met klem ontkennen. De leermeester zou echter wegens meened wel gestraft kunnen worden.

In dit rare jaar 2001, waarin de wereld nog niet is vergaan, wil ik, als oude dienaar van het recht, aan de hand van dit stokoude verhaal nog eens mijn overtuiging vastleggen dat alle recht van toen en nu niet veel meer is dan een armzalige poging om de gerechtigheid te benaderen; dat alle recht ook in hoge mate betrekkelijk is en dat wij als advocaat, als officier van justitie of als rechter niet veel meer doen, niet veel meer kunnen doen dan ons vastklampen aan een touw dat ons in volle zee werd toegeworpen – van waar, door wie? Een touw dat ons en hen die van onze verdediging, van onze eis en van ons vonnis afhankelijk zijn, misschien net zal kunnen redden.

Een eeuw met zo veel ramspoed, zo veel slachtoffers als die voorbij is, lijkt er niet meer te kunnen komen. Maar weten doe je het niet.

Zelf was Odysseus overspelig op grote schaal maar ook dat was in die tijd niets bijzonders, als het over mannen ging.

Een benepen stemmetje in me zegt: doe het toch maar niet. Het was toch een geweldige ramp, die veel verdriet veroorzaakt heeft. Een jaar later mag ook de wereld van de bondgenoten dat gerust in eerbied herdenken. Dat doen we dan ook en daarbij weten we van geen ophouden.

Overtuigen doet het stemmetje mij niet. Het verdriet is er en dat zal ik respecteren, maar het gebrul om wraak, de gekwetste hoogmoed, de snoevende taal, het hele jaar door, van een patserige president, ze overstemmen het verdriet radicaal. En ze hebben het klaargespeeld dat velen, die toen aan hun kant stonden of zelfs gingen staan, zich nu, een jaar later, verbitterd hebben afgewend.

Hoeveel doden, hoeveel mensen zonder schuld zullen slachtoffer worden van de preventieve oorlog die de Verenigde Staten gaan voeren tegen Irak, met in de rug de machtige morele steun van het Koninkrijk der Nederlanden in verval? Hoeveel kinderen zijn er in dit ene jaar gestorven van hongersnood, ziekte en geweld? Heel wat meer dan drieduizend in elk geval.

Enschede en Volendam, het waren, vergeleken bij New York maar kleine rampen. Maar wij zijn dan ook een klein land. Wie hebben er buiten Nederland aan die rampen een jaar, een maand later nog een regel tekst, een snuifje aandacht besteed?

Er zijn grotere rampen geweest dan die van elf september 2001. Toevallig zijn die in innige onderlinge verbondenheid veroorzaakt door de Verenigde Staten en hun trouwe Sancho Panza, het Verenigd Koninkrijk.

Ja maar, toen was het oorlog en het ging er toen om zo snel mogelijk de vrede binnen te halen. Ten koste van vele honderdduizenden doden en verminkten in Hirosjima, in Nagasaki, in Dresden... Alleen de grootmoeders treuren nog.

Saddam Hoessein

De zaal vermaakte zich opperbest totdat een vreemde man in een donkere cape vanuit het niets het toneel op kwam gestapt. Niemand, zo hoorden wij later, had hem uitgenodigd. Maar we hadden niet aanstonds door dat hij er niet bij hoorde. Je bent aan gekke dingen gewend als het hedendaagse cabaret op volle toeren draait. Al moet ik toegeven dat er in de schouwburg ook vroeger rare dingen gebeurden. Wie weet nog van die nogal beroemde toneelspeler, och hoe heet-ie nou ook weer, in ieder geval iedereen kende hem toen, die aan het einde van het derde bedrijf tegen de grond smakte. Het paste volgens ons niet helemaal binnen het verhaal van het toneelstuk, maar ook bij het toneel moet je op alles voorbereid zijn. Terwijl hij daar lag kreeg hij een staande ovatie, maar hij reageerde niet want hij was morsdood. Die avond gingen wij wat stiller dan gewoonlijk de schouwburgzaal uit.

Maar nu: deze man met zijn zwarte cape tot bijna over zijn ogen, hij zou wel eens de topverrassing van deze toch al dolkomische avond kunnen worden.

‘Ik heb maar een korte vraag,’ begon hij. ‘Is iemand in deze zaal bereid tegen een redelijke vergoeding Saddam Hoessein om het leven te brengen?’ Moet je nu lachen, vroegen wij ons af maar een paar mannen voor ons deden het al, want die gingen er vanuit dat alles wat je niet begrijpt bijzonder leuk is.

Niemand meldde zich. ‘Ik ben de afgezant van Jimmy Carter,’ vervolgde hij. ‘U weet wel die Amerikaanse oud-president die onlangs de Nobelprijs voor de vrede heeft gekregen. Ik kom met zijn vredesboodschap en vraag u nogmaals dringend: is iemand

van u bereid tegen een redelijke vergoeding Saddam Hoessein te doden?’ En toen wij beduusd bleven zwijgen, ging hij door. ‘U weet wellicht dan toch dat de collega van Carter George Dubbeljou Bush junior van plan is volgende week zijn oorlog tegen Irak te beginnen. En dan hebt u zeker ook gehoord dat George Dubbeljou Bush junior niet het volk van Irak wil straffen maar zijn leider, die, zo zegt hij, met zijn kernwapens niet alleen de wereldvrede maar ook de wereld zelf in gevaar brengt. Maar de man ziet geen ander middel om daarin te slagen dan door Irak plat te branden met bommen die het volk zullen uitroeien maar Saddam Hoessein niet zullen deren in zijn superbeveiligde schuilkelder. De opdracht die ik van Carter kreeg, heeft ten doel dit horrorscenario te voorkomen door een goede huurmoordenaar in te schakelen. Want *wij*, Carter en ik, weten waar die schuilkelder is...’

‘Meneer,’ onderbrak een pittige jonge dame hem, ‘weet u niet dat niemand het recht heeft een ander het leven te benemen. Dat is moord en u bent de uitlokker. Nog erger dan de dader. Bovendien verstoort u het programma waar wij, voordat u kwam, veel plezier in hadden, om met immorele voorstellen ons te vervelen.’

‘Kent u Menno ter Braak,’ vroeg de man haar. Ze zei dat ze hem heel goed kende, want ze had de tweedelige biografie die over hem geschreven was, al half uit. ‘Hij haalt het niet bij Pim Fortuyn,’ zei ze smalend, ‘te intellectueel, te grijs.’

‘Ze hebben een paar dingen gemeen,’ zei de man. ‘Ze zijn allebei dood en ze zijn geen van beiden in bed gestorven. Maar ik wil u graag een klein stukje uit Ter Braaks journaal voorlezen, dan begrijpt u misschien wat ik bedoel. Hij had het daarin in 1939 een jaar voor zijn dood over Hitler:

Alle volken hebben deze oorlog gewild, want ze hebben Hitler zes jaar lang gewild: de Duitsers omdat zij door hem alles voor niets meenden te kunnen stelen, de anderen omdat zij op den duur voor niets van hem af dachten te komen (...) De

‘schuld’ valt op allen terug, ook op ons, antifascisten, die toch in laatste instantie te veel op ons gemak waren gesteld om het enige te doen wat absolute waarde zou hebben gehad: de louspeaker van Berchtesgaden vermoorden.’

Er klonk uit de zaal wat goedkeurend gemompel, maar daar bleef het bij. Een oude man riep vanaf een zijbalkon met schorre stem ‘Graf von Stauffenberg...’ De man met de cape maakte een misprijzend gebaar. ‘Hij was veel te laat,’ riep hij kwaad, ‘en hij had zich onvoldoende voorbereid en daarom mislukte zijn coup.’

En plotseling ging het dwaze debat over de rechtvaardiging van tirannenmoord. Die was, zo kwamen we op dit punt overeen, te zoeken in een afweging van belangen. Is het niet beter dat één mens sterft dan dat allen verloren gaan? Wie vroeg zich dat ook weer af?

De man begon zich terug te trekken. ‘Amuseren jullie je maar lekker,’ spotte hij. ‘Volgens jullie eigen Ter Braak mag je niet alleen een tiran vermoorden maar moet je dat zelfs doen, wil je een zuiver geweten hebben.’

De man was al bijna weg toen een linkse jongen hem nog een vraag na stuurde. ‘Zou je niet evengoed George Dubbeljou Bush junior tegen een redelijke vergoeding kunnen laten doden?’ Maar de man was al buiten gehoorsafstand. Hij was er niet meer en als ik eerlijk ben moet ik zeggen dat ik vermoed dat hij er nooit geweest is. Hoewel.

De rest van de avond zat de stemming er minder in. Toen we de schouwburg uitschuifelden, hoorde ik een man achter me aan zijn vrouw vragen: ‘Wat zou zo iemand eigenlijk verstaan onder een redelijke vergoeding?’

Een van de twee lijfwachten van de Italiaanse vrouw, een journaliste, die vorig jaar na haar gijzeling in Irak was vrijgelaten en zo haar vrijheid tegemoet dacht te rijden, werd bij de beschieting van hun auto door vuur van Amerikaanse militairen gedood en ook zichzelf liep verwondingen op. Nicola Calipari had, zo begrijp ik, zijn taak zo letterlijk opgevat dat hij, toen de schoten werden afgevuurd, zijn lichaam als schild voor Giuliana Sgrena had geworpen. Italië was evenals het toenmalige Spanje in de oorlog tegen Irak resoluut achter de Verenigde Staten van George Bush en zijn trawanten gaan staan, en daarom ontstond er door die fatale schietpartij een politiek probleem dat achterwege zou zijn gebleven als in de auto alleen maar vijandige Irakezen hadden gezeten. De lijfwacht kreeg in zijn vaderland de status van held en dat, bij uitzondering, terecht als waar is dat hij bewust zichzelf heeft opgeofferd. De meeste 'helden' krijgen die kwaliteit postuum toegedicht als zij, mits aan de kant van de overwinnaar, sneuvelen, ook als zij tegen hun zin soldaat zijn geworden en nog aanzienlijk meer tegen hun zin daardoor de dood in worden gedreven, wat zeker geen schande is, maar waar dan precies het heldhaftige uit bestaat als je doodgeschoten wordt door een vijand die tegen jou niets persoonlijks heeft, blijft voor mij duister. Oorlog is doodgeschoten worden of doodschieten, dat is de hele kwestie. Het een is niet beter of slechter dan het ander. Het is ermee zoals Simon Carmiggelt het uitdrukte, die ene keer in zijn leven dat hij echt kwaad werd op de opstandige jongelui van dertig jaar of jonger uit het begin van de jaren zeventig, die luidruchtig als hun mening te kennen gaven, dat

zij hier te lande in een helse dictatuur van oude mannen leefden:

Dans maar eens een keertje van vreugde om de tafel. Of neem een snipperdag en ga, in een van de twee auto's, naar Margraten om te kijken naar die duizenden witte kruisen, waaronder dode Amerikaanse jongens liggen, die toen ook beneden de dertig waren *en helemaal geen zin hadden om te gaan vechten, laat staan om te sterven.*

Maar nu snel terug naar mijn uitgangspunt. De snelheid van de auto bestuurd door de tweede veiligheidsagent bedroeg volgens Amerikaanse (politieke) bronnen 160 kilometer, volgens zeggelieden uit Italië hooguit 40 kilometer per uur.

Dat kan niet allebei waar zijn. En bij zulke verschillen kan er ook aan geen van beide kanten sprake zijn van een vergissing. Minstens één bron moet dus bewust liegen. Toch is dit nog maar de halve waarheid. Dat allebei de waarheid spreken is uitgesloten, maar dat allebei liegen is wel goed mogelijk. Dat is bijvoorbeeld het geval als de snelheid van de auto in het midden lag: 100 kilometer per uur. Ook dan is een simpele vergissing bij de taxatie hoogst onwaarschijnlijk, want het slakkengangetje van 40 kilometer is zo min aan te zien voor een snelheid van 100 kilometer als de racesnelheid van 160 kilometer.

Ik houd het ervoor dat de laatste veronderstelling – allebei liegen ze – de meeste kans heeft de juiste te zijn (en de minste kans om uit te komen). Waarom? Niet omdat beide landen toen een regeringsleider hadden die bij velen weezin oproept. Hoewel het gedrag van de politici aan de macht wel een grote rol speelt. Immers hier werkt in volle kracht en omvang de staatsraison, door Van Dale zo trefzeker omschreven als: *de idee dat de staat bij de uitoefening en handhaving van zijn macht zich niet aan het bestaande recht of de zedelijke normen gebonden hoeft te achten.* Geen enkele overheid zal verklaren dat zij dit beginsel onderschrijft, maar dat neemt niet weg dat er in de praktijk wel vaak naar gehandeld wordt. Voor de rechtvaardiging van de oorlog

tegen Saddam Hoessein (en Irak) is het veel overtuigender dat deze op elk moment bereid en in staat is met kernwapens de hele (westerse) wereld op te blazen dan aan te voeren dat deze Saddam een wrede tiran is, die duizenden onschuldige mensen uit zijn eigen land heeft laten doden. Wrede tirannen waartegen door de Verenigde Staten niet wordt opgetreden waren en zijn er immers volop. Daarom gingen de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk met gretigheid af op de hun door enkele 'experts' aangeboden wetenschap omtrent de aanwezigheid van die massakernwapens, terwijl zij konden weten op grond van de wetenschap van andere experts dat die wapens wel eens helemaal niet daar konden zijn. Toen achteraf duidelijk werd dat die eerste adviezen van nul en generlei waarde waren, werd schaamteloos het tweede argument als ruimschoots voldoende aan de brave burgerij gepresenteerd en die slikte die zure stof als ware het zoethout. En gesteld dat juist zou zijn dat het de Verenigde Staten ook of vooral te doen was om de oliebronnen naar zich toe te halen, dan zou de staatsraison in elk geval verbieden dat argument naar buiten te brengen. Zij die de staat vertegenwoordigen – de staatslieden – mogen, ja moeten volgens dat beginsel de waarheid en het recht geweld aandoen als dat *nodig of nuttig* is om hun macht te behouden of te versterken, maar ook als zij ter wille van die macht en hun eigen aanzien hun straatjes brandschoon willen vegen. Hoe ze dat moeten doen leerde hun lang geleden Niccolò Machiavelli (1469-1527) met name in het achttiende hoofdstuk van zijn *Il Principe : Betreffende de manier waarop vorsten hun woord moeten houden*:

Daarom is het niet nodig dat een vorst al de goede hoedanigheden bezit die ik heb opgesomd, maar is het hoogst noodzakelijk dat hij ze *lijkt* te bezitten. En ik durf zelfs te zeggen dat het bezit van die goede eigenschappen en er altijd naar handelen schadelijk is maar dat de *schijn* van het bezit ervan nuttig is.

De vorst (waarvoor men in onze democratische tijd dient te lezen: de regeerders) moet, aldus Machiavelli even verder, om zijn macht in de staat in stand te houden, vaak handelen in strijd met wat trouw, vriendschap, menselijkheid en godsdienst van hem vragen. Maar om de schijn, waarvan hier sprake is, op te houden moet hij in elk geval zo dicht bij de waarheid zitten dat de verkondigde leugen niet volstrekt ongeloofwaardig is maar ook zo ver ervandaan, dat de waarheid, die *schadelijk* is, niet toch om de hoek komt gluren: als de waarheid 160 kilometer per uur is, is de *kleine* leugen dat er 'maar' 130 kilometer is gereden niet *nuttig* en zal de *kolossale* leugen dat de snelheid bijna op nihil te stellen is, niet worden geloofd.

Nu beide partijen een tegenstrijdig belang hebben en de staatsraison meebrengt dat zij, als het *nodig of nuttig* is, moeten liegen om hun belang te doen zegevieren, maar zij dat op een *geloofwaardige* manier moeten doen, volgt daaruit dat de snelheid van de auto per uur honderd kilometer of daaromtrent zal zijn geweest. Hier gaat het nog om kleinigheden.

Maar waartoe de staatsraison in uiterste gevallen verlof verleent, leert ons Sebastian Haffner in zijn *Anmerkungen zu Hitler* (1978). Haffner geeft eerst zijn oordeel:

Er (Hitler) war ganz einfach auch ein Massenmörder.

Dat 'auch' vergt verklaring. Die komt hierop neer dat ook Alexander de Grote, ook Napoleon veel bloed vergoten hebben toen zij ten strijde trokken om door het voeren van oorlogen een wereldrijk te stichten. Zij worden desondanks in het algemeen niet als 'Verbrecher' beschouwd. Hitler heeft echter *bovendien* heel veel onschuldige mensen laten ombrengen en dat niet om politieke of militaire redenen. Daarom hoort hij *ook* thuis 'in die Kriminalchronik'. En even verderop schrijft Haffner, samenvattend:

Das Besondere an Hitler ist, dasz er auch dann morden liesz, und zwar in einem unvorstellbaren Ausmasz, wenn ihm die Staatsraison nicht den geringsten Grund oder auch nur einen

Vorwand dafür bot. Ja, manchmal waren seine Massenmorde seinem politisch-militärischen Interesse geradezu entgegen.

Hieruit maak ik op dat de heerser die op grond van overwegingen van staatsraison moorden pleegt, volgens Haffner in elk geval geen misdadiger is. Anders gezegd, dat de staatsraison zowat alles toestaat.

– 2 –

De tijdgeest staat in direct verband met de staatsraison. Waar de staat niet is gebonden aan wetten en zedelijke beginselen, daar verwordt de tijdgeest tot een opperste aan individualisme, dat aan wet, recht en beginselen van zedelijkheid geen behoefte heeft of – het schijnbare tegendeel – tot massaliteit die geweld niet schuwt. De zekerheid dat iedereen maar één leven heeft, brengt mee dat je je uiterste best moet doen om het te behouden. Massale stille tochten zijn geen bewijs van solidariteit, laat staan van collectief medeleven met de nabestaanden van het slachtoffer, maar een demonstratie tegen wat elk van de deelnemers ook kan overkomen en wat tot elke prijs vermeden moet worden. Gawie Keyser heeft in *De Groene Amsterdammer* van 29 oktober 2004 een huiveringwekkend beeld geschetst van de hedendaagse ‘beschaving’ welk beeld zij laat uitmonden in haar stellige verklaring: ‘Dit is de tijdgeest.’ Zij doet deze uitspraak in het kader van een recensie van de Duitse film *Der Untergang*, waarin onder meer in beeld wordt gebracht de ‘bizarre, liefderijke manier waarop Magda Goebbels haar (zes) kinderen vergiftigt’ om dan te vervolgen met:

Hirschbiegels film past bij twee andere populaire sleutelfilms van deze tijd: de film *Irréversible* (2002) van Gaspar Noé, waarin nauwgezet en in real time te zien is hoe een man een vrouw verkracht en de sadomasochistische horrorfilm *The Passion of the Christ* (2004) waarin de kij-

ker twee uur lang getuige is van het martelen van een timmerman.... De kindermoord in de bunker, de verkrachting in de tunnel en de marteling en kruising op de heuvel illustreren zonder enige twijfel de grenzeloze menselijke capaciteit voor geweldpleging.

De tijdgeest, zo omschreven, is een verschrikking. Maar ik moet voor de tweede keer Machiavelli aanhalen, die om het nog erger te maken in de mij ten dienste staande Engelse tekst schreef: *I believe also that he will be succesful who directs his actions according to the spirit of the times. And that he whose actions do not accord with the times will not be succesful.* De geest van de tijd wordt op den duur in hoge mate bepaald door de machthebbers, tenzij ze het al te gek maken. En soms zelfs dan. Was niet de meerderheid van het Duitse volk op den duur en voor zijn nederlaag zich begon af te tekenen vurig supporter van Hitler? En hebben de Russen in meerderheid zich verzet tegen het schrikbewind van Lenin, Stalin en, het moet gezegd worden, de vele machthebbers die na hen kwamen? Normen maar vooral waarden die de overheid laat gelden, worden, of ze nu goed of slecht zijn, na enige tijd van afnemend verzet, door de samenleving *in meerderheid* overgenomen. De tegenstanders die overblijven worden of genegeerd of zelf voor gek verklaard. Tot de waarden die in het Nederland van nu en in de hele westerse wereld erkend worden, behoort bijvoorbeeld niet het in stand houden van een verzorgingsmaatschappij want die maakt mensen aan de onderkant maar lui en liederlijk. Ook is het niet in strijd met de gekoesterde *waarden* van dit tijdsbestek dat de man en heel soms de vrouw aan de top van het bedrijfsleven honderd keer meer verdienen dan de gewone man. Dat komt omdat de *normen* het niet verbieden. Normen kunnen waardeloos zijn en waarden zijn vaak in strijd met normen. Daarom is het zo'n waanzin die twee naast elkaar te zetten als was er sprake van een Siamese tweeling, die niet valt te scheiden. Nu vorig jaar (2 april 2005) een vrome, reis-

grage paus is gestorven, die echter naar mijn mening een van de grootste onwaarden heeft bevorderd door zijn strijd tegen voorbehoedmiddelen en dus voor overbevolking, denk ik terug aan die pausen uit de renaissancetijd die helemaal niet vroom waren. Om er maar enkelen te noemen: Alexander VI, Julius II, Leo X en Clemens VII. Daartussen zaten er twee waarop weinig of niets aan te merken viel: Pius III die in zijn pontificaat van nog geen dertig dagen weinig goeds of kwaads kon uitrichten en Adrianus VI, Nederlander, die zoals de historici unaniem vertellen veel goeds wilde doen binnen de verdorven wereld van het Vaticaan, maar die werd begroet met hoongelach en van wie Rome bij zijn dood in 1632 na ook maar ruim een jaar juichend afscheid nam: 'In Rome beoefende hij de uiterste soberheid, waardoor hij zeer gehaat werd,' lees ik. Geen wonder nu hij ingeklemd zat tussen twee pausen uit het geslacht van de Medici, Leo X en Clemens VII, die van pracht en praal (en van oorlog) hielden en nog wat meer ondeugden aan den dag legden waarover hun geschiedschrijver Ludwig Pastor alleen maar in voorzichtige bewoordingen durft te schrijven. Er is, zo schrijft Pastor, die als het enigszins kan de renaissancepausen verdedigt, geen plaats die meer te denken geeft dan de grafmonumenten van de twee pausen uit het geslacht van de Medici, die ondanks hun verschil in karakter allebei even fataal zijn geweest voor de Kerk.

Maar als de poorten van de hel de Kerk toch overweldigen is er meer kans dat dit in onze tijd gebeurt dan in die periode uit onze beschaving waarin de kunsten welig bloeiden, maar de moraliteit tot in de slaapkamer van een aantal pausen te denken gaf.

'Conscience makes cowards of us all,' verkondigde Shakespeare. Dat mag waar zijn maar even waar is dat gebrek aan geweten ons allemaal tot misdadigers maakt. En de staatsraison stelt het publieke geweten buiten werking.

DEEL VII
TWINTIG WAT GROTERE VERHALEN
OVER RECHT EN RECHTSPRAAK

Het geloof, de handdruk en het hoofddoekje

– 1 –

‘Het spijt me echt,’ zei de man die me even tevoren recht in het gezicht had gespuwd. ‘Maar mijn geloof verplicht mij iedere ongelovige die minder dan twee meter van mij afstaat in het gezicht te spuwen.’ En hij haalde een boekje tevoorschijn met een bladwijzer op pagina 56. ‘Lees zelf maar,’ zei hij en natuurlijk deed ik dat. Het stond er echt en er stond ook dat de gelovige die verzuimde te spuwen zich aan een zonde schuldig maakte, die niet vergeven kan worden. Ik schudde hem de hand en zei dat ik het nu begreep. Ik ben een verdraagzaam mens en alle godsdiensten zijn voor mij gelijk. Ik kon moeilijk van hem verwachten dat hij om mijnentwille zijn eeuwige zaligheid op het spel zou zetten. Toen ik het verhaal thuis vertelde bleek dat mijn huisgenoten mijn gedrag maar gek vonden. Het is, zo zei mijn vrouw, naar onze opvattingen toch een belediging als iemand je opzettelijk in het gezicht spuwt. Mijn zoon zei dat hij zelfs had gehoord dat een bekende voetballer die een speler van de tegenpartij in het gezicht had gespuwd, door de scheidsrechter met een rode kaart van het veld was gestuurd. Ik werd in de verdediging gedrongen en kwam met het argument dat de man bij wie ik te dicht in de buurt stond, alleen maar voldeed aan een hem bindend voorschrift van zijn geloof en dat hem door onze grondwet vrijheid van godsdienst werd gegarandeerd zolang hij op het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden vertoefde. En dat die voetballer in het geheel niet *moest* spuwen, maar dat uit boosheid deed om zijn tegenstander te grieven. Daarop ontstond een fel debat over de vraag of het opzet van de spuger om te beledigen doorslaggevend was dan wel het bele-

digd gevoelen van de bespuugde. Wie zo'n debat wint is meestal niet uit te maken. Laten we maar zeggen: gelijk spel.

– 2–

In zijn (mijns inziens maar ten dele) polemisch geschrift tegen Börne uit 1840 vertelt Heine ons in een van zijn vele uitweidingen dat hij kort geleden gelezen had dat moslims, die aan de Afrikaanse kusten wonen, op grond van hun godsdienst gerechtigd zijn alle christenen die in hun wateren schipbreuk lijden en in hun handen vallen tot slaaf te maken. Zij verdelen die ongelukkige slaven eerlijk onder elkaar en maken van elk hunner gebruik naar gelang van zijn vaardigheden. En, zo gaat hij spottend verder, zo geviel het dat een Engelsman die in die kustlanden rondtrok, daar een Duitse geleerde had aangetroffen die schipbreuk had geleden en tot slaaf was gemaakt, maar die voor niets anders te gebruiken viel dan voor het uitbroeien van eieren, 'er gehörte nämlich zur theologischen Facultät'.

– 3 –

Ik had geluk dat ik geen vrouw was want anders had de man uit het eerste bedrijf mogelijk geweigerd mijn ter verzoening uitgestoken hand aan te nemen. Sommige islamitische mannen geven vanuit hun geloofsovertuiging geen hand aan vrouwen en nemen een door een vrouw naar hen uitgestoken hand niet aan. Deze man was zo iemand maar hij zei altijd onmiddellijk na zijn weigering dat hij niet de bedoeling had de vrouw te beledigen, maar dat zijn handelwijze nu eenmaal voortspoot uit het strenge voorschrift van zijn godsdienst. Deze man wilde in Nederland reproductiemedewerker worden op een school. Wat dat precies is weet ik niet. Zelfs de laatste druk van *Van Dale* kent het woord niet. Maar het is wel zeker dat zo iemand op een Nederlandse school met mannen en vrouwen, met jongens en meisjes te ma-

ken krijgt en even zeker is, dat die allemaal op zeker moment bijvoorbeeld bij het weerzien de hand naar hem zullen uitsteken ter begroeting. Hij moet dan uitkijken wie dat doet en vooral niet afgaan op het feit dat de handuitsteker een broek draagt, want dat doen in Nederland de meeste vrouwen ook.

De school weigerde op die grond de man aan te nemen als reproductiemedewerker. Hij maakte bezwaar bij de Commissie Gelijke Behandeling, die op 5 maart 2002 oordeelde, *dat de school door geen personen in dienst te nemen als reproductiemedewerker die weigeren een hand te geven aan personen van het andere geslacht, geen verboden onderscheid maakt op grond van godsdienst...*

De Commissie heeft, zo schrijft Titia Loenen onder de uitspraak, als opgenomen in het *NJCM Bulletin, Nederlands Tijdschrift voor de Mensenrechten* (aflevering september-oktober 2002) een 'bevredigend en afgewogen oordeel gegeven in een lastige zaak'. Met het eerste deel van haar uitspraak ben ik het van harte eens. Maar dat het een lastige zaak is, kan ik niet inzien, tenzij we angsthazen zijn geworden. Het is in ons soort landen een grove belediging van elke mens, en dus van elke vrouw wanneer men principieel weigert haar of hem de hand te drukken of de uitgestoken hand niet aanneemt. Dat dit niet gerechtvaardigd wordt door een beroep op een voorschrift van de aangehangen godsdienst, heb ik, een beetje ironisch, trachten aan te tonen in het eerste deel van mijn korte relaas. Als er landen zijn waar de vrouw dit gedrag, op grond van haar godsdienst, niet beledigend vindt en, voor mijn part, zelfs juist, doet dat er niet aan af dat wij, in de zo gesmade westerse cultuur, het wel erg grievend en in hoge mate discriminerend vinden. Dat iemand de ander door zijn gedrag niet wil beledigen, kan hem in elk geval niet verontschuldigen als hij begrijpt of moet begrijpen dat de ander het wel zo ervaart. En, gelet op de verontschuldiging die volgde op de weigering, begreep de man dat heel goed.

Dit is bovendien iets heel anders dan het weigeren van iemand als griffier bij een rechtbank omdat zij tijdens de zitting

haar hoofddoek op wil houden, ook op grond van haar geloof. Daardoor immers wordt niemand persoonlijk beledigd en onpersoonlijke beledigingen tellen niet. Daarom heeft de Commissie Gelijke Behandeling zowel in de zaak van het hoofddoekje (wel discriminatie van de vrouw) als in de zaak van de handreiking (geen discriminatie door de school) juist geoordeeld. Het is hoog nodig dat de uitspraken van de Commissie spoedig de bindende kracht krijgen die ze toekomt.

Strafrecht versus civiel recht

De rechtsstrijd die zich in de rechtszalen afspeelt is een rollenspel met vaste rituelen. De toegang is voor het publiek gratis, maar slechts soms trekt de voorstelling veel publiek. Hoefnagels bij ons, Luhmann in Duitsland, hebben de strakke, formele vormgeving van het gevecht onderscheidenlijk gehegeld en geprezen. Wie van hen gelijk heeft laat ik daar, maar het rollenspel heeft een niet speelse achtergrond en dat bederft voor de deelnemers de vreugde aan het spel in niet geringe mate. Want een van de spelers komt uit de strijd als verliezer. En ook hier komt het voor dat de slechtere speler wint. Het rollenspel is in het strafproces veel duidelijker aanwezig dan in het civiele proces. Het klassieke civiele proces is, nader bezien, niet meer dan op lange termijn uitwisselen van vele schriftelijke stukken met als sluitstuk een schriftelijk vonnis. Dat civiele vonnis wordt gezien als hoogtepunt in wat maar in geringe mate een spel en nog minder een vertoning mag worden genoemd. Het trekt dan ook praktisch geen toeschouwers. Het is alleen interessant voor de advocaten en hun cliënten, die er belangstelling voor hebben omdat zij belanghebbenden zijn. Mensen die veel procederen en die zijn er nogal wat, beginnen op den duur er een goede kijk op te krijgen. Het civiele proces is een gevecht op papier tussen de gemachtigde deskundigen van partijen. Partijen zelf zijn de aanhitters en informateurs, maar in hoeverre van hun informatie en van hun aansporingen gebruik wordt gemaakt, hangt af van hun advocaat die zich in plechtige ogenblikken *dominus litis*, de baas van het spul noemt. Maar dat lang niet altijd is.

Veel meer dan de civiele rechtsstrijd is de strafrechtelijke een

vertoning, waarbij het schriftelijk vonnis wel het sluitstuk is maar allerm minst het hoogtepunt. Heel veel strafvonnissen gaan zonder dat ze door de partijen opgevraagd worden het archief in. Misschien ten behoeve van de rechtshistorici uit het jaar 2050. De volle nadruk valt op de behandeling ter terechtzitting. Dat komt ook omdat wat daaraan voorafgaat wel van groot gewicht is, maar zich bijna geheel buiten de ogen van het publiek afspeelt en in zoverre geheim is te noemen. Strafrechtdeskundigen – ze zijn vooral aan de universiteiten sterk vertegenwoordigd – hebben wel gezegd dat bij ons die zitting niet veel om het lijf heeft. Ze wordt door hen wel omschreven als een soort controle, niet meer, op wat politie, Openbaar Ministerie en de rechter-commissaris voor de dag brachten. Maar daar komt duidelijk verandering in onder invloed van het Straatsburgse Hof voor de Mensenrechten, dat eigenlijk het liefst alle bewijsmateriaal geput zou willen zien uit bronnen die niet alleen ter zitting op hun betrouwbaarheid en rechtmatigheid worden getoetst maar die daar zelf rechtstreeks worden gepresenteerd. Dat zal de vertoning nog meer cachet geven. Vroeger kwam het voor dat een verdachte tot in hoogste (feitelijke) aanleg veroordeeld werd op alleen bij de politie afgelegde belastende verklaringen van twee getuigen die nimmer onder ede door rechters op een zitting werden gehoord. En ook bij de politie werden die getuigen niet onder ede gehoord. Daar heeft Straatsburg een flink stokje voor gestoken.

In die vertoning was voor de advocaat lange tijd maar een bijrol weggelegd. Weliswaar kon hij die bijrol zo vervullen dat hij de hoofdrollen wegspeelde, maar daar had je toch de weinige, befaamde strafadvocaten voor nodig. Veel hing ook af van het beleid van de voorzitter. Dikwijls heb ik die tegen de advocaat, die tussenbeide wilde komen, horen zeggen – al naar gelang van zijn karakter op geïrriteerde, neutrale of vaderlijke toon – dat hij straks wel aan de beurt zou komen. De rituelen verdroegen een tussenkomst niet. Dat juist de advocaat daardoor in een

moeilijke positie kwam te staan is duidelijk: hij moest door zijn pleidooi, wilde hij wat bereiken, het hele reeds opgevoerde scenario, simpeler gezegd de gewekte indruk, terugdraaien. Want dat scenario was en is er tot op dat moment in bijna alle gevallen op gericht de bewijsvoering rond te krijgen, niet op de ontzenuwing ervan. Alleen de beste advocaten slagen daarin. Hierin is duidelijk verandering gekomen. Ten dele omdat ook in de rechtspraak het democratisch gehalte, dat interventie toestaat, wat is toegenomen maar veel meer omdat het er, vooral in grote processen, niet in de eerste plaats op aankomt of de verdachte heeft gedaan wat hem ten laste is gelegd maar of het bewijs daarvan op acceptabele manier is binnengehaald.

Deze nieuwe ontwikkeling is duidelijk voor het voetlicht gebracht tijdens het Warren-court in de Verenigde Staten en in het bijzonder in de zaak *Miranda versus Arizona* uit 1972. Glashelder werd in die beslissing geoordeeld dat de politie en het Openbaar Ministerie strak gebonden waren aan de regels van het spel, procedurele regels, waarbij verzuim tot niet-ontvankelijkheid van het OM leidde en dus tot straffeloosheid ook van die verdachte die zo goed als zeker en zonder *reasonable doubt* begaan had wat hem ten laste was gelegd. In de niet-juridische wereld, die heel groot is, heeft deze rechtspraak, die er door kwam met vijf stemmen voor en vier tegen, veel onbegrip ontmoet. Waarom moet een schuldige verdachte vrijuit gaan als de politie hem betrapt heeft op een manier waarbij zijn huisrecht werd geschonden? Ik ga hier niet lang op door maar geef als mijn opvatting dat het de enige afdoende manier is om opsporing, vervolging en berechting binnen de perken van het burgerlijk fatsoen te houden, in het bijzonder bij toename van zware, moeilijk te traceren georganiseerde criminaliteit. Doel is niet op de eerste plaats bescherming van een individuele verdachte. Daarom is ook de vaak gehoorde klacht dat aan de verdachte te veel rechten zijn toegekend niet doeltreffend. Uit het barre verleden weten wij wat ervan komt als de verdachten rechteloos zijn gemaakt. Bekente-

nis na foltering leidt niet tot straffeloosheid omdat die bekentenis vals is (dat hoeft helemaal niet het geval te zijn), maar omdat de manier waarop de bekentenis werd verkregen vals is en zo een bedreiging vormt voor een leefbare samenleving. In ons land is het nu zo dat de eerste vraag luidt: was de methode van opsporing, de manier van vervolging en berechting wel rechtmatig. Zou nee, was dat wel een onrechtmatigheid jegens de verdachte: als huisvredebreuk bij de buurman leidt tot het vinden van stukken die voor de verdachte bezwarend zijn, heeft deze onrechtmatigheid volgens de rechtspraak geen invloed op de berechting van de verdachte. Maar komt onrechtmatigheid jegens de verdachte aan het licht dan is de vraag aan de orde welk gevolg die onrechtmatigheid voor de verdachte heeft. De gestrengheid van Miranda versus Arizona waarbij iedere onrechtmatigheid tot niet-ontvankelijkheid leidde (en die in de Verenigde Staten al lang is verlaten) heeft bij ons nooit bestaan. Alleen bij zeer ernstige onrechtmatigheid, grove schending van de rechten van de verdachte zal niet-ontvankelijkheid van het Openbaar Ministerie het gevolg zijn. Is er sprake van een ernstige maar toch lichtere onrechtmatigheid dan kan dat hoogstens leiden tot bewijsuitsluiting, dat wil zeggen dat het zo verkregen bewijs 'niet mee mag doen' bij de bewijsvoering. Is er om die reden onvoldoende bewijs over (maar dat is lang niet altijd het geval) dan moet vrij-spraak volgen. Soms oordeelt de rechter de onrechtmatigheid van zo gering kaliber dat de straf alleen wat verlaagd wordt of dat de onrechtmatigheid zelfs geen enkel gevolg voor de verdachte heeft. Omdat de georganiseerde criminaliteit inzake drugsdelicten en groot opgezette fraude binnen de Europese Unie vaak geleid wordt door slimme lieden met veel geld en hun daden niet eenvoudig zijn op te sporen zullen in die gevallen de speurder en de vervolger zich vaak genoopt voelen tot aan of over het randje te gaan (want een jager wil zijn prooi bemachtigen). Dat betekent dat op de zitting het gevecht wordt gevoerd over de rechtmatigheid van de bewijsvoering. Dat is een voorhoedege-

vecht waartoe de advocaat het initiatief moet nemen. Hij sluit nu niet meer alleen maar de vertoning al dan niet met vuurwerk af. Hij staat ook aan het begin al vechtend in de arena. En zijn nu opgevoerde klachten hebben uiteraard geen betrekking op het zijn cliënt verweten strafbaar gedrag maar op het niet behoorlijke doen of laten van politie en ‘justitie’ (een verkeerd maar in de media algemeen gebruikt woord voor Openbaar Ministerie) tijdens de jacht op het kwade. Deze aanvallen van de verdediging gooien de vertoning op haar kop en wekken vaak wrevel op niet alleen bij de aanvaller die zich en de zijnen plotseling verdedigen moet, maar ook bij het publiek dat zich geschoffeerd voelt. Zelfs door sommige rechters worden deze aanvallen niet bemind en als hinderlijk ervaren omdat zij nogal lijdelijk moeten toezien hoe het proces niet meer gaat over wat, naar de bedoeling van de wetgever, de hoofdzaak is – heeft hij het gedaan en zo ja, welke straf is passend –, maar over de veel subtielere vraag: mocht de politie doen wat zij deed en zo nee, wat moeten daarvan de gevolgen dan zijn. Terzijde merk ik op dat onze wetgever op dit punt de rechter lelijk in de steek heeft gelaten en pas met regels kwam nadat de rechters en in het bijzonder de Hoge Raad vele beslissingen hadden moeten nemen; ook hier is het weer geweest: niet de rechtspraak die de wet toepast maar de wet die de rechtspraak toepast. Voorts moet ik vaststellen dat er over de (on)rechtmatigheid van bewijsgaring en opsporing wel hard gevochten wordt, maar dat de successen van de ‘verdediging’ op dit punt nogal schaars zijn.

Als gevolg van dit alles is de strafrechtelijke vertoning, die vroeger nogal saai was, spannender geworden. En de media, van televisie tot en met weekblad, zijn er daarom bovenop gesprongen. Het is amper nieuws als men verneemt dat de onverbeterlijke beroepsinbreker in de uitoefening van zijn beroep weer ingebroken heeft, maar het is hot nieuws als men de advocaat hoort beweren dat de officier van justitie in de uitoefening van zijn

ambt misdrijven heeft gepleegd. In overeenstemming hiermee is de afnemende belangstelling van de media bij het 'opstijgen' van de zaak; in hoger beroep en zeker bij cassatie ondergaat het aantal opwindende momenten een drastische inflatie. Er worden alleen nog fragmenten opgevoerd of, beter gezegd, reproducties van oude fragmenten. Het proces krijgt weer meer overeenkomst met een toets ter controle (voor de Hoge Raad is dat een van de hoofdzaken), niet met een gevecht waaruit een winnaar en een verliezer tevoorschijn komen. Dat wil niet zeggen dat beslissingen in hoger beroep onbelangrijk zijn. Maar in de publieke belangstelling gaat het niet over de belangrijkheid van zaak en beslissing, maar over de mate waarin zij gerucht verwekken en opzien baren.

Vergelijk daarmee het civiele proces; welk een windstilte vanuit de publieke hoek, wat een rust. Slechts zelden dringt een kort geding door die rust heen. Als ik kom tot een vergelijking van rechtspraak in civiele zaken met die in strafzaken zie ik een aantal tegengestelde verschijningsvormen en effecten.

1 Veel meer dan rechtspraak in strafzaken is rechtspraak in civiele zaken een laatste toevlucht (*ultimum remedium*). Het zou anders moeten zijn maar het aantal strafbare feiten neemt hand over hand toe en strafbedreiging eist toepassing, anders is zij loos. De Beurs in Amsterdam is niet van vandaag of gisteren maar de strafbaarheid van handelen met voorkennis is nieuw en vergt kennelijk veel ervaring bij de vervolgende instantie. En ervaring doe je op, niet door na te denken, maar door te handelen en dat is in dit geval vervolgen. En denk eens aan die nette boeren en keurige vissers, die nu voor de strafrechter worden gebracht voor feiten die vroeger als een weldaad werden onderzonden. Geen weldenkend mens daarentegen zal een civiel proces beginnen als zij/hij het niet moet, bijvoorbeeld om echtscheiding te krijgen of omdat alle andere middelen om een grote vordering te innen, vruchteloos zijn gebleven.

2 De civiele wetgeving regelt de zaken van het dagelijks leven. Dat is niet spectaculair maar wel belangrijk. Dat wij het gekochte moeten betalen voor de afgesproken prijs zal niemand verbazen en daarom maar zelden tot een proces leiden. Ook zal haast iedereen er begrip voor op kunnen brengen dat we niet of maar ten dele hoeven te betalen als het gekochte niet of maar beperkt deugdelijk is. De civiele wetgeving nodigt – door het geven van richtlijnen – uit tot nakoming buiten proces en stelt alleen in het uiterste geval de mogelijkheid van procederen open. De strafwetgeving daarentegen nodigt uit tot vervolging van overtreders en zal slechts dan de overtreder van een wet niet vervolgen als hij niet ontdekt wordt of als zijn vervolging in strijd is met het algemeen belang. Dat brengt met zich mee dat wanneer het in het civiele recht tot een proces komt, er veelal sprake zal zijn van gevechten op het scherp van de snede. Wie weinig kans heeft begint niet aan een proces. De rechter stelt A geheel in het gelijk in zijn strijd tegen B hoewel het werkelijke gelijk van A slechts 52 procent is. De 48 procent gelijk van B kan hem niet redden.

3 Het karakter van de strafzitting als vertoning brengt met zich mee dat men in de feitelijke instanties een heel goed advocaat kan zijn zonder van het strafrecht veel te weten. De schrijver Mortimer heeft de in Engeland befaamde advocaat Rumpole in het leven geroepen: Rumpole is er trots op een ‘Old Baily hack barrister’ te zijn. Zijn benadering van een strafzaak is ‘unacademic’ en, zo zegt hij onomwonden, ‘he has always found knowing the law a bit of a handicap for a barrister’. Toch mag men die stelling niet omkeren: wie veel van het recht weet kan ook een heel goede strafpleiter zijn. Zelfs als het over de strafrechter of het Openbaar Ministerie gaat, is hun kwaliteit als deelnemer aan het opgevoerde rollenspel minstens zo belangrijk als hun rechtskennis. In mijn jonge jaren heb ik als substituut-griffier gediend onder een voorzitter van een meervoudige strafkamer die zeld-

zaam goed was in de regie van het stuk maar absoluut niet wist hoe, technisch gesproken, een strafvonnis eruit moest zien. Ik heb het over de feitelijke instanties, want beoefening van het strafrecht in cassatie heeft weinig meer met een vertoning van doen en eist kennis van het strafrecht en van de jurisprudentie van de Hoge Raad die bijna niet aanwezig *kan* zijn bij de advocaat die per een of twee jaar één keer cassatie instelt. Specialisatie is daar nodig ook als ze niet wettelijk vereist is. In civiele zaken zijn, zoals iedereen weet, in *alle* instanties rechtskennis en inzicht vereist. Wie alleen voor de Bühne speelt in het civiele recht gaat snel voor de bijl.

4 Onze strafvonnissen zijn als gevolg van hun opzet en van de wettelijke vereisten bijna nooit overtuigend, zelfs niet voor een doorgewinterde jurist. Zij bevatten droge opsommingen van de bewijsmiddelen, als het ware de stukjes van een puzzel; zo kort mogelijke weerleggingen van wat volgens de wet weerlegd *moet* worden en daartoe behoort nu juist niet de toch zo wezenlijke stelling dat de verdachte niet gedaan heeft wat hem wordt verweten. En verder nog, ik kan het niet anders omschrijven, onnozele of op zijn best weinig zeggende motiveringen van de opgelegde straf. Terwijl Duitse strafvonnissen een verhaal inhouden dat begint bij de geboorte van de verdachte, een verhaal dat natuurlijk niet altijd boeiend is, maar toch een verhaal, is het Nederlandse strafvonnis een boekhoudkundige registratie van feiten. Het strafvonnis, dat vaak niet eens volledig hoeft te zijn (kop-staartvonnissen), geniet terecht geen enkele sympathie of faam in juridisch Nederland. Het wordt alleen benut als kop-van-jut door de advocaat of het lid van het Openbaar Ministerie die het hoger op gaan zoeken. Het civiele vonnis staat een stuk hoger aangeschreven. Hierin wordt wel een verhaal verteld, zij het een gereduceerd verhaal dat alles weglaat dat voor de uitkomst niet van belang is. Iedere advocaat die een civiele procedure op vermogensrechtelijk terrein heeft gevoerd, zal het von-

nis waarin de zaak wordt beslist willen ontvangen en lezen. In strafzaken wordt in hoger beroep het vonnis waarvan beroep bijna steeds vernietigd zonder dat aangegeven wordt waarom, en zonder dat in dat vonnis een fout is vastgesteld. De verdachte die in hoger beroep het arrest aanhoort, verneemt dat de hogere rechter het eerste vonnis vernietigt. Even is hij opgetogen en denkt dat nu vrijspraak zal volgen, maar al snel vervliegt die vreugde als hij daarna hoort dat hij ondanks die vernietiging tot dezelfde of soms zelfs een hogere straf veroordeeld wordt. Zoiets is in het civiele recht ondenkbaar. Daar wordt een vonnis alleen vernietigd als gemotiveerd kan worden aangetoond waarom dat gebeurt. En zo hoort het ook. Ons strafvonnis is een nogal primitief verschijnsel.

5 Ten slotte moeten we vooral niet vergeten dat het strafrecht nog in zijn kinderschoenen staat vergeleken bij het civiele recht. David Pannick heeft daarvan in zijn boeken *Judges* en *Advocates* menig voorbeeld gegeven. De moeite van het lezen waard. Ik neem er een over, niet zozeer ter adstructie van mijn stelling maar omdat ik het voor de bekleeders van de rechterlijke macht (uit oudere tijden?) zo typerend vindt. Het voorval stamt uit 1984. Pannick schrijft:

It was not long ago that a magistrate refused to listen to the submissions of an advocate wearing brown suede shoes because 'your footwear is more suitable for golf course than for a court of law'.

Er is veel veranderd maar het strafrecht is in een aantal opzichten (nog) onderhevig aan het domein der publieke gevoelens: gevoelens van verontwaardiging over het gebeurde tot regelrechte woede, grenzend aan volksoproer, maar gelukkig niet meer leidend tot lynchpartijen. Het strafrecht wordt door emotie gevoed maar dat voedsel deugt dikwijls niet. Gebeurt er iets verschrikkelijks dan is de reactie ofwel: als dat verschrikkelijke

nog niet strafbaar is, het onverwijld strafbaar stellen. Of als het wel strafbaar is gesteld, de maximumstraf verhogen.

Rechters kunnen noch aan het een noch aan het ander iets toe- of afdoen. Het is werk van de wetgever en de wetgever is hun *dominus*.

Vergeleken bij het bijna overontwikkelde civiele recht met zijn vaak schitterende, soms ook wel ergerlijke verfijningen, tast het strafrecht nog vaak in het duister. Het moet ook met begrippen als opzet, schuld en toerekenbaarheid werken zonder dat het precies weet wat daaronder valt te verstaan. Het civiele recht kent zijn beroemde voorganger: het Romeins recht, waarin zowat alle vermogensrechtelijke problematiek van nu reeds besproken werd. Over het zo moeilijke vraagstuk van de ongegronde vermogensverrijking bestonden in het oude Rome ook nu nog richtinggevende leerstukken. Het strafproces begon pas beschaafde vormen aan te nemen nadat Beccaria hard en overtuigend gesproken had. Wat je vaak ziet ontwaar je ook hier: nog niet tot volle wasdom gekomen instituties nemen juist dat teveel aan hooi op hun vork dat de volwassen institutie al lang als niet bruikbaar heeft weggegooid.

*Voorspelling in vijfvoud**

— 1 —

De rechtshistoricus zal het, naar ik hoop, willen beamen: vanuit zijn oorsprong is het strafrecht vergeldings- en vergoedingsrecht. De gedachte dat straf in de eerste plaats dient tot verbetering van de gestrafte, een leerproces is dat zijn resocialisatie ten doel heeft, bezit de aantrekkelijkheid van al wat de platvloerse werkelijkheid te boven gaat. Maar verwijdert zich, zodra wij ons buiten het gezin en onze vroegste jeugd begeven, ver van de boze werkelijkheid. Resocialisatie kan ten hoogste een nagestreefd (neven)effect zijn en mede daarom moet de executie van de straf aan een aantal eisen van humaniteit voldoen. Wie de gestrafte levenslang aan een ketting vastlegt in een hol waarin hij niet rechtop kan staan, bewerkt daarmee dat resocialisatie niet aan de orde kan komen en, ware het anders, moet mislukken. Maar al mislukt de resocialisatie, al weten we van tevoren dat deze veroordeelde criminelere uit de gevangenis zal komen dan hij erin kwam, dan is daarmee het wezen van de strafoplegging, de begeerte een ander straf te doen ondergaan, niet verdwenen.

Ik gewaag van de begeerte de ander straf te laten ondergaan en besef daarmee een zegswijze te hebben gebruikt die tegenspraak en verontwaardiging kan oproepen. Maar toch: straf is, zo weten we allen, het met opzet toevoegen van leed, en leed ondergaan en verdragen moge in sommige gevallen louterend werken, opzettelijk toebrengen van leed aan een ander is een kwaad en, onder andere omstandigheden, vaak een misdrijf. Maar die begeerte, is dat niet een erg simpele zaak: wie mij pijn doet, zal ik, als de kans daar is, op mijn beurt pijn aandoen en als het kan wat meer pijn dan ikzelf ondervond. Waarna dat meer-

dere weer reacties oproept enz. Ik zal hem terugpakken, dat betekent: mijn verlies goedmaken en hem laten lijden. In beide zinnen van de uitdrukking: ik zal het hem betaald zetten. Aan mij is de wraak, heeft een Heer gezegd, maar was dat niet als waarschuwing bedoeld omdat wijzelf het 'recht' in handen plegen te nemen. En in een geseclariseerde wereld is die verevening van straks, van hogerhand, te onzeker om, in afwachting daarvan, het kwaad dat anderen ons aandoen, gelaten te aanvaarden. Waarom zoeken velen nu nog naar misdadigers uit de Tweede Wereldoorlog? Toch niet om hen, door hen gevangenisstraf te laten ondergaan, meer dan een halve eeuw na het bedrijven van hun misdrijven, te socialiseren? En ook beveiliging van de maatschappij speelt hier geen rol al was het maar omdat die stokoude mensen, nu zij niet (meer) aan de macht zijn, niet alleen fysiek tot niets meer in staat zijn maar evenzo – anders dan de oude Mao, de oude Stalin en anderen – psychisch van alle macht zijn beroofd.

– 2 –

Toen de overheid het recht om te straffen van de groep of het individu, die onder haar macht was gebracht, overnam en zelfs als eigenrichting strafwaardig ging achten wie dat recht zelf bleef uitoefenen, zal daarbij een tweetal zaken op de voorgrond hebben gestaan. De eerste is de begeerte van de aan de macht zijnde overheid tot zelfhandhaving door iedereen die de staat zelf of zijn bestuurders in gevaar brengt met strenge straffen te bedreigen. Ook ons Wetboek van Strafrecht kent nog talloze van dit soort bepalingen met niet malse strafbepalingen. Levenslang staat niet alleen op moord maar ook op vele misdrijven tegen de veiligheid van de staat en van zijn instituties zoals de ministeraad. Juist omdat de groep of het individu weinig of geen behoefte had aan dat soort strafbepalingen, werd de aandacht daarvoor in het statelijk strafrecht zo groot. Wie een gewoon

mens beledigt kan, als een klacht volgt, ten hoogste drie maanden gevangenisstraf krijgen, beledigt hij, als eertijds Domela Nieuwenhuis de koning, dan wordt het maximum, zonder dat een klacht nodig is, vijf jaar.

Omdat en voor zover de staat ook de bestraffing van tegen het individu gerichte handelingen aan zich trok, zou *daarbij* op de voorgrond moeten staan, dat hij daarbij optrad voor het aangetaste slachtoffer. Maar er gebeurde iets vreemds. Het element vergelding, die ene kant van het 'betaald zetten', bleef bestaan. Aanvankelijk onderscheidde de strafoplegging door de rechters van de staat zich amper of niet van eigenrichting door een grotere mildheid van straffen, door meer rekening te houden dan het slachtoffer doet, met de bijzondere omstandigheden van de dader. De wreedheid waarmee bijvoorbeeld koningsmoord werd bejegend, tart iedere beschrijving. En schapendieven, zo kunnen we bij David Pannick lezen, wachtte in Engeland tot het midden van de negentiende eeuw meestal de strop. Iets daarvan zien wij bij ons terug in de verhoogde maximumstraf voor diefstal van 'vee uit de weide'. Pas onder invloed van humanitaire tendensen werd strafoplegging *getemperde* vergelding. Het bijzondere was echter dat de vergelding nu betrokken werd op de geschonden rechtsorde, een volstrekt abstract begrip. Mijn eerste leermeester in het strafrecht sprak van een deuk in de rechtsorde, die door de straf als vergelding weer werd weggenomen. De geschonden mens, diens eer, diens integriteit, diens goederen, ze raakten verduisterd achter het felle licht van de rechtsorde. In een dergelijke mate dat het voorkwam dat het geschoffeerde individu zelfs niet eens op de hoogte werd gesteld van de berechting en de bestraffing van zijn boosdoener, tenzij hij ter wille van het belang van de rechtsorde als getuige nodig was. Zijn belang bij vergoeding van zijn schade werd binnen het strafrecht op den duur als een heel kleine waarde erkend. Meer dan vijftienhonderd gulden kon er, strafrechtelijk, nooit af. Deze ontwikkeling had heel belangrijke ongunstige gevolgen

voor het tweede doel van het strafrecht: vergoeding van geleden schade. Dat kwam meer nog dan in de onbeduidendheid van de strafrechtelijk invorderbare schade, tot uiting in de omstandigheid dat de opgelegde straffen *a.* soms betaling van schadevergoeding aan het individu praktisch onmogelijk maakten waarbij men moet denken aan langdurige gevangenisstraffen en *b.* in de vorm van geldboetes niet primair aan het slachtoffer toekomen maar aan de Staat. Er is echter thans een ontwikkeling waarneembaar, waarin de staat als vertegenwoordiger van de abstracte rechtsorde enigszins terugtreedt en waarin vergoeding voor het slachtoffer meer aandacht krijgt.

– 3 –

Toen de staat het strafrecht overnam en monopoliseerde, ging dat zeker aanvankelijk niet gepaard met humanisering van de straffen. Maar de verdachte, en dat was pure winst, kreeg het recht op een proces. Dat dat niet altijd een eerlijk proces was, dat de rechters niet altijd onpartijdig waren en dat het proces soms heimelijk werd gevoerd – het neemt niet weg dat de gedachte dat een proces vereist was, dat de term *zonder vorm van proces*, uitdrukking was van onrecht, geleidelijk aan *met* de toenemende humanisering van de straffen leidde tot aanvaarding van de eisen die aan een behoorlijk proces moeten worden gesteld: openbaarheid, onpartijdigheid (en onomkoopbaarheid) van rechters, recht op zelfverdediging van de verdachte en recht op bijstand van een raadsman; recht om gehoord te worden, getuigen op te roepen en te doen horen en zo meer.

Bij verheving van de criminaliteit zou bij ‘*privaat*’ strafrecht te verwachten zijn dat de vergelding harder wordt en de roep om vergoeding sterker. Datzelfde zien we echter in het door de staat gemonopoliseerde strafrecht binnen een samenleving waarin de burgers mondiger zijn geworden en hun eisen en verlangens omtrent de bejegening van criminelen en verdachten

heel duidelijk kenbaar maken. Maar ook de alleen met het staatsrecht verbonden gedachte aan de fatsoenlijke procedure, het fair proces, komt op de tocht te staan. Van de kant van hen die mede het fair proces in praktijk behoren te brengen, de vervolgers – het Openbaar Ministerie – horen wij dat waar de wereld van de criminaliteit onorthodoxe middelen bezigt, de vervolgers dat ook mogen doen om daarmee afscheid te nemen van het fair proces. Dat zij dat menen is op zich niet zo vreemd. Verdachten die *niet* veroordeeld worden omdat zij niet een eerlijk proces hebben gehad, kunnen toch schuldig zijn aan misdrijven die anderen zwaar beschadigen. Dat kan, maar het zal nooit uitgemaakt kunnen worden, omdat de rechters dan aan bewezenverklaring en strafbaarheid niet meer toe kunnen komen. De strafrechtelijke schadevergoeding komt dan om dezelfde reden niet aan de orde. Maar de oplossing lijkt mij duidelijk: waar het aan (organen van) de staat ligt dat een veroordeling zelfs niet aan de orde komt, moet deze de schade van het slachtoffer ruimhartig dragen. Ook al bestaat de mogelijkheid dat zonder dat unfair proces toch vrijspraak zou zijn gevolgd.

– 4 –

Daar waar geen schade wordt toegebracht aan de staat of aan het individu, dient strafbaarheid uit te blijven. Wat schade is, blijft een moeilijke zaak. Veel 'drinken', veel roken, alsmaar werken, ongezond eten, bijna niet bewegen, het zijn gevaarlijke dingen, maar degenen die dit alles mogelijk maken en zij die zich eraan overleveren, zijn naar onze opvatting niet strafbaar omdat de drinkers, de rokers enz. het drinken, roken subjectief als een goed beleven en onze samenleving zo liberaal is dat zij de wijze waarop iemand wil leven (en sterven, durf ik nu te zeggen) niet binnen het strafrecht wil brengen, als daardoor geen schade aan anderen ('harm to others') wordt toegebracht. Daarom zal in de toekomst, zeker voor de nieuwe eeuw een kwart gevorderd is, de

strafbaarheid van alle drugsgebruik en -handel worden afgeschaft, wereldwijd. Het is onbegrijpelijk dat men aan die strafbaarheid begonnen is, wel begrijpelijk dat dit onzalig begin niet gemakkelijk kan worden teruggedraaid. Te verwachten valt dat de met drugshandel en -gebruik gepaard gaande criminaliteit nog aanzienlijk zal toenemen, dat de illegale handelswinsten tot onvoorstelbare hoogten zullen rijzen en dat in verband daarmee de middelen tot invoer en verhandeling nog duidelijker zullen worden verfijnd en verhard. Een wanhopige samenleving zal, alvorens de enig juiste methode wordt toegepast – legalisering en controlering van alle drugs en drugsgebruik –, eisen dat voor de zwaarste ‘delinquenten’ in deze branch de doodstraf weer zal worden ingevoerd, en ik vrees dat die roep in een murw gemaakte mensheid tijdelijk zal worden gehonoreerd.

– 5 –

De delicten, waarbij geen sprake is van aan de staat of aan mensen toegebrachte directe schade, ordeningsdelicten (rechts rijden en links inhalen) tot en met die waarbij belangrijke economische voorschriften worden overtreden, zullen geleidelijk aan alle door administratieve instanties worden afgedaan, zij het dat uiteindelijk beroep op de rechter blijft openstaan. De weinig effectieve en dure gevangenisstraf zal ook voor de middelzware criminaliteit steeds meer worden teruggedrongen door ‘alternatieve straffen’ en, bij uitbreiding van geldelijke welvaart, ook bij de minder welgestelden worden vervangen door geldboetes van niet geringe omvang, desnoods in termijnen te voldoen. Gevangenisstraffen van minder dan drie maanden zullen in de toekomst niet meer bestaan.

De betrokkenheid van de individuele burger bij het strafrecht zal zich niet alleen kenbaar maken door herstel van het strafrecht als concreet vergoedingsrecht, maar ook op andere wijzen. Zo zal het vervolgingsmonopolie van het Openbaar Ministerie, naar mijn stellige overtuiging, doorbroken worden door een vervolgingsrecht toe te kennen aan de mens die zware schade heeft geleden, een recht dat veel verder gaat dan wat art. 12 Sv thans aan belanghebbenden toekent, en waarbij de burger naast de officier van justitie een taak krijgt ter terechtzitting. Op deze wijze groeien civielrecht en strafrecht steeds meer naar elkaar toe. De vervolging van delicten tegen (de veiligheid van) de staat en de civiele processen tussen elkaar bestrijdende rechtspersonen blijven hun eigenheid ten volle behouden. Wat daar tussen zit wordt voor een flink deel gemeenschappelijk domein.

Zoals de mogelijkheid van (tijdelijke) wederinvoering van de doodstraf en de tenuitvoerlegging daarvan mij met huiver en woede vervult, zonder dat ik daarom die mogelijkheid zou durven uitsluiten, zo vrees ik dat in de toekomst wel eens uit wantrouwen tegen de ‘milde’ strafrechter naast het bijzonder maximum dat op elk strafbaar feit staat (bijvoorbeeld: vier jaar voor een ‘gewone’ diefstal) zal worden ingevoerd een bijzonder *minimum*, zoals dat in veel landen bestaat (bijvoorbeeld voor valsheid in geschrift ten minste drie maanden gevangenisstraf) of zelfs maar één straf (voor moord levenslang). Daarvoor zal men als reden aanvoeren dat zo een grotere mate van gelijkheid van bestraffing wordt gewaarborgd. Maar dat dan toch ten koste van de kleine misdadiger. Gelijkheid van bestraffing zou veel meer hierin gezocht moeten worden dat duidelijke uitschieters naar boven ofwel worden voorkomen door onderlinge informatie en

bespreking tussen de straffkamers van de vijf gerechtshoven, ofwel alsnog worden tenietgedaan door een landelijke kamer van straftoemeting. Zoals het afgezaagde adagium dat het beter is dat tien schuldigen onbestraft blijven dan dat één niet schuldige wordt gestraft, waar blijft zo ook de wat meer oorspronkelijke idee dat het beter is dat tien schuldigen (wat) te licht worden bestraft dan dat er één (duidelijk) te zwaar wordt gestraft.

– 8 –

Gelet onder meer op de unificatie van het recht binnen de Europese Unie verwacht ik dat Nederland, mede in het kader van de grotere betrokkenheid van de burger bij 'zijn' strafrecht, maar ook op aandringen van andere staten, voor een aantal zware delicten tot invoering van een vorm van juryrechtspraak zal overgaan, in elk geval wat betreft de bewezenverklaring. Of iemand iets gedaan heeft of dat dat niet bewezen is, kan een willekeurig mens even goed beoordelen als rechters. Wel zal de rechter beroepshalve op dit punt wat minder door emoties worden geleid, maar de vraag is of ook bij beslissing door rechters eerlijke emoties niet een rol mogen of zelfs moeten spelen. Anders dan velen in Nederland menen is juryrechtspraak een in vele landen hecht verankerd en gekoesterd systeem van democratische berechting: palladium der vrijheid. Als Mortimers oude brompot zich laat gaan in zijn melancholische triestheid verzucht deze: *Change and decay in all around I see*. Een van de afschuwelijkste vormen waarin die 'decay' zich manifesteert, is, zo treurt Rumpole, de afschaffing van het jurysysteem. Wellicht is de 'aanschaf' daarvan in Nederland dan ook niet het summum van onheil.

Stellingen

31. Hoe langer de handel in en gebruik van drugs als strafbaar feit worden vervolgd, hoe harder en minder bestrijd-

baar die criminaliteit zal worden en daarmee de roep om wederinvoering van de doodstraf.

32. De verwerkelijking van de gedachte dat het strafrecht als (een van zijn) hoofddoel(en) moet hebben de ruime schadeloosstelling van het slachtoffer van criminaliteit, staat niet in de weg aan een ander hoofddoel van de strafrechtelijke berechting: het bieden van een eerlijk proces aan elke verdachte.

33. De gelijkheid van straftoemeting wordt wel bevorderd door elk misdrijf ook van een straf*minimum* te voorzien, maar op een verkeerde manier.

34. Voor zeer zware misdrijven is op den duur invoering van juryrechtspraak in Nederland zowel te verwachten als aanvaardbaar.

35. In de (verre?) toekomst zal gevangenisstraf van kortere duur dan drie maanden verdwijnen en gevangenisstraf overigens worden teruggedrongen ten gunste van onaangename maar nuttige en goedkope alternatieve straffen en zware geldboetes.

* Dit artikel is geschreven in 1994 en maakte deel uit van een aantal beschouwingen onder redactie van A. C. Zijderveld met als titel *Kleine Geschiedenis van de Toekomst* en met als ondertitel: *100 thesen over de westerse samenleving op weg naar de eenentwintigste eeuw*. Ieder van de twintig auteurs moest zijn beschouwing laten uitmonden in vijf stellingen. Het artikel is hier en daar – vooral stilistisch – wat gewijzigd maar het blijft een beschouwing uit 1994. De daarin verkondigde tendens om meer op het slachtoffer en diens belangen te gaan letten (zie onder 2, slot) heeft zich sindsdien sterk voortgezet onder meer door de limiet van fl. 1500 aan schadevergoeding te laten vervallen, door slachtoffer of gedupeerde bekend te maken met de datum van de zitting, door hun ter zitting spreekrecht te geven, ook als zij niet als getuigen optreden. Er valt, zelfs in het huidige strafrecht,

nog wel het een en ander te loven. Daarbij denk ik ook aan art. 359 lid 2 Sv dat van de rechter eist dat hij motiveert *waarom* hij in zijn vonnis of arrest van een weloverwogen en onderbouwd standpunt van verdediging of vervolging afwijkt.

Bovendien is er een reeds ten dele geslaagde poging om een strafvonnis minder tot een puzzel met inlegwerk te maken en meer tot een begrijpelijk verhaal.

– 1 –

In 1994 verscheen bij Uitgeverij Kok Agora in Kampen onder redactie van de socioloog A. C. Zijderveld een boekje met als titel *Kleine Geschiedenis van de Toekomst*. De ondertitel luidde *100 thesen over de westerse samenleving op weg naar de eenentwintigste eeuw*. Voor mij waren de stellingen 31 tot en met 35 gereserveerd. Ze maakten deel uit van mijn artikel 'Voorspelling in vijfvoud' en staan afgedrukt op pagina 184-185 van deze bundel.

Mijn opvattingen over het strafrecht zijn sindsdien niet wezenlijk veranderd maar wel wat radicaler geworden. Vooral stelling 34 veroorzaakte toen een door mij in het geheel niet verwachte ophef zoals blijkt uit in mijn exemplaar ingevoegde losse briefjes van onder meer KRO-televisie, RTL en Veronica Nieuwsradio, die mij uitnodigden om juist de stelling over juryrechtspraak nader toe te lichten. Ik heb aan geen van die uitnodigingen gevolg gegeven omdat naar mijn mening de toelichting die nodig was al in mijn artikel stond en ik toen als nu ervan overtuigd was dat voor juridische disputen de televisie in het geheel niet, de radio maar enigszins en tijdschrift of boek bij uitstek geschikt zijn.

– 2 –

René Floriot geeft in zijn niet zo recente boek *Les erreurs judiciaires* (1968) een aantal redenen op waarom rechters dwalen. Hij heeft het dan over strafrechters, maar als hij de nadruk legt op dwalingen veroorzaakt door *getuigen*, dan geldt dat evenzeer,

naar mijn idee zelfs nog meer voor rechters in burgerlijke zaken. Bij ons is daarvoor door onder meer Crombag, Van Koppen en Wagenaar op indringende wijze aandacht gevraagd. Lang niet altijd is er sprake van opzettelijk valse getuigenissen waardoor rechters of jury's worden misleid. Aan het einde van zijn hoofdstuk over dwalingen als gevolg van verklaringen van getuigen schrijft Floriot over een onschuldige (Joseph Lesurques) die in een moordzaak ter dood werd veroordeeld als gevolg van het getuigenis van keurige mensen ('de braves gens') die misleid werden door de sprekende gelijkenis van de veroordeelde met de werkelijke dader. Een les voor nu die Floriot ten beste geeft, is zijn vaststelling dat hoe sneller de rechtspraak te werk gaat des te meer kans zij loopt dat zij dwaalt.

De bijzondere reden waarom ik Floriot aan de vergetelheid heb ontruikt, is zijn mening dat advocaten die als afsluiting van hun loopbaan rechter worden of die als rechter-plaatsvervanger optreden allerminst te boek staan als bijzonder toegeeflijk voor de verdachte. Mijn ervaring stemt daarmee overeen. Als advocaat hebben zij de taak de zaak van één kant te bezien maar daarvan zijn zij zich terdege bewust en zij kunnen de kledij van eenzijdigheid en partijdigheid – kardinale deugden voor een advocaat – zonder moeite afleggen. Dat blijkt ook duidelijk uit het civiele proces, waarin de meeste advocaten in staat zijn de ene keer voor de werknemer en de andere keer voor de werkgever op te treden, voor de huurder als voor de verhuurder, voor de man als voor de vrouw in echtscheidingsprocedures en alimentatiegedingen.

A Om die reden is het in de toekomst gewenst dat in zaken waarin een jury optreedt, waarover straks meer onder B, ter zitting zowel de aanklager als de verdediger advocaten zijn. De eerste wordt door het Openbaar Ministerie uitgenodigd en hoeft niet tegen zijn zin op te treden. Dat zal in Nederlandse juridische kringen vreemd overkomen maar dat is ook in het verleden

vaak gebeurd met zaken die nu vanzelfsprekend worden gevonden. Ook hoeft niemand bang te zijn dat de advocaat als aanklager zijn rol niet goed kan of zal vervullen. Omdat hij het strafrecht en vooral het strafproces van twee kanten kent is hij wellicht beter uitgerust dan de officier van justitie. Bovendien is dan in die zware strafzaken waarin een jury optreedt de gedachte dat er sprake is van een 'nederlaag' hetzij voor het om hetzij voor de advocaat, waarmee vooral de media ons hebben geleerd te leven, voorgoed van de baan. Daarbij is van belang dat opsporing in de ruimste zin van het woord en de beslissing of en waarvoor vervolgd zal worden een zaak blijven van het Openbaar Ministerie.

Het Openbaar Ministerie, hoofd van de opsporing, drager van het vervolgingsmonopolie, uitvoerder van de opgelegde straffen, zou niet moeten ressorteren onder het ministerie van Justitie, dat zo veel andere zaken aan het hoofd heeft en dat een tegenstrijdig belang kan hebben bij de vraag of een vervolging al dan niet zal worden begonnen en voortgezet. Aan het hoofd zou komen te staan een eigen algemene voorzitter, de man of de vrouw die nu zo onheus en belachelijk wordt aangeduid als *super* procureur-generaal. Desnoods zou men die voorzitter, die landelijk verantwoordelijk is voor wat er in zijn domein gebeurt, ook minister kunnen maken. Zijn taak is er belangrijk genoeg voor. In elk geval is hij verplicht verantwoording af te leggen aan de Kamers der Staten-Generaal voor alles wat er binnen zijn terrein gebeurt.

B Voor de berechting van die zaken waarbij aanklacht én verdediging ter zitting in handen zijn van advocaten dient een jury te worden ingesteld. Je kunt het misschien duidelijker omgekeerd zeggen: als er sprake is van juryrechtspraak is ook de aanklager advocaat. De jury is samengesteld uit twaalf personen, in principe evenveel vrouwen als mannen die tot een unaniem

oordeel moeten komen. In principe, dat is in de beginfase want als er juryleden met succes worden gewraakt, zal de aanvulling niet per se dat evenwicht hoeven te handhaven. Het zal, zo leert de ervaring van elders, veel minder dan men op het eerste gezicht zou kunnen menen, voorkomen dat geen eenstemmigheid wordt bereikt. Maar is dat het geval dan zal een nieuwe jury moeten oordelen en die kan beslissen met gewone meerderheid bij vrijspraak en bij gekwalificeerde meerderheid als er een veroordeling volgt. Staken in een vervolgzitting de stemmen dan geeft de stem van de voorzitter van de jury, die tevoren als zodanig moet zijn aangewezen, de doorslag. De jury beslist alleen over de vraag of bewezen is dat de verdachte het feit dat hem ten laste is gelegd heeft begaan. Dat is een vraag die niet juridisch onderlegde personen even goed als beroepsjuristen kunnen beantwoorden, mits hun de juiste betekenis van het ten laste gelegde en de waarde van de aangevoerde bewijsmiddelen voldoende is toegelicht door de rechter, die aan het einde van de zitting en voordat de jury zich terugtrekt, zijn summing-up geeft. Jury's zullen het soms niet bij het rechte eind hebben. Dan lijken zij het meest op rechters die soms, in zware zaken, naar de ervaring leert ook kunnen falen. Drie vragen dienen zich aan: (1) hoe staat het met hoger beroep (2) wie bepaalt de strafmaat en (3) welke zaken komen in aanmerking voor een jury.

1 Er is geen hoger beroep mogelijk dat de bewijskwestie opnieuw aansnijdt. Twaalf juryleden in hoger beroep zijn niet wijzer dan hun voorgangers. Omdat het een juryzaak is moeten alle bewijsstukken en ontlastende stukken ter zitting worden overgelegd. Ook moeten de getuigen ter zitting worden gehoord en er moet mogelijkheid van debat zijn ook voordat het pleidooi wordt gehouden. Van een vrijspraak door de jury is geen hoger beroep mogelijk. Van een veroordeling wel maar dat hoger beroep beperkt zich tot het onderzoek of de zitting met jury op fatsoenlijke door de wet voorgeschreven manier en zonder schending van de (mensen)rechten van de verdachte is gevoerd, want

als dat niet het geval is moet de zaak opnieuw behandeld worden. In appel oordelen alleen beroepsrechters. In deze structuur is het de vraag of cassatie nodig of nuttig is. Ter wille van de eenheid van de rechtspraak beantwoord ik die vraag bevestigend maar over de vraag of cassatie moet volgen, zal de cassatierechter zelf beslissen.

2 De strafmaat zou ik om een soortgelijke reden – zoveel mogelijk uniformiteit – aan de beroepsrechter over willen laten. De aanklager zal aan het eind van zijn requisitoir ook moeten komen tot een boven- en een benedengrens van de volgens hem/haar op te leggen straf, uiteraard binnen de grenzen die de wet stelt. Komt het tot een veroordeling dan mag de rechter in zijn strafmaat die bovenste grens niet te boven gaan en moet hij zijn straf als die lager ligt dan de benedengrens deugdelijk motiveren. Als ik heel eerlijk ben moet ik zeggen dat ik – juist omgekeerd als Degenkamp – voor dit systeem ‘schuldvraag bij de jury, strafmaat bij de rechter’, ook opteer uit vrees dat van jury’s niet verwacht kan worden dat ze een zekere eenheid in de strafmaat tot stand zullen brengen, terwijl dan mogelijk ook emotioneel hoge straffen zullen voorkomen. Al moet ik daaraan toevoegen, dat mensen, ik bedoel lekenrechters, die volkomen op de hoogte zijn van alles wat in een strafzaak belangrijk is, bijna altijd minder streng en verstandiger zullen straffen dan de taxi-chauffeur of de inwoner van Clapham.

3 Die zaken moeten worden aangebracht bij een jury waarop een maximumgevangenisstraf staat van acht dan wel tien jaar of meer. Daarnaast zou voor financiële fraude op grote schaal juryrechtspraak geboden zijn, eventueel met een aantal deskundige leden. De elders wel bestaande regeling waarbij de verdachte mag kiezen of hij berecht zal worden door een jury dan wel door beroepsrechters, trekt mij niet aan. Er moet een duidelijke lijn zijn.

Het is mij bekend dat Nederlandse rechters van oudsher in grote meerderheid tegen juryrechtspraak gekant zijn. Maar hoe

belangrijk de onafhankelijkheid van rechters ook is, de beslissing in deze zaak moet niet genomen of beïnvloed worden door rechters die hier belanghebbenden zijn. Bijna overal elders denkt men er ook binnen de Europese Unie anders over. Het paladium der vrijheid wordt juryrechtspraak daar wel genoemd. En de advocaat Morrison die zijn geromantiseerde confrère Rumpole laat klagen dat hij overal om zich heen 'change and decay' ontwaart, legt uit waar de 'decay' haar toppunt zou bereiken: bij de afschaffing van de juryrechtspraak.

c De doodstraf zal afgeschaft blijven, ondanks aandrang om haar weer in te voeren. Levenslange gevangenisstraf wordt ook afgeschaft. Daarvoor werd in ons land al in de negentiende eeuw gepleit. Tot voor kort werd de levenslange gevangenisstraf slechts bij zeer hoge uitzondering opgelegd. De laatste jaren is als gevolg van de verharding van het strafklimaat deze straf bezig aan een lelijke opmars. De belangrijkste reden waarom levenslange gevangenisstraf als inhumane en wrede straf niet gehandhaafd blijft, is dat zij de veroordeelde geen enkel uitzicht biedt. Ook als de straf na lange tijd wordt omgezet in een tijdelijke is dat niet anders omdat die omzetting pas na lange tijd plaatsvindt en dus pas na jarenlange onzekerheid wordt verwikelijkt. Ook als zeker zou zijn dat levenslang altijd wordt omgezet in een tijdelijke straf van bepaalde hoogte (ik heb vernomen dat dat in Duitsland het geval zou zijn: de levenslange gevangenisstraf die op moord staat wordt omgezet in vijftien jaar), dan vraag je je af waarom niet meteen met die tijdelijke straf kan worden volstaan.

Het afschaffen van levenslange gevangenisstraf brengt wel mee dat de maximumstraf voor zeer zware vergrijpen terecht is verhoogd. De keuze tussen twintig jaren en levenslang is voor de rechter, die een zeer zware jeugdige delinquent moet straffen, een te moeilijke opgave. De voorwaardelijke invrijheidstelling na ommekomst van tweederde deel van een lange gevangenis-

straf zal in 2050 alleen geweigerd worden bij apert onbehoorlijk gedrag. Dus niet indien maar tenzij.

Gevangenisstraffen van zes maanden of minder worden niet meer opgelegd maar vervangen door alternatieve straffen of geldboetes. Bij de laatste wordt veel duidelijker dan nu en beter gemotiveerd rekening gehouden met de draagkracht van de verdachte. Ook nu al wordt dikwijls een straf van zes maanden of minder vervangen door een taakstraf maar of dat gebeurt hangt te veel af van het oordeel van de rechters. Gerechtshof A en gerechtshof B kunnen in vergelijkbare gevallen tot heel verschillende oordelen komen op dit punt. En zelfs is niet uitgesloten dat verschillende kamers van een zelfde gerecht er niet gelijk over denken.

Wanneer de in stelling 31 opgesloten situatie eindelijk – in 2050 of een beetje eerder – zal hebben geleid tot gereguleerde legalisering van handel en gebruik in drugs, zal een strafrecht als hiervoor in grote lijnen geschetst weliswaar niet leiden tot verdwijnen van zware criminaliteit maar wel tot redelijke beheersbaarheid ervan. Daarom heb ik het – hoezeer zonder verwachting en zelfs zonder hoop – toch maar weer eens opgeschreven.

Misschien minder belangrijk maar ik noteer het wel: het EHRM (Hof van Straatsburg) en het EG Hof te Luxemburg spreken recht met een groot aantal rechters, de zogenoemde grote kamers met als ik goed geteld heb zeventien rechters voor het EHRM en het EG Hof met dertien rechters. Onze nationale rechtspraak kent steeds meer beslissingen met één rechter. Mijn overtuiging is dat rechtspraak met drie of meer rechters altijd te verkiezen valt boven rechtspraak door één rechter, al is die nog zo goed. De mogelijkheid dat particuliere opvattingen een rol (mee) gaan spelen wordt daardoor aanzienlijk verkleind.

En dat vergat ik tot mijn spijt nog: natuurlijk moet vanaf het eerste verhoor van een verdachte door de politie de verdachte

het recht hebben bijgestaan te worden door een advocaat en op dat recht moet hem vóór het eerste verhoor door de politie duidelijk worden gewezen. Dat is nog noodzakelijker dan dat hem zijn recht om te zwijgen wordt meegedeeld.

Dat die regel van simpele rechtvaardigheid nog niet in het Wetboek van Strafvordering staat is schandelijk maar ook onbegrijpelijk.

Hoogspanning in de civiele rechtszaal

– 1 –

Wie wel eens een zenuwslopend spannend verhaal heeft gelezen, moet de verleiding kennen om, als de spanning hoog oploopt, het laatste hoofdstuk te raadplegen om te zien hoe het afloopt. Wie aan die verleiding toegeeft, merkt al gauw dat het spannende verhaal het grootste deel van zijn spanning kwijt is. Alles wordt gelezen met het oog op de uitkomst en dat was nu juist niet de bedoeling van de auteur. Doorgaan met het lezen van het verhaal in de gewone orde verliest zijn charme. En wat verlies ik allemaal niet, als ik voordat ik een samenvatting van de wedstrijd (tennis, voetbal, hockey) zie, de uitslag al heb gehoord.

Dat soort verleiding heb ik nogal eens moeten weerstaan bij het lezen van arresten of beschikkingen van de Hoge Raad in civiele zaken. In strafzaken is een verrassende uitkomst zeldzaam. Mijn – om de spanning erin te houden – aanbevolen volgorde bij het lezen van een civiele zaak is: (1) de beslissing en de daartoe leidende overwegingen van het gerechtshof van welks in hoger beroep gewezen beslissing cassatie is ingesteld; (2) de tegen die beslissing en haar motivering aangevoerde middelen (in gewone taal zijn dat grieven of bezwaren); (3) de conclusie van de Advocaat-Generaal bij de Hoge Raad (in gewone taal is dat haar of zijn advies aan de Hoge Raad); (4) de helaas niet altijd meer gemotiveerde beslissing van de Hoge Raad en (5) soms – als niet *altijd* smakelijk toetje – de annotatie en evaluatie van die laatste beslissing door een van de steeds groter wordende kring van befaamde juristen in het enige echte vakblad voor de praktische jurist: de *Nederlandse Jurisprudentie* (NJ). Van die annotatoren (in gewone taal: commentatoren genaamd) zijn er nu voor het

burgerlijk recht meer dan twintig; vroeger beheersten twee juristen dat veld (Meijers en Scholten).

Voorals ik het met de middelen van de advocaat wél en met de die middelen bestrijdende conclusie van een van mijn vroegere ambtgenoten níét eens ben, beukt de verleiding op mij in om prematuur naar de uitkomst te gluren. Die situatie doet zich overigens niet zo heel vaak voor.

Het zo juist beschreven gevoel en de geschetste verleiding waren echter volop aanwezig toen ik stuitte op de beslissing van de Hoge Raad, die in juridische geheimtaal wordt aangeduid als HR 26 maart 1999 NJ '99, 653.

Het betrof de Wet limitering alimentatie, waarvan het uitgangspunt is dat wie vijftien jaar lang alimentatie heeft betaald aan zijn 'ex' voor de toekomst van die verplichting wordt ontslagen. Maar in schrijnende gevallen, zo versta ik de wet, kan daarop een uitzondering worden gemaakt in die zin dat de verplichting langer doorloopt. Die schrijnende gevallen zijn waarschijnlijk een langzaam verdwijnend verschijnsel. De huidige samenleving, met haar vele echtscheidingen, is zo ingericht dat *beide* ex-partners een financieel bestaan plegen op te bouwen met eigen pensioenrechten, al is de vrouw nog steeds meestal degene die het minst verdient en daarom ook het kleinste pensioen heeft. Over alimentatie voor de kinderen heb ik het hier niet: die eindigt als het kind meerderjarig wordt. Enkele generaties terug was het gewoon dat de man de kost verdiende, de vrouw het huishouden bestuurde en de uit (of tijdens) het huwelijk geboren kinderen verzorgde en (met haar man) opvoedde, zodat zij, had het huwelijk lang standgehouden, na scheiding te oud was om zich een enigszins acceptabele plaats te verwerven op de arbeidsmarkt. Met als gevolg dat zij na een langdurig huwelijk en na vijftien jaar alimentatie te hebben ontvangen, plotseling – in dit geval ruim zeventig jaar oud – moet ondervinden dat die alimentatie is weggevallen.

Dat is *ongeveer* zoals de zaak lag. De werkelijkheid weet altijd

te ontsnappen aan theoretische concepties, ook als die in een wet zijn neergelegd. Behalve haar AOW had de vrouw, ingevolge het arrest *Boon/Van Loon* ook nog recht op een stukje van het door haar man verdiende pensioen. Dat kwam neer op vijftienhonderd gulden per maand en met ongeveer drieduizend gulden alimentatie per maand, beschikte zij tot het vijftiende jaar na de scheiding over vijfenveertighonderd gulden per maand *bruto*. Daarna, op eenenzeventigjarige leeftijd, zou zij zich moeten behelpen met vijftienhonderd gulden bruto. De rechtbank en het gerechtshof vonden die teruggang kennelijk *nogal* schrijnend en bepaalden dat nog drie jaar alimentatie moest worden doorbetaald. Maar in die drie jaar moest het bedrag wel geleidelijk worden teruggebracht tot nihil. Het Hof bepaalde echter ook nog dat na die drie jaar verlenging van de duur waarin alimentatie moest worden betaald uitgesloten was. Het was voor de vrouw, als zij de brutaliteit had op vierenzeventigjarige leeftijd nog niet lichamelijk dood te zijn, in elk geval vanaf dan wel de financiële dood in de pot.

– 2 –

De vrouw kwam in cassatie tegen de beslissing van het Hof. Bij mij had, na het lezen van de middelen die de advocaat van de vrouw aanvoerde en de daarop gegeven toelichting, de stellige mening postgevat, dat een *definitieve* beëindiging van de alimentatie als de vrouw 74 jaar oud was, niet behoorde door te gaan. Wel hield ik mij voor ogen dat het een *echte* zaak was, wat betekent dat er voor beide standpunten heel wat te zeggen viel. Soms is het verschil in gelijk en ongelijk zo klein dat eigenlijk alleen een bemiddelend vonnis aan de zaak recht kan doen. Maar rechters moeten meestal óf de een óf de ander geheel in het gelijk stellen en die zwart-witverplichting maakt rechtspreken soms zo krom.

Toch schrok ik behoorlijk toen ik, al lezende gewaarwerd dat

de vrouwelijke advocaat-generaal tastend en wegend langzaam-aan in haar conclusie de door mij niet gewenste kant opging, richting man. De gerechtigheid wordt wel afgebeeld als een geblinddoekte vrouw en dat moet je zo begrijpen dat die verheven vrouw bij haar beslissing onder meer het geslacht der strijdende partijen niet als meebepalend gewicht in haar weegschaal legt. En als zij door de blinddoek heen toch een beetje zien kan, past ze er vooral goed voor op om niet een onrechtvaardig voordeel toe te kennen aan die van haar geslacht zijn. Een soort antipositieve discriminatie.

– 3 –

Tijdens het lezen van de conclusie van de advocaat-generaal en de eerste overwegingen van de Hoge Raad werd mijn neiging om te zien hoe het uiteindelijk zou aflopen, bijna onbedwingbaar. Als weleer Odysseus moest ik mij vastbinden maar dan aan de voor mij liggende tekst. Ik deed dat door op bladzijde 3.738 van NJ 1999 de rechterkolom af te dekken met een jurisprudentiekaart (die dingen zijn toch nutteloos geworden nu internet ook in de wereld der juristen heerst) en door in de linkerkolom een ander papiertje regel voor regel naar beneden te laten opschuiven. Maar aan het einde van de linkerkolom met overgang naar rechts, voelde ik de spanning wegebben. Want de citaten uit de Kamerstukken zouden volstrekt overbodig, nutteloos en verwarrend zijn als de vrouw ook van onze hoogste rechter ongelijk kreeg. Overweging nummer 3.5. doemde op. In de eerste alinea eerst nog een beschrijving. Maar dan: als een bliksemstraal uit de hemel van het recht: 'De klacht is gegrond.'

De reden was dat bij zo'n beslissing met *alle* bekende omstandigheden rekening moet worden gehouden terwijl het Hof met de beruchte zinswending: '*doet daar niet aan af*' twee omstandigheden van geen belang had geacht: (1) dat de man veel rijker was dan de vrouw en (2) dat hij lange tijd de alimentatie of een

deel daarvan vergoed had gekregen krachtens de Wet uitkering oorlogsslachtoffers.

Spontaan zette ik, zoals ik nu zie, bij deze regel in de kantlijn: God dank. In deze geseclariseerde wereld wordt God toch nog overal bijgehaald.

Recht versus werkelijkheid

'Why sometimes I've believed as many as six impossible things before breakfast' – Through the looking glass, Lewis Carroll

Het is lang, lang geleden.

Een vriend van ons die al lang een goed belegde boterham verdient in dat perfide Albion, vierde onlangs met zijn vrouw vakantie in zijn land van herkomst en zij bezochten daar de mooie plekjes. Wandelen was hun lust en hun leven en zij trokken door berg en dal, door bos en hei en door wat zich aan schoons voordoet in onze natuur, voor wie daar ontvankelijk voor zijn. Toen ze afscheid van ons namen, hadden ze iets ongevoons te vertellen. Hij voerde, bij uitzondering, het woord. Ze waren beland in weer zo een verrukkelijk wandelgebied. Het leek wel of Nederland helemaal niet overbevolkt was. Maar ergens midden in dat gebied stond een duidelijk bord met een duidelijk opschrift:

DEZE SLOOT IS EEN VERBODEN PLAATS
EN MAG NIET BETREDEN WORDEN.
Artikel 429 quinquies Wetboek van Strafrecht

Zij zagen de natuurgenieters die voor hen uitliepen stilstaan, een min of meer bescheiden aanloopje nemen om vervolgens een verdienstelijke sprong te maken. Naar de overzijde zeker, zei ik wat verveeld. Er liep, zo ging hij door, mijn opmerking negerend, een levensgrote politieagent quasionopvallend in de buurt rond. Het bevreemdende was echter dat er geen sloot viel te bekennen, tenminste, wij zagen er geen. Mijn vriend en zijn vrouw, twee rationele denkers, sprongen dan ook niet. Maar toen kwam onmiddellijk die agent op hen af. Mijnheer, me-

vrouw, zo zei hij beleefd, u hebt niet gesprongen en daarom de sloot betreden. Nu hebben alle vrouwen een verschrikkelijke hekel aan het betalen van boetes en deze vrouw had dat in het bijzonder. Zij voerde de omstandigheid aan dat zij schoenen met hoge hakken aan had en daarom niet had kunnen springen. Zonder de hoogte van haar hakken te onderzoeken nam de politiebeambte daar genoegen mee. Overmacht breekt wet, zei hij gemoedelijk. Maar mijn vriend is een stijfkop, altijd geweest. Bovendien hebben mannen bijna nooit schoenen met hoge hakken. Hij heeft iets ééndimensionaals over zich als hij zich bedreigd voelt: hij loopt op het gevaar af in plaats van het te ontwijken. Hij zei daarom botweg dat er geen sloot was om over te springen. Deze uiterst subjectieve opvatting kon hem natuurlijk niet redden. Er stonden inmiddels heel wat mensen blij af te wachten wat er met die overtreder zou gebeuren. Hij was de enige die zich erover verwonderde dat hij een proces-verbaal aan zijn broek kreeg. Nu vroeg hij mij of ik als jurist en betrokken bij de rechtspraak mijn mening wilde geven over deze zotte situatie. Ik stelde dat hij in werkelijkheid gelijk kon hebben, maar dat bij botsing van werkelijkheid en wet de laatste het altijd moet winnen. Zou het anders zijn dan waren anarchisme en chaos het gevolg en zo vervolgde ik in jeugdige rechtschapenheid:

Een sloot is er omdat de wet het zegt, niet omdat een individu haar al dan niet waarneemt. Dat zou immers tot pure willekeur leiden, want wanneer is een diepte niet en wanneer is ze wel diep genoeg om een sloot te zijn. Een sloot behoeft, zoals je weet ook geen water te bevatten, ze kan droog gelopen zijn. Het recht wil helderheid. De werkelijkheid kent sloten en greppels. Daar heeft het recht niets mee te maken, daar kan het niets mee doen. Duidelijk is dat waarneembaarheid met het blote oog geen goed criterium is. Want waar begint en waar eindigt waarneembaarheid en over wiens blote oog gaat het? Sommige mensen zien geen barst. Zij zijn ziende blind.

Of mijn vriend zich mijn laatste woorden persoonlijk aantrok weet ik niet maar vanaf dat moment wilde hij mijn vriend niet meer zijn. En mijn vrouw vroeg me, toen ze vertrokken waren: wat betekent dat gekke woord met twee q's eigenlijk. Ik heb het haar uitgelegd. Haar antwoord was waarom zeggen ze dan niet in goed Nederlands: nummer 5 of zoiets. Zo krijgt het recht nooit toegang tot de gewone man of vrouw.

Later kreeg ik nog woorden met een nog jongere collega over de vraag waarom art. 429 quinquies Sr en niet art. 461 Sr ('verboden toegang') op het verbod van toepassing was. Dat heeft een veel lager strafmaximum, zei hij. Ik moest hem uitleggen dat dat te maken had met art. 80ter Strafrecht:

Onder verboden plaats wordt verstaan iedere plaats die als verboden plaats is aangewezen ingevolge de Wet bescherming staatsgeheimen.

En hij weer: de werkelijkheid wordt door dat verbod dan nog meer aangetast dan ik dacht: een niet bestaande sloot als zodanig aangewezen in de Wet bescherming staatsgeheimen. Te gek.

Omdat niet alleen processen maar ook twistgesprekken moeten eindigen, liet ik het daar maar bij.

Ze sliep vast

‘She was sleeping soundly.’

Dit magere zinnetje, dat wel afkomstig zou kunnen zijn uit een kneuterig verhaal, is de spil waar de roman van Thomas Hardy (1840-1928) *Tess of the D’Urbervilles* (1891) om draait. Want negen maanden en ruim tien bladzijden verder heeft Tess een kind ter wereld gebracht, dat zij, omdat het weldra zal sterven, een naam moet geven en wil dopen. Zij noemt het Sorrow en die doopscène in het boek is een van de meest ontroerende die ik ken. Tess die bij haar ouders inwoonde, had gewenst dat een ‘pastor’ haar kind zou dopen maar haar tirannieke en meestal dronken vader wilde geen priester in zijn huis toelaten. En zoals wij ooit in de catechismusles moesten leren: in geval van nood mag en moet eenieder dopen. Haar vele jonge broertjes en zusjes had zij in de nacht wakker gemaakt om als getuigen dienst te doen:

*Sorrow, I baptize thee in the name of the Father and of the Son,
and of the Holy Ghost.*

She sprinkled the water and there was silence.

Say ‘Amen’ children.

The tiny voices piped in obedient response: ‘Amen!’

Het is duidelijk: Tess uit het echte maar geheel verarmde geslacht van de ooit beroemde stam der D’Urbervilles was in haar slaap (langs de kant van de weg) verkracht door een lid van de onechte maar schatrijke stam, Alec, bij wiens familie ze in dienst was gekomen. Dienstboden en gouvernantes uit de negentiende eeuw waren veelal prooi voor de opgroeiende zonen van de rijke

families waar zij dienst deden, die langs deze weg het vak moesten leren. Maar Tess was er tot nu toe in geslaagd de toenaderingen van Alec te weerstaan en ze liet hem onverbloemd weten dat ze niets van hem moest hebben. Fraser Harrison geeft ons in *The dark Angel, Aspects of Victorian Sexuality* (1977) een even beknopt als meedogenloos beeld van deze huiselijke en toen gewone situatie:

Her status as a servant and his as a member of the employing class were sufficient to ensure that she could neither resist his attacks, nor show him affection. She had no choice but to collaborate in her own rape.

De medewerking van Tess bestond uit het feit dat zij in slaap was gevallen. Als zij haar moeder vertelt wat er gebeurd is, krijgt ze van haar alleen maar te horen: 'Als je niet van plan was hem ertoe te brengen dat je met hem trouwde, had je voorzichtiger moeten zijn.'

Tess zal later de vader van haar Sorrow vermoorden en daarvoor worden opgehangen. Hardy's tijdgenoten en vooral zijn recensenten ergerden zich groen en geel aan de ondertitel van deze roman: *a pure woman*. En aan het einde ervan waar hij schreef (let op de aanhalingstekens, die niet van mij zijn):

'Justice' was done, and the President of the Immortals (...) had ended his sport with Tess.

– 2 –

Zou Alec naar Nederlands recht wegens verkrachting kunnen worden veroordeeld omdat hij Tess in haar slaap misbruikte? Dat staat nog te bezien. Het bijna onleesbaar geformuleerde artikel 242 van het Wetboek van Strafrecht luidt als volgt:

Hij die door geweld of een andere feitelijkheid of bedreiging met geweld of een andere feitelijkheid iemand dwingt tot

*het ondergaan van handelingen die bestaan uit of medebe-
staan uit het seksueel binnendringen van het lichaam wordt
als schuldig aan verkrachting gestraft met gevangenisstraf
van ten hoogste twaalf jaren of geldboete van de vijfde catego-
rie.*

Van geweld of dreiging met geweld kan bij Tess zeker geen sprake zijn geweest en een andere feitelijkheid (een toch al onduidelijk begrip) kan, dunkt mij, niet bestaan uit het feit dat het slachtoffer sliep toen het werd misbruikt. Het moet immers de dader zijn die door een van hem uitgaande feitelijkheid het slachtoffer dwingt tot het ondergaan van vleselijke gemeenschap of van een tongzoen (die, mits afgedwongen, wel verkrachting oplevert). Dan rijst de vraag of iemand die slaapt in staat van bewusteloosheid of lichamelijke onmacht verkeert, in welk geval artikel 243 Sr toepasselijk is. Direct valt op dat in de gevallen van art. 243 Sr de maximumstraf van acht jaren aanzienlijk lager is dan in geval van 'gewone' verkrachting. Ik ben geneigd te menen dat iemand die slaapt in staat van lichamelijke onmacht verkeert, maar de geleerde juristen en de rechtspraak zijn het niet met mij eens. Ik citeer uit Noyon-Langemeijer-Remmelink bij artikel 243 Sr:

*Beide – bewusteloosheid en lichamelijke onmacht – zijn pa-
thologische toestanden...*

*Het is duidelijk dat (van) iemand die slechts in een gewoon
slapende toestand verkeert, niet gezegd kan worden (dat zij)
in een staat van bewusteloosheid verkeert, zoals de Rechtbank
te Heerenveen, het Hof te Leeuwarden en het Hoog Militair
Gerechtshofaannamen.*

Kennelijk is het nog verder van huis als men de slapende wil be-
schouwen als verkerende in een staat van lichamelijke onmacht.
De conclusie moet dus wel zijn dat Alec naar Nederlands recht
zich niet aan verkrachting of het misdrijf van art. 243 Sr heeft
schuldig gemaakt. Ik moet daaraan toevoegen dat hetzelfde

handboek vermeldt dat misbruiken van een slapende in België, Frankrijk en Engeland wel als verkrachting wordt beschouwd.

– 3 –

De beslissing van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) van 28 oktober 2003, is in dit verband van eminent belang.

Het betreft een zaak die aangespannen werd tegen Bulgarije. Het Openbaar Ministerie wilde jongens die ervan verdacht werden zich aan een veertienjarig meisje te hebben vergrepen, niet vervolgen omdat onder art. 152 van het Bulgaarse wetboek van strafrecht een persoon slechts vervolgd kon worden als het slachtoffer was gedwongen tot het ondergaan van ‘sexual intercourse by means of physical force or threats. This presupposes resistance but there is no evidence of resistance in this particular case.’ Twee cumulatieve eisen worden hier gesteld aan strafbare verkrachting: *a.* gebruik van geweld of bedreiging met geweld en *b.* verzet daartegen. Het is echter zonnklaar dat iemand gedwongen kan worden tot het ondergaan van gemeenschap zonder dat die persoon er zich tegen verzet. In bepaalde situaties is verzet óf praktisch onmogelijk óf zelfs zeer gevaarlijk. Het Hof stelt dan ook vast dat fysieke weerstand van het slachtoffer niet (langer) vereist is in de wetgeving van Europese landen. Daar hoort ook Nederland bij.

Maar het Hof gaat een heel stuk verder: ‘Bij het onderzoek en de conclusies daaruit moet centraal staan de vraag of er sprake was van *toestemming*.’ De officier van justitie in deze Bulgaarse zaak had, aldus het Hof, de mogelijkheid dat het meisje geen toestemming had gegeven niet uitgesloten, maar had dat niet voldoende gevonden, niet bepalend, voor vervolging wegens verkrachting. En dat was het nu juist wel.

Er zijn nog meer belangrijke aspecten die samenhangen met deze breed gemotiveerde zaak. Vastgesteld werd daarin onder meer dat er ook positieve verplichtingen voor de Staat voortvloeien uit schending van het recht op privacy (art. 8 EHRM).

Voor mij valt de nadruk op het ontbreken van toestemming als het beslissende criterium en dat als uitvloeisel van de seksuele autonomie van de aangerande persoon.

Het is duidelijk dat in deze visie, waarin het ontbreken van toestemming het leidende beginsel is, de slapende Tess wel verkracht werd. Ik denk dat of de Nederlandse wetgever of onze rechtspraak, de laatste via uitleg van de wet, ertoe zal moeten komen dit beginsel de overheersende plaats te geven die het toekomt. Dat voorkomt een beslissing van de Hoge Raad (16 juni 1987 NJ 1988, 156), waarin deze akkoord gaat met deze overweging van het Hof:

Blijkens zijn, ... overweging neemt het Hof als vaststaand aan dat de daarin genoemde vrouw – omdat zij definitief de relatie met de verdachte wilde verbreken – geen vleselijke gemeenschap meer met de verdachte wilde hebben, maar is het er niet eenstemmig van overtuigd dat de verdachte dit heeft doorzien.

Als deze gedachtegang in de rechtspraak doorgezet gaat worden, betekent dit dat iemand die zo dom is dat hij niet doorziet dat een vrouw geen seksuele omgang (meer) met hem wil hebben vrijuit gaat als hij daartoe toch overgaat. Hij weet dat zij hem geen toestemming geeft maar hij denkt dat het niet menens is. Daar moeten we niet naartoe. En het Hof in Straatsburg wijst ons erop, dat dit een dwaalweg is.

De afwijkende mening

– 1 –

In Nederland zijn er minstens drie rechtsfiguren die vrij algemeen verfoeid worden, hoewel ze elders wel bestaan en verdedigd worden. Ik doel op de zogeheten *dissenting opinion*, jury-rechtspraak en het *no cure no pay*-stelsel. Ik vind dat voor alle drie wel iets te zeggen is.

Over het laatste nu even niets en over het tweede kort. Bijna overal bestaat, minstens in het strafrecht, in een aantal gevallen een jury, een verzameling burgers, willekeurig uitgekozen, die zich over het schuldig of niet schuldig van een verdachte moet uitspreken. En niet alleen bestaat in heel veel landen dat instituut maar het wordt daar meestal ook met verve verdedigd. In sommige landen gaat het jurystelsel veel verder dan ik hier aangaf. Daar wordt ook over de strafmaat door de jury beslist, daar komen zelfs civiele zaken voor een jury. Dat lijkt me weinig aantrekkelijk. Maar de vraag of een verdachte datgene wat hem ten laste is gelegd al dan niet gedaan heeft, een duidelijk niet-juridisch-technische vraag, kan zeker zo goed door twaalf niet-juristen als door een of drie rechters worden beoordeeld.

William Blackstone (1723-1780), dé grootmeester van het Engelse recht, noemde de jury 'the palladium, the bulwark of our liberties' en meer naar onze tijd toe, in 1956, sprak de ook zeer bekende Engelse rechter Lord Devlin als volgt over de jury:

Het eerste doelwit van elke tiran die zou zetelen in Whitehall zou zijn het absoluut aan zijn wil onderwerpen van het Parlement en het daarop volgende het afschaffen of aan banden leggen van rechtspraak door de jury, want geen enkele tiran kan het zich veroorloven de vrijheid van een onderdaan in

handen te leggen van twaalf landgenoten. Daarom is rechtspraak door de jury meer dan een instrument van justitie, meer ook dan louter een radertje in de constitutie. Het is de lamp die aangeeft dat vrijheid leeft.

– 2 –

Terwijl juryrechtspraak niet te pas komt waar juridische knopen moeten worden doorgehakt en dus zeker niet in een cassatie-procedure bij de Hoge Raad, is juist andersom invoering van de mogelijkheid van *dissenting opinions* alleen zinrijk in hoogste instantie: bij beslissingen van de Hoge Raad dus.

Indertijd heeft de Nederlandse juristenvereniging met kleine meerderheid gestemd vóór invoering ervan, maar er is tot op heden niets van gekomen.

Maar eerst: wat houdt deze figuur in? De beslissing van rechters en de gronden waarop zij berust worden in de raadkamer genomen. Over de beraadslaging komt alleen het resultaat naar buiten: de uitspraak. Maar hoe zij tot stand is gekomen, en of zij unaniem dan wel met meerderheid van stemmen is genomen, dat valt bij ons onder het geheim van de raadkamer. Als nu een van drie rechters of twee van vijf enz., het met de meerderheid niet eens zijn en na beraadslaging niet ééns blijven, zal de buitenwereld nooit te weten komen dat het meningsverschil bestond maar ook niet waar dat meningsverschil op berustte. In een systeem dat de *dissenting opinion* aanvaardt kan (niet moet) een rechter wiens mening afwijkt, erop staan dat ook zijn mening, die dus geen recht wordt, bekend wordt in de buitenwereld.

Naast de afwijkende mening is er ook nog de mogelijkheid van het geven van een *concurring opinion*: de uitkomst van de meerderheid wordt daarin niet aangevochten maar wel de weg waarlangs die uitkomst wordt bereikt. Bij, onder meer, het Supreme Court van de Verenigde Staten, en bij het Hof voor de

Mensenrechten te Straatsburg bestaan deze mogelijkheden en wordt daarvan regelmatig gebruikgemaakt.

Het belangrijkste argument tegen invoering was en is in Nederland dat de overtuigingskracht van een rechterlijke beslissing afneemt al naar gelang er meer 'dissenters' zijn. Dat argument berust op de gedachte dat rechtspraak een vaststaand, statisch product is van wet en recht en dat er dus eigenlijk niet eens een dissenting opinion zou kunnen bestaan. Deze gedachte vindt verwoording bij Montesquie die in zijn *De l'Esprit des Lois* de rechter kenschetst als '*bouche des lois*'. Een heerlijk misverstand: bij Dante zitten de homoseksuelen in de hel. Toch heb ik enig begrip voor het argument. Wie met 3-2 verliest voelt zich sterker dan wie met 5-0 ten onder gaat, ook al verliezen ze beiden. Er zijn, zo denkt de eerste verliezer, wel degelijk argumenten om mij te laten winnen maar de meerderheid is te stom om dat in te zien. Dat biedt meer troost dan de gedachte: ik had blijkbaar geen schijn van kans en toch heb ik jaren in onzekerheid moeten zitten en ben nu zo ongeveer geruïneerd.

Daarmee is echter niet alles gezegd. Het is al vaak naar voren gebracht: goede dissenters vertellen ons in hun opinion hoe de rechtspraak er straks uit gaat zien. Zij zijn de voorlopers, met wie de anderen nog geen aansluiting hebben gevonden. Maar, eerlijk duurt het langst, de dissenting opinion kan ook een reactionaire gedachtegang als uitgangspunt hebben.

Een voorbeeld uit de laatste tijd. Het Hof voor de Mensenrechten deed in februari 2000 uitspraak in een Engelse zaak. Het Openbaar Ministerie aldaar had aan de rechter toestemming gevraagd en verkregen om bepaald bewijsmateriaal achter te houden. De zaak werd aan het Hof te Straatsburg voorgelegd met als argument dat op deze manier van een 'fair proces' geen sprake meer kon zijn, gezien vanuit de verdediging. Het Hof deed uitspraak met zeventien rechters. Terwijl zeker in onze nationale rechtspraak het aantal rechters steeds vaker wordt gereduceerd (gelukkig kan men daarbij niet verder gaan dan tot één), neemt

in supranationale rechtspraak de hoeveelheid rechters drastisch toe, omdat elk land dat is aangesloten zijn zegje wil doen. Maar dat terzijde.

In de voorliggende zaak werd de klacht verworpen met *negen* stemmen tegen *acht*. Er waren dus acht rechters die van de meerderheid afweken waaronder de Nederlandse rechter.

Is zo'n nipte nederlaag voor de klager, zo'n nipte overwinning voor het land waartegen de klacht zich richtte aanvaardbaar? Zo ja, ook overtuigend? Ik ben toch wel wat gaan twijfelen. Het is in ieder geval een zaak op het scherp van de snede geweest. Maar *zonder* de mogelijkheid van het uitbrengen van een dissenting opinion en het vastleggen van de stemverhouding zou daar niets van zijn gebleken. Nu zal de uitkomst wellicht in de toekomst voor nader beraad zorgen.

Een situatie waarin de kleinst mogelijke meerderheid en de grootst mogelijke minderheid zich regelmatig voordeden, was te vinden in het Amerikaanse Warren Court dat heel vaak in de verhouding 5 staat tot 4 besliste over uiterst belangrijke zaken zoals de gevolgen voor de verdachte van onrechtmatig handelen bij het opsporingsapparaat. De Europese landen hebben het strenge oordeel van de meerderheid van het Supreme Court van de vs geleidelijk aan overgenomen (maar zijn dat nu weer duidelijk aan het afzwakken). Vroeger was dat anders. Bij ernstige fouten gemaakt in het opsporingsonderzoek werd de speurder die daarbij verkeerd had gehandeld ontslagen, gedegradeerd, berispt maar die fouten deden niet af aan de bewijskracht van wat op die manier geconstateerd was, laat staan dat dit het Openbaar Ministerie niet-ontvankelijk in zijn vervolging zou maken. Nu kunnen zeer ernstige fouten die ontvankelijkheid om te vervolgen tenietdoen, andere flinke fouten de bewijskracht aantasten en kleinere fouten leiden tot strafvermindering. Allemaal zaken die in het voordeel van de verdachte uitvallen zonder dat zij betrekking hebben op zijn schuld of strafwaardigheid.

Conclusie? In gevallen waarin de 'uitslag' 9-8 of 5-4 is, valt in elk geval voor het standpunt van *beide* betrokken partijen heel wat te zeggen. Ik denk dat iemand die zich bij het standpunt van de kleine meerderheid thuis voelt (zoals bij mij het geval was in de 5-4 zaken van het Warren Court) weinig moeite met die nipte overwinning zal hebben, maar dat wie de kant kiest van de nipte verliezers geneigd zal zijn zo'n uitslag onbevredigend te vinden (zoals bij mij het geval was bij de 9-8 beslissing).

Maar duidelijk is dat in beide gevallen de minst gewenste, de onduidelijkste en de minst oprechte oplossing die is waarbij aan de uitspraak die geldt niet te zien is dat zij bij lange na niet vanzelfsprekend is. Niet te zien is, anders gezegd, dat het recht een onrustig bezit is, altijd onderweg en nooit definitief thuis.

Is onze rechtsstaat aan het wankelen?

– 1 –

Het is voor mij allesbehalve een inspirerend thema, die rechtsstaat die telkens weer in gevaar is als – te linker- of te rechterzijde – een verschijnsel wordt geconstateerd of soms ook geconstrueerd, dat de zegsman niet aanstaat. Het begrip wordt zo van zijn onheilspellende betekenis ontdaan en we lezen dan ook in de kop van een paar dagbladen de uitspraak van de regering, meestal aangeduid als ‘het kabinet’, dat zij geen enkele inbreuk op de rechtsstaat meer zal dulden. Wat zo’n uitspraak betekent, is voor iedereen onduidelijk. Het zal in de gestoorde gedachtegang van Balkenende en de zijnen wel weer iets te maken hebben met het herstel van waarden en normen, maar ook dat is een veel misbruikt en volstrekt onduidelijk stelsel van woorden. De normen die in ons buurland golden in de tijd waarin de Holocaust plaatsvond en de waarden die daaraan ten grondslag lagen, lenen zich niet voor navolging en het is voor mij geen vraag dat de norm die de zwaarte van bezuinigingen laat neerkomen op de sociaal en financieel zwakkeren in de samenleving en tegelijkertijd aan de superrijken de gelegenheid niet onthoudt, ja biedt, om zichzelf een inkomen toe te kennen dat alleen al voldoende is voor honderden gezinnen, dat die norm slechts zijn grond kan vinden in een waarde die we kunnen missen als kiespijn.

Met het begrip rechtsstaat is het zo ongeveer gesteld als met het begrip ‘fraude-land’, dat plotseling op is komen duiken (en overigens weer snel is verdwenen). Is Nederland een fraude-land luidt de onzinnige vraag. Onzinnig omdat niemand weet waar de grens ligt tussen zo’n land en het *niet*-fraudeland. En

onzinnige vragen schijnen vooral voor politici aantrekkelijk te zijn. Je kunt er alle kanten mee uit. Is er sprake van een fraude-land als in dat land fraude voorkomt? Dan bestaan er alleen maar fraudelanden en is er geen reden om verder enige aandacht aan de vraag te geven, zoals ook het probleem dat alle levende mensen ademen ons niet kan verontrusten zolang er geen mensen worden aangetroffen die niet ademen en toch leven. Dat wonder, niet vreemder dan een gemeenschap zonder fraude, zal zich niet voltrekken. Begrijpen we het begrip rechtsstaat als een weergave van de staat waarin geen onrecht, geen schending van wet en recht voorkomt, dan praten we ook over een staat die niet bestaat. Nemen we het meer realistische standpunt in dat een rechtsstaat in gevaar is als er veel onrecht in voorkomt en een fraudeland die naam verdient als er veel fraude in voorkomt, dan begint er enig licht te gloren, maar het is toch een dwaallicht, al was het maar omdat het begrip 'veel' een onbestemde hoeveelheid uitdrukt. Bovendien moet men bedenken dat waar onrecht in overweldigende mate aan het licht komt – denk aan bouwfraude – er geen enkele zekerheid bestaat dat dat onrecht, voordat het aan het licht kwam, niet in nog frequenter en ernstiger mate voorkwam.

– 2 –

De rechtsstaat bestaat niet meer in Orwells *Nineteen Eighty-Four* uit 1948. Het is een gruwelijk boek met als climax het wederzijds verraad van de geliefden, Julia en Winston, die ooit gezworen hadden elkaar door dik en dun, in lief en leed trouw te blijven. Toch is het niet het relaas van menselijke zwakheid maar het verhaal van de verschrikkingen in een staat – Oceania – waar big brother alles van iedereen ziet, waar gedachten voor de overheid geen geheim meer zijn en meedogenloos worden afgestraft, waar drie slagwoorden gelden en er in gepompt worden – *War is Peace, Freedom is Slavery, Ignorance is Strength* –, waar recht-

spraak amper bestaat ('In het overgrote merendeel der gevallen was er geen proces, en geen bericht over de arrestatie. Mensen verdwenen doorgewoond, altijd in de nachtelijke uren, waarna hun namen uit de registers werden geschrapt.'), en waar iedereen ieder ander aan de overheid verklikte als verrader en daardoor zelf verrader werd.

In onze westerse maatschappijen zien we van dat alles helaas iets, zij het in gematigde vorm, terug: de verkliklijn en de kroongetuige, de camera's op straat en in de winkels, fouilleren zonder dat verdenking bestaat, enz. En in zo'n land als de Verenigde Staten ook het jarenlang gedetineerd houden zonder berechting en zonder bijstand van een advocaat, van mensen die *verdacht* worden van terrorisme of betrokkenheid daarbij.

Mijn eerste vaststelling is dan ook dat gevaar voor de rechtsstaat niet te maken heeft met criminaliteit of schending van (goede) normen en (echte) waarden door het publiek maar wel met gedragingen van overheden. Zo is het ook gesteld met de mensenrechten, die in onze samenlevingen dienen als waarborg tegen schending van die rechten door de overheid. De later bedachte horizontale werking van de mensenrechten, waarbij de overheid niet betrokken is, is een verwarrend en betreurenswaardig leerstuk, dat ons afhoudt van de werkelijke schending van de mensenrechten door een die machtiger is dan wij. Schendt A zulk een recht tegenover B en zijn beide burgers particulariseren, dan is de mogelijkheid daar A aan te spreken voor een strafbaar feit of voor een onrechtmatige daad. Het heeft zelden zin om de mensenrechten daarbij te betrekken.

Niet incidentele maar systematische schending van fundamentele grondrechten (voorbeeld: het als regel folteren van politieke gevangenen) door de overheid en de (desnoods stilzwijgende) verdediging daarvan door die overheid als noodzakelijk voor het welzijn van de Staat, dat brengt de rechtsstaat niet alleen in gevaar, maar markeert zelfs het einde daarvan. Ik spreek over *fundamentele* grondrechten en dat lijkt dubbelop, maar de

ontwikkeling van de grondrechten in de rechtspraak maakt dat noodzakelijk. Het is een grondrecht van een verdachte dat hij recht heeft op een eerlijk proces, *without undue delay*. Als de hiervoor genoemde gedetineerden in de vs daarover zouden klagen, kan er sprake zijn van schending van een fundamenteel grondrecht. Maar als, gelijk bij ons schering en inslag is, de procesgang wat al te lang duurt en om die reden de straf wordt verminderd van twaalf jaren tot elf jaren en elf maanden of van een boete van 1000 tot 975 euro is er niet sprake van schending van een fundamenteel grondrecht maar van een (op zich lang niet onnodige) verplichting van de rechterlijke macht om te lange duur te voorkomen. Zouden, zoals vroeger, deze geringe schendingen niet 'afgestraft' worden, dan is er nog niets mis met de rechtsstaat.

Denk niet dat ik daarmee het reilen en zeilen van de overheid van vandaag aan het goedpraten of toedekken ben. Wij hebben een regering, die, naar mijn vaste overtuiging, in vele opzichten onrecht begaat. Wie de zwaksten in de samenleving niet beschermt begaat onrecht. De zwaksten, dat zijn niet alleen de armen maar ook de verdachten. De protserige boef van daaraan wordt, eenmaal gepakt, meestal een eenzame, die behalve zijn advocaat, iedereen tegen zich vindt. Overal waar in het verleden en ook nu dictaturen hebben geheerst, waren het de verdachten en de gevangenen die het eerst aan de beurt waren om minstens monddood gemaakt te worden. Een *eerlijk* proces. Is dat aanwezig als de gedetineerde verdachte te maken krijgt met een agent die zich voordoet als diens collega? Zijn alle sluwheid en valsheid die gepaard gaan met infiltratie en met het gebruik van kroongetuigen, die meestal niet te vertrouwen zijn, heilzaam voor de staat en zijn burgers? Wie heeft ooit uitgezocht of deze dubieuze middelen hebben geleid tot vermindering van criminaliteit en verhoging van de veiligheid? Maar toch dient vastgesteld te worden dat deze gebruiken, die naar mijn overtuiging misbruiken zijn, niet van dien aard zijn dat zij de rechts-

staat in gevaar brengen. Daarvan is sprake als in Colombia duizenden mensen ontvoerd worden zonder dat de Staat daartegen optreedt. Daarvan was sprake toen in het voormalige Joegoslavië overheden hun burgers aanspoorden tot massamoorden. Daarvan is ten slotte sprake als de rechterlijke macht, die volgens Montesquieu eigenlijk geen macht *is*, moet buigen voor de uitvoerende macht. Let op hoe in Nederland velen in het geweer komen als een lid van die uitvoerende macht zich maar even, bijvoorbeeld omtrent de hoogte van de opgelegde straf, durft te bemoeien met een vonnis of arrest. Zo lang dat gebeurt zijn wij niet verloren.

We moeten onze beeldspraak zuiver houden. Want de taal is binnen het recht een wapen van belang, dat vaak slordig en dus gevaarlijk wordt gebruikt. Niet spreken van een ramp als een stevige wind pannen van ons dak afwaait, al is dat jammer. De rechtsstaat er niet bij halen telkens als wij denken of weten dat er onrecht geschiedt.

En vooral de overheid past het schroomvallig te zijn als een jonge bruid, wanneer ze geconfronteerd wordt met wat zij in strijd acht met *haar* waarden en normen. Over inburgering zal ik maar zwijgen. De eisen van inburgering en het versterkend commentaar daarop van mensen als Cliteur en de oud-vvd'er Wilders, kunnen, zoals Wöltgens heeft betoogd, op den duur leiden tot racisme dat via die eisen van de Staat zijn voedingsbodem vond. Ja, als dat gebeurt, dan begint onze rechtsstaat gevaar te lopen.

– 3 –

In een staat die geen rechtsstaat meer is, richt de overheid haar pijlen vooral op haar eigen burgers, die 'gevaarlijk' zijn. En, zoals Orwell in zijn boek ons voorhoudt, zo'n staat heeft van het verleden geleerd, 'that one must not make martyrs'. Voordat daar de rechtszaak tegen de politiek afvalligen begint, heeft die staat er-

voor gezorgd dat deze zelf zich van hun waardigheid, hun *dignity*, hebben ontdaan. Maar in de heilstaat uit Orwells roman is dat nog niet genoeg. De tegenstanders van de absolute macht moeten verdwijnen en wel zo, dat de historicus van straks niet weet en zelfs niet weten kan dat zij bestaan hebben: 'You will be annihilated in the past as well as in the future. You will never have existed.'

Ik kan mij nog herinneren als was het pas geleden gebeurd dat in het begin van de jaren zestig de als progressief bekend staande voorzitter van de strafkamer te Arnhem, waar ik als griffier bij diende een tweetal journalisten op het matje (dat is in de raadkamer) riep en hen verwijtend toesprak naar aanleiding van hun publicatie over een vorige rechtszitting. In die tijd oefenden de dagbladjournalisten bijna alleen kritiek uit op de verdachte, liefst een beetje leukig, hoorden met eerbied het requisitoir van de officier van justitie aan en verlieten vastberaden de rechtszaal als de advocaat aan zijn pleidooi begon want dat kwam toch altijd neer op een verzoek om clementie. *Op het matje bij de rechter* van J. Lamers illustreert die houding voortreffelijk. Het zijn oubollige verslagen van rechtszittingen uit de tijd dat de rechter zich voor onaantastbaar hield en zich daarom ongenaakbaar ging gedragen.

Op welk moment precies het tij gekeerd is, weet ik niet. Maar het heeft te maken met de maatschappelijke onrust aan het einde van diezelfde jaren zestig, die zich vooral uitte in kritiek op autoriteit die zich alleen op functie baseerde. De Maagdenhuisprocessen, de vervolging wegens demonstraties en vele andere woelingen gaven aan pientere maar lastige jongens en meisjes een tevoren niet verwachte kans om onder meer de onaantastbaarheid van rechters behoorlijk te relativieren. Maar pas toen een journalist de rollen omdraaide – met als gevolg dat uiteindelijk de goede volgorde tot stand begon te komen – toen rechters over vooral hun manier van optreden in het openbaar ter verantwoording werden geroepen, werd kritiek op het doen en

soms nog meer het laten van rechters, op hun wijze van omgaan met verdachten, met getuigen (à décharge), met advocaten en heel soms met officieren van justitie doodgewoon. Er dient een standbeeld opgericht te worden voor de journalist Jacques van Veen, lange tijd voor rechters een fenomeen vanuit het diepst van de hel tot hen gekomen om op onverwachte tijden en plaatsen onbarmhartig toe te slaan. Maar Van Veen zou geen goed journalist geweest zijn als hij niet ook (soms) tot de vaststelling kwam dat een zitting door toedoen van de rechter voortreffelijk was verlopen. Zijn kritische houding, al snel door anderen overgenomen, werkte heilzaam en had meer effect dan de later ingestelde mogelijkheid om over de persoon (niet het werk) van de rechter te klagen. Daarvoor kan men niet terecht, zoals men wellicht zou verwachten bij de nationale ombudsman, maar moet men zich richten tot de procureur-generaal bij de Hoge Raad. Pannick in zijn boek *Judges* kan in dit opzicht een wat meer internationaal terrein bestrijken. Hij deelt mee dat wie het vroeger in Engeland waagde te zeggen of te schrijven dat een rechter partijdig of minstens bevooroordeeld was wegens 'contempt of court' zelfs gevangenisstraf kon krijgen:

De meest recente veroordeling in Engeland wegens contempt door belasting van de rechterlijke macht stamt uit 1933. De redacteur van een tijdschrift werd beboet omdat hij een artikel had gepubliceerd waarin hij beweerde dat 'Lord Justice Slesser... amper niet bevooroordeeld kon zijn met betrekking tot dit soort van wetgeving'. De rechter had als Solicitor-General de wetgeving waar het over ging door het Parlement geloodst.

Nu zou zo een alleszins redelijke 'beschuldiging' van bevooroordeeldheid onder invloed van de rechtspraak van het Hof voor de Rechten van de Mens te Straatsburg eerder leiden tot het terugtreden van de rechter uit zaken die met de betreffende wetgeving verband houden dan tot een boete.

Soms heeft men – en naar ik constateer in duidelijk toenemende mate – kritiek op met name strafrechters in de vorm van publieke verontwaardiging over hun uitspraken: een vrijspraak waar ‘men’ zeker is dat veroordeling had moeten volgen en, omgekeerd, een veroordeling waar ‘men’ meende dat een vrijspraak had moeten volgen (Bemmelse Annie die vervolgd en veroordeeld werd wegens moord of doodslag op haar beide ouders, om een voorbeeld te noemen). Andere keren gaat het over de strafoplegging die veel te laag, heel soms veel te hoog wordt geacht.

Of iemand veroordeeld dan wel vrijgesproken moet worden kan in het algemeen pas duidelijk worden voor wie alle beschikbare gegevens van de zaak kent. Dat zelfs dat niet altijd voldoende is blijkt uit het feit dat er rechterlijke dwalingen worden begaan in de vorm van veroordelingen van niet-schuldigen. De vrijspraak van hem die het naar ‘men’ meent wel degelijk gedaan heeft, is een heel andere zaak: mogelijkheid, ja waarschijnlijkheid die voor het publiek genoeg zijn, zijn voor de rechter onvoldoende. Hij moet zonder enige redelijke twijfel ervan overtuigd zijn dat de verdachte gedaan heeft waarvan hij wordt beschuldigd. In dat systeem – en het is een goed systeem – ligt verankerd dat nogal wat, ja laat ik maar zeggen vrij veel vrijspraken betrekking hebben op hen die het wel degelijk gedaan hebben.

Te lage bestraffing kan natuurlijk voorkomen, al is het moeilijk daarvoor een maatstaf te vinden. Daar waar het gevolg van het vergrijp de mensen in hoge mate beroert, waar algemene verontwaardiging, ja woede uitbreekt over een straf, die gelet op wat het strafbare feit aanricht, als (te) licht overkomt, staat de rechter die niet enkel op het gevolg mag letten maar ook op de omstandigheden van de dader, aan kritiek bloot die hij zich wel mag aantrekken maar waarvoor hij niet zonder meer mag zwichten. Ik vrees dat het laatste aan het gebeuren is nu uit onderzoeken blijkt dat in Nederland het milde strafklimaat van

vroeger is omgeslagen in een van de meest strenge van Europa.

Ook een naar het oordeel van de niet-ingewijde te zware bestraffing kan kritiek oproepen maar het is opvallend dat deze zelden de kleine kring van familie en bekenden van de veroordeelde te buiten gaat. Die kennen namelijk ook zijn goede kanten en vaak de omstandigheden waarin hij gehandeld heeft. Conclusie moet zijn dat wij als burgers in het algemeen meer geneigd zijn onze medemens harder aan te pakken, dan hem meer dan gebeurd is, te sparen.

Van verschillende kanten is opgemerkt dat de positie van de rechter in Nederland vanouds sterk was en dit al met al is gebleven. Al te optimistisch mag men daarover echter niet zijn want er wordt wel getornd aan die sterke positie. Daar moet aan toegevoegd worden dat de rechter krachtens de aard van zijn werkzaamheden niet licht populair zal worden en daarnaar vooral ook niet moet streven. En wat de wetgever betreft, laat die toch vooral ervoor zorgen dat hij zich niet laat leiden en verleiden tot incidentenwetgeving op grond en aan de hand van incidentele gebeurtenissen, die voor even de buitenwereld in rep en roer brengen.

– 3 –

Kritiek op rechters. Het mag. Het moet soms. Waar rechters zich te veel als plaatsvervangende wetgevers gedragen moeten zij zelfs rekenen op meer kritiek dan de wetgever te wachten zou staan, eenvoudig omdat zij dan een taak ter hand nemen die hun niet is toevertrouwd. Ook al doen ze dat met de beste bedoelingen en, ik geef het toe, meer dan eens ook met goede resultaten. Dan zie je dat niet rechters de wet toepassen maar dat, soms jaren later, de wetgever de rechtspraak gaat toepassen.

Kritiek op rechters die partijdig zijn is uiteraard op zijn plaats. Daarbij valt, volgens het Hof voor de Rechten van de Mens te Straatsburg, onderscheid te maken tussen echte partij-

digheid en de situatie waarin zij die hun recht zoeken menen en kunnen menen dat de rechter partijdig is, ook al zou hij dat in het geheel niet zijn. Echte partijdigheid is na corruptie het zwaarste ambtsmisdrijf dat een rechter kan begaan. Toch durf ik daarbij een kanttekening te maken. Ieder mens, en dus ook een rechter, heeft op grond van zijn opvoeding, van zijn leefwijze, van zijn cultuur en zijn 'Sitz im Leben' een verzameling oordelen over wat en wie goed of kwaad is en die oordelen kunnen zonder dat hij het zelf beseft uitgroeien tot vooroordelen, het voorportaal van de partijdigheid. Zo heb ik mij de laatste jaren nogal eens afgevraagd of het niet iets van een vooroordeel had dat mij ertoe bracht de vrijheid van meningsuiting achter te stellen bij de plicht om zich van negatieve antisemitische uitslatingen te onthouden. In het bijzonder als er sprake was van zware kritiek op de *actuele politiek* van Israël jegens de Palestijnen. In elk geval moet ieder die rechter is zich telkens afvragen of hij niet geneigd is een vooroordeel te laten gelden en is het, hoe fatsoenlijk hij ook is, niet vanzelfsprekend dat hij daarvan altijd vrij is.

Kritiek op rechters. Een bijzonder opmerkelijk arrest van het Hof te Straatsburg heeft niettemin weinig aandacht getrokken. De toedracht van deze Belgische zaak was als volgt:

Twee journalisten van het blad *Humo* vielen in een reeks scherpe artikelen rechters van de Antwerpse rechtbank aan en verweten hun dat zij willens en wetens de voogdij over twee kinderen aan de vader hadden toegewezen die met die kinderen een incestueuze verhouding zou hebben gehad. Voorts voerden zij aan dat deze rechters tot deze voor de vader gunstige en voor de moeder ongunstige beslissing waren gekomen, omdat zij, evenals de vader rechts-extremistische sympathieën hadden. De rechters spanden een procedure aan tegen de journalisten bij de rechtbank te Brussel. Zij kregen daar gelijk evenals in hoger beroep bij het gerechtshof dat zich in zijn beslissing

in zeer scherpe negatieve bewoordingen over de handelwijze van de journalisten uitliet. Het cassatieberoep van de journalisten haalde voor hen ook niets uit waarna zij de zaak aan het Hof te Straatsburg voorlegden.

Daar kregen de journalisten op de twee punten waar het om ging gelijk: schending van artikel 6 van het Europese Verdrag voor de Mensenrechten, dat een fair proces eist en, vooral van belang, schending van het in artikel 10 van dat Verdrag vastgelegde recht op vrijheid van meningsuiting. Die vrijheid van de journalisten was, aldus het Hof, geschonden. En dat hoewel de verwijten die zij aan de rechters hadden gemaakt, ik zou haast zeggen uiteraard, niet bewezen konden worden. Het valt namelijk bijna nooit te bewijzen dat het een bepaalde politieke gezindheid is die tot een oordeel als het onderhavige leidt. De verwijten van de journalisten hadden echter zoals het Hof vaststelde, een ‘factual basis’ en dat betekent zo ongeveer: de journalisten hadden de verwijten beslist niet uit hun duim gezogen, het zag er voor die rechters niet echt fris uit.

De beschuldigingen aan het adres van de rechters waren van het zwaarst mogelijke kaliber. En in het begin van het arrest uit Straatsburg lijkt alles voor de journalisten de verkeerde kant op te gaan. Wel wordt het belang van een vrije pers onderstreept en gesteld dat die vrijheid ook bestaat bij het uiten van onaangename, ja schokkende beschuldigingen en gaat het Hof nog verder als het vaststelt dat journalistieke vrijheid het hulpmiddel van overdrijving of zelfs provocatie billijkt maar daaraan vooraf gaat het vaak gehoorde deuntje, nu plechtig getoont:

The courts – the guarantors of justice, whose role is fundamental in a State based on the rule of law must enjoy public confidence. They must accordingly be protected from destructive attacks that are unfounded, especially in view of the fact that judges are subject to a duty of discretion that precludes them from replying to criticism.

Als het Hof daarna tot uitdrukking brengt dat het in de eerste plaats een zaak is van de nationale autoriteiten uit te maken of er noodzaak is om de vrijheid van meningsuiting aan banden te leggen, lijkt het pleit beslecht. Ik denk dat er wel degelijk een destructieve aanval op die rechters werd gedaan door de journalisten en het verwondert mij niet dat de Belgische rechtspraak (evenals eventueel de Nederlandse) had beslist dat deze aanval te ver ging en het vertrouwen in de rechterlijke macht ondermijnd had.

Als het in de rechtspraak die boven het nationale niveau uitstijgt toch anders is gelopen, als de journalisten ten slotte toch gelijk hebben gekregen, is daar een aantal redenen voor, die ik van harte onderschrijf. Het betreft hier zeer ernstige beschuldigingen gericht tot rechters. Op zich genomen is dat eerder een reden om streng te zijn tegen de critici van de rechters maar als die beschuldigingen, hoewel niet strikt bewezen, een 'factual basis' hebben en niet 'unfounded' zijn dan mogen zij – in het belang van de integriteit van de rechtspraak, die een groot belang vertegenwoordigt – eerder tot uitdrukking gebracht worden dan wanneer het over kleine(re) zaken gaat. En een andere reden is: het Belgische Hof had geoordeeld dat zelfs al was komen vast te staan dat de rechters, evenals de vader, rechts-extremistische sympathieën hadden, de journalisten daaruit toch niet hadden mogen afleiden dat de rechters en de advocaat-generaal bevooroordeeld waren en dat zij dat vooroordeel niet in het openbaar aan hun kritiek hadden mogen blootstellen. Dat ging het Straatsburgse Hof kennelijk veel te ver.

Deze beslissing is voor de vraag of openlijke kritiek op rechters, ook wat betreft hun opvattingen in privé, voor zover die op hun ambtsuitoefening invloed kunnen uitoefenen toelaatbaar is, van groot gewicht. Het supranationale Hof voor de Rechten van de Mens heeft de publieke vrijheid van meningsuiting voor journalisten, ook als die hard aankomt en tegen publieke mensen wordt gericht, die zich niet kunnen of mogen 'verweren',

mensen die als rechters het vertrouwen van de samenleving niet kunnen missen, aanvaard mits de aantijgingen een feitelijke basis hebben en niet 'unfounded' zijn. De feiten waarvan de rechters worden beticht hoeven niet bewezen te worden, wel moeten zij aannemelijk gemaakt worden. En kennelijk hadden de journalisten van *Humo* dat in hun artikelen klaargespeeld.

Twijfel en onzekerheid bij de strafrechter

– 1 –

Het staat er losjes: op 27 juni wemelde het van nieuwsgierigen in de straten tussen Newgate, waar hij gevangen had gezeten en Tyburn, waar hij opgehangen zou worden. Want ze wilden de *parson* wel eens zien voor wie de galg gereed stond. Die *parson*, Dr Dodd, was een beroemd predikant en het jaar was 1777. Als laatste wens had hij te kennen gegeven dat hij de reis naar het galgenveld per deftige statiekoets zou mogen maken en die wens werd ingewilligd. Wat had de man Gods op zijn kerfstok? Niets minder dan valsheid in geschrifte en ‘therefore he had to die’. Vanzelfsprekend. Charles Dickens, terugblikkend in zijn zwaar onderschatte roman *A Tale of two Cities* op het jaar 1780, van vóór de revolutie, wist ervan: *Want inderdaad, ter dood brengen was in die tijd een hulpmiddel dat zeer in zwang was bij alle beroepen en ambachten, ... Dood is de remedie van de Natuur voor alle dingen en waarom dan niet ook van de wetgeving? Aldus werd een vervalser ter dood gebracht; degene die een vals bankbiljet in omloop bracht werd ter dood gebracht; hij die onrechtmatig een brief geopend had werd ter dood gebracht... Niet dat dit ook maar in het minst ten goede uitwerkte in preventieve zin – het mag welhaast opmerkelijk worden genoemd dat juist het omgekeerde het geval was – maar het bracht de zaak (wat deze wereld betreft) in elk bijzonder geval snel tot een einde en liet geen verdere beslommeringen achter.*

Toch kan het nog gekker en dat werd bij diezelfde gelegenheid bewezen. Achter de fraaie koets waarin de pastor zich verborgen probeerde te houden voor de menigte reed een armzalig open karretje, waarin nóg een veroordeelde zat die hetzelfde lot moest ondergaan, een jonge man die een misdrijf had gepleegd

dat puntgaaf werd omschreven door de First Earl of Birkenhead in zijn *Famous Trials*: 'The other had attempted to commit suicide, and the law, in its horror at such an act, was now to punish the attempt by completing it.'

– 2 –

Op moord heeft lange tijd zowat overal als enige straf de dood gestaan, niet zelden voorafgegaan door afschuwelijke martelingen. Nog eens Dickens in hetzelfde boek: *Zij fluisteren zelfs dat hij, omdat hij Monseigneur heeft vermoord en omdat Monseigneur de vader was van zijn pachters – of van zijn lijfeigenen als u wilt – zal worden terechtgesteld als vadermoordenaar. Een oude man vertelt aan de fontein, dat zijn rechterhand, met het mes gewapend, voor zijn gezicht afgebrand zal worden; dat in de wonden, die aan zijn armen, zijn borst en zijn benen zullen worden toegebracht, kokende olie, gesmolten lood, hete hars, was en zwavel zullen worden gegoten en dat hij tenslotte lid voor lid aan stukken zal worden getrokken door vier sterke paarden.* Dickens herinnert in dit verband ook aan Robert Damiens die in 1757 een mislukte aanslag pleegde op het leven van Lodewijk xv, le Bien-Aimé. En die daarna bij wege van straf twee maanden lang werd gefolterd om vervolgens op 28 maart van dat jaar in Parijs gevierendeeld te worden. Hij had ook kunnen wijzen op het lot van Balthasar Gerards van wie wij uit de geschiedenisboekjes weten dat hij in 1584 te Delft de eerste Willem van Oranje om het leven bracht. Gerards werd bij zijn poging tot ontvluchting gepakt. Hij kreeg geen proces maar werd na afschuwelijke foltering en gelyocht, want het woedende volk was besloten dat hij zoveel pijnigingen zou moeten doorstaan als maar denkbaar was: *Ze geselden hem met koorden vol knopen. Ze trokken zijn vlees uit elkaar met gespleten slagpennen en dompelden hem zo in zout water. Vervolgens wikkelden ze hem in een kledingstuk dat doordrenkt was van azijn en brandewijn. Zo lieten ze hem de hele nacht alleen en in de ochtend werd hij op de pijn-*

bank gelegd waarna zijn lichaam met rood gloeiende nijptangen uit elkaar werd getrokken. Ik lees ergens dat Philips II de familie van Gerards daarna in de adelstand heeft willen verheffen. In de kathedraal van Den Bosch werd bij het vernemen van de moord op Willem van Oranje het *Te Deum* aangeheven. Onwillekeurig worden mijn gedachten dan ook weer gericht op de mislukte aanslag op Hitler van 20 juli 1944, en het barre proces dat daarna door het Volksgericht onder het presidium van Roland Freisler tegen Stauffenbach en zijn directe en minder directe medestanders werd gevoerd met als gevolg talloze voltrokken doodstraffen. Maar al is meer dan denkbaar dat de daders of sommigen van hen in de ondoordringbaarheid van hun kerkers voordien zijn gefolterd, niemand haalde het toen nog in zijn hoofd deze mogelijke, ja waarschijnlijke foltering en als onderdeel van de straf te beschouwen. En ooit, ja heel lang, was folteren legaal. De doodstraf heeft naast onoverkomelijke bezwaren ook een door Dickens vol ironie onderkend voordeel: deze mens, van dader tot slachtoffer gepromoveerd, zal – gehangen, gewurgd, geradbraakt, gefusilleerd, geëlektrocuteerd – de rechtsorde niet meer in eigen persoon kunnen schenden en schokken. In eigen persoon is geen onnodige toevoeging, want hoeveel Joden zijn er na de kruisdood van Jezus van Nazareth vermoord omdat hun verre voorouders aan deze de doodstraf zouden hebben voltrokken?

Maarten Luther heeft het, naar ik bij Jan Remmelink vernem, zonder omwegen verklaard: 'In het strafrecht straft de ene schelm de andere.' En dat, zo zou ik eraan toe willen voegen niet zelden met behulp van een derde en ergste schelm, de thans zogeheten kroongetuige. Die uitspraak gold uiteraard voor Luthers tijd (1483-1536). Maar in ieder geval voor nog lange tijd daarna was zij geldig. De achttiende-eeuwse Engelse rechter Buller, zo vernemen we van David Pannick, liet iedere betrapte schapendief ophangen en gaf als reden daartoe op dat er zoveel schapen van zijn eigen kudde waren gestolen. Dat zo'n rechter

naar hedendaagse opvatting gewraakt zou moeten worden en dat iedere redelijke verhouding tussen misdaad en straf ontbrak (het veelbezongen maar ook thans nog lang niet altijd verwerkelijkt beginsel van proportionaliteit), kwam in het rechtsbewustzijn van toen blijkbaar nog niet op. Valsemunters kwamen in kokende olie aan hun einde; homoseksuelen en overspeligen werden – en worden hier en daar ook nu nog – gestenigd.

Heel vaak wordt als belangrijkste argument tegen de doodstraf aangevoerd, dat zij als later blijkt dat het gerecht gedwaald heeft, niet meer teruggedraaid kan worden. Er is dan in de meest letterlijk zin van het woord een slachtoffer: iemand die zonder reden geslacht wordt omdat anderen hoogmoedig denken dat daartoe wel een reden aanwezig is. Het is en blijft een belangrijk argument en literatuur, die meestal zo ver mogelijk wordt weggestopt en liefst zo snel mogelijk vergeten, levert het bewijs dat er heel wat dwalingen door rechters en jury's zijn begaan. Maar het is een argument dat niet alleen voor de doodstraf opgaat. Vrijheid ontnomen kan evenmin terugegeven worden, ten hoogste wat verzacht door schadevergoeding in de vorm van geld achteraf. Daarom heb ik, nu twintig jaar geleden, in een overmoedige bui de volgende stelling als zeventiende gelanceerd in de Nieuwe Reeks no. 1 van het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap: *Ik denk dat men in de Middeleeuwen en nadien de foltering als straf niet ongepast heeft gevonden. Iedereen zal ook toen begrepen hebben dat het niet prettig is om in een ton met spijkers op een marktplein gemarteld te worden en ook van radbraken etc, zag men toen wel in dat het pijn deed. Maar te verdedigen valt, dat men vóór Beccaria te goeder trouw kon menen dat foltering een juiste reactie was op misdadig gedrag. Als we die gedachte transponeren op de huidige werkelijkheid lijkt het me niet ondenkbaar, ja zelfs waarschijnlijk, dat wij over honderd jaar als barbaren te boek zullen staan, omdat wij mensen voor jaren van hun vrijheid beroofden. En onze goede trouw begint al te wankelen.*

Hierna is mijn uitgangspunt dat moord het zwaarste misdrijf en de daarop gestelde sanctie de doodstraf is. Niet iedereen is het met die eerste veronderstelling eens. In zijn voorwoord bij Edward Marjoribanks' biografie over de beroemde advocaat Marshall Hall schrijft de bijna even bekende jurist John Mortimer:

Crime becomes interesting when it is not a calculated profession, but a terrible accident which can befall quite ordinary people overcome by love, anger, jealousy or fear. For these reason murder, which usually, like Christmas, takes place in the family, between husbands and wives, lovers, landlords and tenants, is the most understandable and, in some ways the most forgivable of crimes.

Nu wil ik een voor iedere rechtspraak onoplosbaar dilemma ontleden met de bedoeling nog eens duidelijk te maken waarom twijfel, mits maar enigermate aanwezig, tot vrijspraak moet leiden. En als dat zo is zullen er schuldigen worden vrijgesproken want twijfel kan naar twee kanten uitvallen. Het dilemma is onoplosbaar in die zin dat *elke* denkbare oplossing verre van volmaakt is, maar tegelijk ook iets goeds in zich heeft. Maar de ene oplossing meer dan de andere. Het gaat er daarom dan ook niet om de goede oplossing te vinden maar de minst slechte. Het dilemma is nogal gemakkelijk onder woorden te brengen maar zal in zijn zuiverste vorm misschien niet en in ieder geval weinig voorkomen. Er zijn echter volop gevallen waarin het in afgezwakte vorm de rechtspraak kan bedreigen: er is een moord gepleegd. Degene die daarvoor veroordeeld zal worden, wacht doodstrafen ophanging. Die moord moet door *een* persoon zijn begaan en er zijn *twee* personen die daarvoor in aanmerking komen. Beide verdachten ontkennen en wijzen de ander als schuldige aan. Het onderzoek van politie en justitie levert geen enkele aanwijzing op die duidelijk kan maken wie van de twee

de dader is. Samengevat: het is zeker dat een van de twee de moord heeft gepleegd maar wie van de twee dat valt niet uit te maken.

Voor dit dilemma biedt zich een aantal oplossingen aan. Ik zie er vijf, waarvan de laatste buiten het systeem valt en daarom apart zal worden besproken. Van de overige vier: (a), (b), (c), en (d) zijn (a) en (d) elkaars tegengestelde en (b) en (c) elkaars spiegelbeeld.

a. De eerste oplossing: beide worden voor moord veroordeeld en krijgen de doodstraf, die daarna wordt voltrokken.

Deze oplossing is zonder enige twijfel onrechtvaardig maar heeft toch iets goeds, al zal iedere welmenende jurist en vele anderen dat voordeel zeer gering achten: de moordenaar ontgaat in elk geval zijn straf niet. Daar staat lijnrecht tegenover dat ook een onschuldige aan de galg komt. In feite is dit de afschuwelijke vergroting van de handelwijze van de onderwijzer die de hele klas straft omdat een van de jongens of de meisjes, maar hij weet niet wie, met propjes door de klas heeft gegoooid..

De collectieve straf, door Duitsland in de nazitijd veelvuldig toegepast, zelfs als de 'dader' wel bekend was, wordt in ieder hu- maan strafrecht als puur onrecht afgewezen.

b. De tweede oplossing: één van de verdachten (x) wordt vrijgesproken, de ander (y) veroordeeld en opgehangen. Toereikend bewijs voor de schuld van de één en de onschuld van de ander is er niet, maar het blijft een oplossing die een beetje beter is dan de eerste. Het criterium voor die beslissing kan niet anders dan willekeurig zijn. Willekeur in strafrechtelijke zin. Want de een (x) kan een uitvinder zijn die door zijn uitvinding de hele wereld aan zich verplicht heeft, de ander (y) een volstreekte sufferd; de een kan heel jong zijn (x) en de ander (y) op sterven na dood; de een (x) kan een aantal ridderordes hebben, de ander (y) een imposant strafblad; de een (x) kan sympathiek overko-

men, de ander (γ) wekt alleen maar weerzin. Allemaal eigenschappen of criteria die er onder bepaalde omstandigheden wel degelijk, sommige zelfs in hoge mate, toe doen, maar niet als het gaat om een strafrechtelijke veroordeling. Laten we daarom voor dit en het volgende geval maar aannemen dat het lot moet beslissen. En het lot wijst nu (γ) aan als verliezer. Het godsoordeel, de vuur- of waterproef, zij liggen in onze gesecculariseerde ogen niet zo ver verwijderd van een beslissing door het lot.

Het goede in deze oplossing is dat (x) en (γ) allebei dezelfde kans hebben om de dood te ontlopen en dat er bovendien 50 procent kans is dat het oordeel helemaal juist is. Maar in de andere 50 procent der gevallen is het bar en boos: de schuldige wordt vrijgesproken; de onschuldige gehangen.

c. Deze oplossing is, zo zal duidelijk zijn, het spiegelbeeld van de tweede: (x) wordt veroordeeld en opgehangen en (γ) gaat vrij uit. De oplossing heeft dezelfde positieve en negatieve waarden als die onder (b).

d. De vierde oplossing: zowel (x) als (γ) wordt vrijgesproken. Ook deze oplossing heeft een ernstig bezwaar: iemand waarvan we 'zeker' weten dat hij de moord heeft gepleegd gaat hierdoor vrijuit, want we weten 'zeker' dat óf (x) óf (γ) de dader is.

Ik denk echter en hoop vurig dat geen jurist en geen humaan mens onder de gegeven omstandigheden echt moeite zal hebben met het maken van een keus uit deze vier mogelijkheden, ook al zal zo iemand tevens beseffen dat dit niet de goede maar wel de minst slechte oplossing is. Voor een jurist en voor al wie juridisch denkt is dit zelfs de *enig mogelijke, de noodzakelijke* keus: noch ten laste van (x) noch ten laste van (γ) kan bewezen worden dat hij de moord heeft gepleegd en reeds daarom moeten ze alle twee worden vrijgesproken.

Maar hier komt dan de vijfde mogelijke oplossing (e) om de hoek kijken: justitie neemt haar toevlucht tot een list: een van de

beide verdachten wordt in dienst gesteld van de veroordeling en de daarvoor nodige bewijsvoering ten laste van de ander. Als beloning voor die dienst gaat deze, ook als hij de dader is, vrijuit. Hij zal immers ongetwijfeld de ander beschuldigen zoals hij toch al deed maar nu als getuige onder ede. In Engeland sprak en spreekt men van een misdadiger die als *King's evidence* optreedt, bij ons is hij heden ten dage benoemd tot kroongetuige die de ander onder ede als de dader beschuldigt. Er is dan voldoende bewijs aanwezig, maar het bewijs is, minst genomen, van zeer twijfelachtig gehalte, wat duidelijk blijkt als men inziet dat ieder van de twee met voor zijn buitenwereld evenveel recht of onrecht die rol kan vervullen.

Voor de humane mens, waartoe ook juristen kunnen behoren, is er echter nog een ander en in wezen belangrijker argument voor de keuze van (d) aan te voeren: het onrecht hierin bestaande dat een schuldige zijn aardse straf ontloopt is minstens tienmaal minder erg dan dat andere onrecht als gevolg waarvan een niet schuldige door een gerechtelijke uitspraak wordt vermoord. En in de vier andere gevallen bestaat de zekerheid (a) onderscheidenlijke de aanzienlijke kans (b) (c) en (e) dat een onschuldige aan de galg komt. Door het getal 'tien' te bezigen sluit ik mij aan bij de gangbare wijsheid, ooit door Hermann Mostar als volgt onder woorden gebracht: 'Daarom zal in twijfelgevallen elke goede en rechtvaardige rechter liever tien verdachten die vermoedelijk schuldig zijn vrijspreken, dan een mens die misschien onschuldig is veroordelen.' Maar in deze zegswijze staat het telwoord tien voor oneindig.

– 4 –

Dit laat zich ook demonstreren aan het antwoord op de kernvraag die aan jury of rechters wordt gesteld: heeft hij het ja of nee gedaan.

Eerst maar de antwoorden daarop die, gezien ons onvol-

maakt weten in deze wereld, niet gegeven kunnen worden: hij heeft wat hem ten laste gelegd wordt zeker niet of zeker wel gedaan. Behalve vrijspraken die erop berusten dat niet *bewezen* is dat de verdachte het feit heeft begaan zijn er, hoewel niet bij ons, vrijspraken die verder gaan, die anders gezegd: een rehabilitatie inhouden: hij is aan het feit *onschuldig*. Maar zelfs bij bekentenis door een ander (bijvoorbeeld op zijn sterfbed of voordat hij om een ander feit zal worden opgehangen), bij bewezen alibi, etc. *blijft* de mogelijkheid bestaan dat het anders ligt. Veel zorg kan ons dat niet opleveren omdat bij betrekkelijke zekerheid dat een verdachte wat hem verweten wordt niet gedaan heeft vrijspraak onvermijdelijk is, al was het maar omdat dan geen schijn van bewijs tegen hem bestaat. Maar ook absolute zekerheid dat iemand iets *wel* gedaan heeft bestaat in dit ondermaanse niet. Er zijn gevallen bekend geworden waarin iedereen die niet meende dat iemand had gedaan wat hem verweten werd, voor gek zou worden verklaard. Terwijl dat toch het geval was. Het sterkste van die gevallen speelde zich af in Oostenrijk in het jaar 1900. In een onbewoonde hut werd het lijk van een meisje van twaalf jaar gevonden. Het kind was van honger omgekomen. Frans Bratuscha hoorde van de vondst van het meisje en zei tegen de pastoor dat dit dode meisje wel eens zijn dochter zou kunnen zijn, die er een tijd geleden uit angst voor straf – ze had vuurtje gestookt – vandoor was gegaan. Bratuscha herkende het dode meisje als het zijne. Later bleek de herkenning onjuist te zijn en kwam vast te staan dat het gevonden meisje een ander kind was dat door haar moeder Theresa Holz was gewurgd. Dat betekende dat de verdwenen dochter van Bratuscha nog niet terecht was. En ook dat hij gelogen had. Justitie vatte argwaan op tegen de straatarme Bratuscha. Kon ook hij zijn kind niet vermoord hebben om een mondje minder te hoeven vullen? Toen de politie bij hem thuis huiszoeking had gedaan en daar de kleren van zijn dochtertje had aangetroffen met duidelijke bloedsporen erop kwam het tot een bekentenis: Johanna was van huis weggelopen, hij

had haar gezocht en ergens 'vermagerd en uitgehongerd' aangetroffen. Hij zei dat hij haar had gewurgd: 'Ik was boos op mijn kind, omdat het niet gehoorzaam was.' En toen hij voor het probleem kwam te staan haar te laten verdwijnen besloot hij haar naar huis te dragen en in de kachel te verbranden. Maar later wijzigde hij zijn bekentenis of moeten we zeggen, vulde hij haar aan: 'Toen wij het lichaam van mijn kind verbrandden, hadden wij voor de volgende dag slechts weinig te eten.' En dan vertelt hij zonder veel emotie dat hij, misschien met medeweten, maar zeker zonder deelneming van zijn vrouw het gebakken kind had opgegeten en hoe het gesmaakt had.

Zijn vrouw bekennt ook, herroept die bekentenis, maar na gebiecht te hebben, bekennt zij opnieuw, want zij (en trouwens ook haar man) waren zeer godsdienstig. In een tijdschrift voor criminologie publiceert de officier van justitie Nemantsch zijn bevindingen: 'Met zijn bewering dat hij aan niets anders dan het stillen van zijn grote honger heeft gedacht, doet Bratuscha recht aan de opvatting van Andree, die het standaardwerk over antropofagie geschreven heeft, namelijk dat de mensenerij een algemene, op honger terug te voeren kinderziekte van de mensheid is.' De geleerden knikten instemmend. Er komt vanzelfsprekend een rechtszaak waarin de vrouw van Bratuscha er met drie jaar celstraf vanaf komt, Bratuscha zelf wordt ter dood veroordeeld. Keizer Frans Josef deed wat hij altijd deed, en waarvoor hij, zeker in het licht van zijn tijd, veel lof verdient: hij verleende gratie aan de man, wiens straf werd omgezet in levenslang en iedereen in Oostenrijk en ver daarbuiten sprak daar schande van.

Zo'n drie jaar later werd een jeugdige zwerfster betrappt toen zij een kleine diefstal beging. Ze was *first offender* en de geschiedenis en de rechtspraak mogen blij zijn dat zij de diefstal beging want anders was de kans groot geweest dat men een even verschrikkelijke als begrijpelijke dwaling nooit op het spoor was gekomen. Begrijpelijk zeg ik en ik denk dat dat toch nog veel te

zwak is uitgedrukt: juist vrijspraak zou in deze zaak volkomen onbegrijpelijk zijn geweest. Te gek om los te lopen. En toch: het betrapte meisje was de dochter van het echtpaar Bratuscha. De officier van justitie wilde wel weten waarom de man bekend had. Zijn antwoord was dat de politie hem eerst een bekentenis had afgedwongen en dat daarna voor hem gold: een man een man, een woord een woord. Dat kon echter niet de reden zijn waarom ook zijn vrouw had bekend. Maar het is goed dat sommige zaken voor altijd in het donker blijven. En: volstreekte zekerheid dat het op diefstal betrapte meisje de dochter van meneer en mevrouw Bratuscha was, och ook die bestaat niet, al zijn er voor dwaling in dat opzicht in het geheel geen aanwijzingen.

Intussen kom ik toe aan de gradaties toe die wel bestaan bij het antwoord op de vraag: heeft hij het gedaan? Ik zou er vier willen noemen, oplopend ten nadele van de verdachte: (grote) onzekerheid, gewone twijfel, redelijke twijfel en minieme twijfel. De meest zuivere vorm van – onversierde, gewone – twijfel levert evenveel kans op dat de verdachte het wel als dat hij het niet gedaan heeft: fifty-fifty. Geen rechter zal er onder die omstandigheden aan denken te veroordelen en in het jurysysteem zal ook een jury niet tot dat oordeel komen, te minder omdat in zo'n geval een rechter die zijn vak verstaat zal aandringen op vrijspraak. Als het lot van iemand ervan afhangt of het geldstuk op munt of op kruis valt, is er geen sprake meer van redelijke rechtspraak maar van een loterij. Daarom is ook direct duidelijk dat waar de beslisser te maken krijgt met (grote) onzekerheid (waarbij de kans dat de verdachte het niet gedaan heeft groter is dan 50 procent) altijd vrijspraak zal volgen. Het probleem spitst zich toe op de rubrieken: redelijke en minieme twijfel. Daarbij moet vooropstaan, dat wanneer ik terecht heb betoogd dat volstreekte zekerheid dat iemand iets heeft gedaan, niet bestaat, minieme twijfel de negatieve tegenpool is van een zeer hoge mate van waarschijnlijkheid. In de beroemde serie *Famous Trials*,

onder redactie van James Hodge, geeft een auteur een pakkend voorbeeld: iemand wordt, nadat burens een of meer schoten hebben gehoord, aangetroffen met een nog rokende revolver gebogen staand boven een persoon die even tevoren aan een schotwond is overleden. Het kan toch zijn, aldus de auteur, het is dus 'possible', niet volstrekt ondenkbaar, dat die persoon de moord of doodslag niet heeft gepleegd maar dat is zo onwaarschijnlijk dat er voor de uitspraak *guilty* geen rekening mee behoeft te worden gehouden. En dat is nu precies de intrige, die speelt in *The Hollow* van Agatha Christie (1946) met in de hoofdrollen de wat onnozel aandoende Gerda, en haar man de eminente jonge arts John, die van vele heel wat intelligentere en knappere vrouwen dan Gerda het hart heeft gewonnen. Poirot komt aangelopen en wat hij ziet heeft alles weg van een van slechte smaak getuigend toneelstuk: *By the side of the pool was the body, artistically arranged with an outflung arm and even some red paint dripping gently over the edge of the concrete into the pool. It was a spectacular body, that of a handsome fair-haired man. Standing over the body, revolver in hand, was a woman, a short powerfully-built middle-aged woman with a curiously blank expression. And there were three other actors...* Het was zoals men begrijpen zal geen toneelstuk en het was geen verf maar bloed. John was doodgeschoten en zijn vrouw Gerda stond met een revolver in de hand over zijn lijk gebogen. Natuurlijk viel de verdenking op haar. Maar de schrijfster slaagt erin de minieme twijfel, de in elk denkbaar geval bestaande theoretische mogelijkheid dat Gerda niet de moordenaar was te doen overgaan in redelijke twijfel en vandaar over gewone twijfel naar betrekkelijke zekerheid dat zij *niet* de dader is. Steeds meer aanwijzingen gaan steeds meer wijzen in allerlei andere richtingen en naar andere personen dan naar haar en op den duur zou iedere rechtbank, iedere jury met *die* gegevens in de hand haar, werd zij vervolgd, hebben vrijgesproken, terwijl zij zeker zou zijn veroordeeld als die aanwijzingen waren uitgebleven. Uiteindelijk blijkt dan dat al die aanwij-

zingen de verkeerde kant op wezen en dat zij onverwacht toch gewoon de dader was. De minieme twijfel had niet mogen uitgroeien tot echte twijfel en natuurlijk stond het genie van Poirot garant voor de terugkeer van het gewone model, *the common sense* die toch weer zegevierde.

Het echte probleem is nog niet zozeer dat de grens tussen minieme twijfel en redelijke twijfel zo moeilijk te trekken valt, terwijl die grens toch beslissend is voor – in onze opstelling – leven of dood van de verdachte, maar dat de ene mens eerder dan de ander zal menen dat de grensovergang tussen redelijke twijfel en minieme twijfel ten gunste van de laatste is overschreden. En aangezien al lang geleden is uitgemaakt dat ook rechters mensen zijn, geldt dat ook voor hen. In grove trekken zou men naar mijn mening pas aan minieme en dus te verwaarlozen twijfel mogen gaan denken als er aanzienlijk minder dan een op tien kansen zijn dat de verdachte ‘het’ niet gedaan heeft. Maar je kunt wel met percentages gaan werken en zeggen dat 95 procent zekerheid of zelfs meer pas de grens vormt, maar die mooie reken-som met percentages laat zich aan de werkelijke gevallen die rechter of jury voor zich krijgen niet aflezen. Daar komt voor juryrechtspraak nog iets bij. Veelal wordt gezegd dat in dat soort rechtspraak bij de zaken die ons bezighouden, de reeds ten tonele gebrachte common sense doorslaggevend is. Maar die common sense, de heerschappij van het gezond verstand, is juist hier een gevaarlijke zaak omdat de werkelijkheid niet altijd verloopt langs de lijnen van het gezond verstand. Ook wanneer objectief redelijke twijfel aanwezig is, kunnen er zoveel factoren zijn die op daderschap wijzen, dat naar common sense veroordeling kan of moet volgen. Zo zie je nogal eens dat waar de rechter in zijn *summing-up* min of meer duidelijk wijst in de richting van *reasonable doubt*, aangeeft dus dat er veel aanwijzingen zijn voor een veroordeling maar niet voldoende om iedere redelijke twijfel weg te nemen, de jury anders beslist en tot een veroordeling komt. De Engelse rechter James Fitzjames Stephen, oom van

Virginia Woolf, ook bekend geworden door zijn venijnig debat met John Stuart Mill over de vraag of, kort gezegd, zonde en strafbaar feit samenvallen, zat in 1887 op de zaak van de Poolse Jood Israel Lipski die ervan verdacht werd een Mrs Angel vermoord te hebben. Er waren heel wat aanwijzingen die de verdenking in veroordeling konden doen overgaan, maar er waren ook contra-indicaties. Ik citeer nu Charles Kingston in zijn *Famous Judges and Famous Trials: The judge's summing-up give those in court the impression that his opinion was that, whilst the gravest suspicion attached to the accused, the evidence against him was not sufficiently strong to warrant conviction, and when the jury retired the packed audience thought that they would have to wait hours for a decision – if a decision resulted. But the jury at any rate were not puzzled or doubtful, and in nine minutes they were back in court again and their foreman was recording a verdict of guilty.*

De uitspraak van de jury werd fel bestreden en er ontstond zelfs een soort supportersclub voor de veroordeelde, die de rechtspraak verweet Lipski veroordeeld te hebben omdat hij een arme man en bovendien een Jood en een buitenlander was. Er werd gesproken van een verschrikkelijke 'miscarriage of justice' en William Thomas Stead (1849-1912), een in die dagen zeer bekend journalist en schrijver, die in 1912 zou omkomen bij de ramp met de Titanic, nam het dag in dag uit in zijn krant voor Lipski op. Met minder succes overigens dan Zola toen die zich inzette voor het lot van Dreyfus. Want toen de agitatie op haar hoogtepunt was kwam als een donderslag bij heldere hemel de bekentenis van Lipski: 'Ik alleen was schuldig aan de moord op Miriam Angel. Ik dacht dat ze geld had.' Hij maakte bij de moord een paar pond buit.

Is dit een aanwijzing dat ook bij reasonable doubt veroordeling dient te volgen? Ik ben er van overtuigd dat het antwoord moet zijn: nee. De uitkomst toont alleen aan, wat wij allemaal al weten, dat als vrijspraak volgt omdat er redelijke twijfel bestaat, deze vrijspraak in een flink aantal gevallen een wel schuldige zal

betreffen. Maar daar staat tegenover dat het in een weliswaar waarschijnlijk kleiner aantal gevallen mensen betreft die aan de hun verweten moord onschuldig zijn, terwijl we niet met zekerheid kunnen weten wie tot deze en wie tot de andere categorie behoren. En hoewel de *kwantitatieve* weegschaal, zo onmisbaar in economie en politiek, in deze gevallen zal doorslaan naar de verkeerde kant, is er een andere weegschaal, die van de geblinddoekte Vrouwe Justitia, die ons leert omwille van de *kwaliteit* van het bestaan met een blij gemoed het onvermijdelijke te aanvaarden.

De lezer die mij tot het laatst toe heeft willen volgen ben ik dankbaar. Ik schreef hier over een zaak die mij zeer na aan het hart ligt, ja die ik als een van mijn weinige volstrekte overtuigingen door de jaren heen heb kunnen handhaven.

Omtrent Job

'Perhaps God is a capitalist', Graham Greene
in *The Human Factor*

– 1 –

Van de vele weeklachten van Job op zijn mesthoop lijkt deze een van de meest opvallende:

*O, werden mijn woorden opgeschreven
Opgetekend in een boek,
Met een stift van ijzer en lood
Voor eeuwig op een rots gegrift.*

Opvallend omdat tussen al de ellende waarover hij verslag doet, déze klacht vreemd aandoet. Niet omdat zijn klachten wél zijn opgetekend in een boek, want we moeten aannemen dat Job daarvan in elk geval toen hij klaagde geen weet had, ook niet omdat daarin het eeuwenoude verdriet van het door de uitgevers miskende talent zich een weg baant, maar vooral omdat deze klacht in geen enkel verband staat met de beproevingen die God Job aandoet.

Het is Henry de Montherlant (1896-1972) die in deel 4 (*Les Lepreuses*) van zijn even fascinerende als walgelijke roman: *Les jeunes filles* (1936-1939) Job wegens deze passage tot patroon van de 'gens des lettres' wil uitroepen:

'Wie zal me de mogelijkheid geven mijn rampen in een boek op te schrijven.' Ziedaar de laatste klacht ('le denier regret') van Job:

zijn verdriet wegens het gemis van een vulpen: hij zou de patroon moeten zijn van de literatoren.

Ik moet mij sterk vergissen als De Montherlant de zaak hier niet op ongeoorloofde wijze naar zich toe trekt. Want de klacht hoort

niet thuis in de lange rij van andere klachten. Wat Job opgeschreven wil zien *in* een boek *of* met een stift van ijzer en lood voor eeuwig 'op een rots gegrift' is zijn uitroep die de eeuwen heeft getrotseerd en die direct op deze 'klacht' aansluit:

Ik weet dat mijn verlosser leeft.

Het is eerder het voorspel tot een juichkreet dan een klacht.

– 2 –

Het boek Job is, behalve voor theologen, ook voor juristen leerzaam.

Het is opgebouwd als een toneelstuk in drie bedrijven, waarvan het eerste en het derde bedrijf (proloog en epiloog) elkaars tegendeel vormen. Ze zijn allebei kort. De proloog meldt ons de rampzalige beproevingen die God de eens zo welvarende Job zonder enige aanwijsbare reden aandoet. In de epiloog wordt God zelf sprekend opgevoerd om het eindvonnis uit te spreken. Omdat Job de beproevingen heeft doorstaan wordt hij door God persoonlijk in zijn rechten, zijn bezittingen eigenlijk, meer dan hersteld.

– 3 –

Sommige boeken van het Oude Testament tonen een duidelijk sociaal gezicht, nemen het op voor de armen, die zoals iemand ooit heeft gezegd, altijd bij ons zullen zijn. Amos, de profeet die van zichzelf zei dat hij geen profeet was maar een herder en olijvenkweker, fulmineert als een razende vakbondsleider over het onrecht door de rijken de armen aangedaan en zet bovendien het *recht* van het Noordrijk, dat de *gerechtigheid* met voeten treedt, in de beklagdenbank:

Waarachtig omdat gij den zwakke vertrap

En hem cijns van koren afperst

*Daarom kunt gij wel huizen van hardsteen bouwen
Maar bewonen zult gij ze niet!*

*Gij moogt liefelijke wijngaarden planten
Maar gij zult er de wijn niet van drinken;
Want ik weet hoe talloos uw misdaden zijn,
Hoe vreselijk uw zonden.
Gij verdrukt den rechtvaardige, neemt steekgeld aan,
En dringt in de poort de armen opzij.*

Ook de profeet Isaias is zeer met de armen begaan, om maar te zwijgen over Deuteronomium, dat aan schuldeisers de verplichting oplegt elk zevende jaar alle schuld kwijt te schelden die hun broeders in dat tijdvak hebben opgelopen. Die plicht tot kwijtschelding geldt echter niet jegens buitenlanders: hen mag de schuldeiser tot betaling dwingen.

Het boek Job daarentegen getuigt toch eigenlijk van een kapitalistische zienswijze. In het begin van het eerste bedrijf lezen we dat Job, de onberispelijke en rechtschapen man, behalve zeven zonen en drie dochters: 'een kudde van zeventuizend schapen, drieduizend kamelen, vijfhonderd span ossen, vijfhonderd ezellinnen en een groot aantal slaven had, zodat hij wel de aanzienlijkste man was van alle bewoners van het oosten'. Het valt daarbij op dat Job er blijkbaar geen ezels op na hield en dat het niet de moeite waard was het aantal slaven nauwkeurig aan te geven. Deze rijke Job wordt zwaar beproefd. Dat staat allemaal in het korte eerste hoofdstuk, waarin ook is opgenomen de ruzie tussen Job en zijn vrouw. Het is niet bepaald verrassend dat zijn vrouw, begaan als zij was met zijn zinloos lijden, hem verontwaardigd toevoegt dat hij nu maar eens moet ophouden met dat deugdzaam zijn en verheerlijken van God, die hem toch zo wreed aan het beproeven is. Als het *ons*, desnoods zonder aanwijsbare reden slecht gaat, als wij van rijkdom in armoede vervallen, als we van de dokter horen dat we niet lang meer te leven

hebben of als ons enige kind door een dronken automobilist is doodgereden, denken we, ongelovigen als wij zijn, niet dat God ons dit aandoet. De vraag waarom hij dat zou doen komt daarom niet eens bij ons op. Bij Job ligt dat heel anders. Want Job wist dat wat hem overkwam door God was bedoeld als zijn beproeving. Wellicht heeft hij, als calculerend burger, dan ook gehoopt dat alles weer recht zou komen als hij de beproevingen maar doorstond. En alles kwam weer recht. Jahweh zegende het verdere leven van Job nog meer dan vroeger: hij kreeg, zo leert de epiloog, 'veertienduizend schapen en zesduizend kamelen, duizend koppel runderen en duizend ezellinnen', precies het dubbele van zijn vroegere veestapel. Over het aantal slaven bereikt ons nu geen enkel bericht. Wel over het aantal kinderen. In de vertaling die voor mij ligt staat: 'Ook kreeg hij twee maal zeven zonen en drie dochters.' Alleen de dochters worden met name genoemd en vastgesteld wordt dat zij bij een Miss Worldverkiezing alle drie winnares zouden zijn geworden. Uit het feit dat de drie dochters bij naam worden genoemd, maak ik op dat omwille van de duidelijkheid 'twee maal' moet worden gelezen als 'voor de tweede maal', want hij had al zeven zonen. Dat stemt ook overeen met de verdubbeling van Jobs vermogen en 21 zonen is wel erg veel. Bovendien: Job kreeg daarna nog 140 jaren toegemeten waarin hij zijn *twintig* kinderen (14 zonen en zes dochters) en een onbekend aantal kleinkinderen mocht aanschouwen: Hij 'stierfoud en hoogbejaard'.

- 4 -

Aanzienlijk belangrijker is, dat uit het boek Job, als men het leest buiten elk verband met andere boeken van het Oude Testament zich een drietal conclusies opdringt.

Er bestaat een God die zich met de mensen bemoeit en daarbij kan doen wat hij wil.

De beloning voor goed, ja heldhaftig gedrag tijdens beproe-

vingen bestaat niet uit het hemelse geluk in het hiernamaals maar uit (nog grotere) welvaart in het leven op aarde.

Er is in het boek geen enkele aanwijzing te vinden, die verwijst naar de verlossing van de mensheid door de geboorte en de kruisdood van de zoon van God.

Voorals de tweede conclusie is, vrees ik, belangrijk. Een cultuur van eeuwen heeft bij ons de gedachte doen postvatten dat, *als* God bestaat en *als* hij zich iets van de mens aantrekt dat zal bestaan uit het verheffen van de 'humiles': het goedmaken *maar pas na* de dood van geleden ellende en armoede en het doen duikeken in de hel van de 'divites'. Voor het Nieuwe Testament gaat de tweede conclusie niet op: het verhaal van Lazarus en de rijke man, te vinden bij de evangelist Lucas, is daar een voorbeeld van: hun voor de eens zo rijke man ontluisterende ontmoeting vindt na hun dood plaats. En ook de rijke man, die zich door het oog van de naald moet wringen om het rijk der hemelen te bereiken, stamt niet uit het Oude Testament. Als de idee van beloning en straf *na* dit leven al voor de komst van Christus bestaan heeft, had het toch zeker ook thuis gehoord in het boek Job. Die vele jaren die Job nog gegund werden in zijn leven na de doorstaane beproevingen zouden dan eerder negatief moeten worden uitgelegd omdat ze zijn aankomst in de ultieme heerlijkheid van na de dood alleen maar konden vertragen.

– 5 –

Het grote middenstuk van het boek Job, het tweede bedrijf, dat in de door mij geraadpleegde tekst (*De Heilige Schrift*, uitgave 1948, het Spectrum) ongeveer 32 bladzijden beslaat van de in totaal 34 bladzijden die het boek Job daar opeist, heeft veel minder de aandacht van *niet*-theologen getrokken dan de hiervoor geschetste proloog en epiloog, die ons van de beproevingen en de beloning van Job op de hoogte stellen. Dat komt, vrees ik, omdat

in dat lange tussenstuk een spannend maar *juridisch* aandoend steekspel wordt opgevoerd en, zoals de lezers weten: *juridica non leguntur*. Ze worden niet gelezen door niet-juristen omdat ze, zoal niet saai dan toch wel onbegrijpelijk zijn. Maar ook juristen zelf lezen ze niet, maar zoeken hoogstens voor hun zaak de belangrijke passages op. Er is wel eens gezegd dat in juridische boeken de noten het belangrijkste zijn en daarbij wordt dan gedacht aan of gewezen op het in de Asser-serie indertijd verschenen personen- en familierecht van wijlen de Groningse hoogleraar Jan Wiarda. Ik denk echter dat de achterin op twee of drie bladzijden opgenomen zakenindex van een juridisch boek van 800 pagina's door vakgenoten het meest en het nauwkeurigst geraadpleegt wordt.

Er volgt een steekspel, om nu maar snel van deze afdwaling terug te keren naar de hoofdzaak, tussen Job en zijn drie vrienden, die eerst veel troostende woorden voor hem over hebben. (Job is ook in deze fase onvriendelijk tegen hen: 'gij zijt allemaal onuitstaanbare troosters.') Maar geleidelijk aan worden de vrienden van weleer zijn fervente tegenstanders en pas dan veranderen de gesprekken in een juridisch gevecht van eis en antwoord, van repliek en dupliek dat duidelijk vraagt om een uitspraak, een vonnis. Een uitspraak, of iets wat er naar de vorm op lijkt, komt er ook maar ze is, zoals ook anders wel in juridische gedingen, onbevredigend, want amper of niet gemotiveerd. De drie vrienden die vijanden werden, geven hun strijd op omdat Job zich in hun ogen gerechtvaardigd heeft, dat wil zeggen omdat hij, de klaagde, hun aantijgingen heeft weerlegd. Waarom ze dat vinden is niet duidelijk, want Job voerde, zoals later zou blijken, vele uiteindelijk volstrekt niet steekhoudende argumenten aan. Zo gaat het nu eenmaal in een civiel proces: als een van de partijen de stellingen van de ander niet (langer) weerspreekt staan die vast. Maar dan komt er een 'derde' in het spel, die rekenkundig een vijfde is, God nog niet meegerekend, een soort *amicus curiae*, die het opneemt *niet* voor Job, omdat die zich tot nu toe tegenover

God als de gelijkhebbende had opgesteld maar ook *niet* voor de drie aanvallers omdat die het juiste antwoord op de stellingen van Job niet zouden hebben gevonden. Iemand derhalve die volstrekt onpartijdig is, die het pure recht als richtsnoer neemt en niet personen en hun belangen verdedigt maar als het ware de buikspreker is van God. Hij heet Elihoe en hij had tot nu toe gezwegen omdat hij jong was en van de veronderstelling uitging dat de hoge leeftijd van de anderen hen er wel toe zou brengen de waarheid te ontdekken en daarvan te berichten. Maar nee:

Het is Gods geest in den mens

De adem van den Almachtige, die hem inzicht verleent

Het zijn dus niet de bejaarden die wijs zijn,

Niet de grijsaards die weten wat recht is.

Anders dan vaak wordt gemeend heeft Job in zijn nood op de mestvaalt ook behoorlijk lang, welhaast tot op het laatst toe te gengesputterd tegen God, die zijn vreselijk lot had bepaald. Als Elihoe reeds aan spreken en oordelen toe is, blijft Job bij alle erkenning van God als de heer, zichzelf toch de rechtvaardige noemen, aan wie God zijn rechten onthoudt en iemand die, hoewel hij in zijn recht staat, erbarmelijk moet lijden door toedoen van God. Eigenlijk lijkt het erop dat hij de woorden van zijn vrouw, die hij aanvankelijk zo onbarmhartig had bestreden ('Ge praat als een dwaas. Zouden we wel het goede van God willen aannemen, maar het kwade niet?') nu pas ernstig gaat nemen want Elihoe haalt Jobs wanhopige woorden aan: 'Wat baat het de mens in God zijn behagen te stellen.' Job is nu een voortijdig aanhanger van het utilitarisme van Jeremy Bentham (1748-1832) geworden. Dat vindt Elihoe allemaal maar onverstandige praat: een grote mond opzetten tegen God, dat hoort toch niet.

In een onvergetelijke slotrede neemt God zelf daarna het woord van Elihoe over. Hij vraagt Job en in hem de hele mensheid of *hij, Job*, het dan is, die de zee bedwingt, die de ochtend doet aanbreken, die de kanalen heeft aangelegd om stortvloedden te weren en zo maar door.

*Heeft de regen een vader,
Of wie heeft de druppels van de dauw verwekt;
Uit wiens schoot is het ijs te voorschijn gekomen,
Wie heeft de rijp in de lucht gebaar?*

Het is verreweg het aangrijpendste gedeelte uit het tweede deel van het boek, dat de jurist kan leren als hij tot leren bereid is dat zuivere retoriek vooral ook in de wereld van recht en rechtspraak anders dan nuchtere Nederlanders almaar zo saai mogelijk verkondigen, aan de zaak, die wordt verdedigd, in hoge mate kan bijdragen. God stelt zijn woorden niet op schrift maar spreekt ze hartstochtelijk uit waardoor ze, hoewel er aanvechtbare zaken in staan, meer overtuigen dan een opstel. Dat van de kanalen is natuurlijk niet waar (ze zijn bij uitstek mensenwerk) en de zee heeft zich lang niet altijd laten bedwingen. Dat doet er allemaal niet toe. Want als God *uitgesproken* is (zijn rede is niet van onoverkomelijke lengte: mede waardoor ze in staat is tot het laatst toe de aandacht vast te houden) is Job, die het pleit won tegenover de drie aanvallers, die niet echt een nederlaag leed jegens de sterke, jonge Elihoe niet alleen volslagen verslagen maar ook bekeerd. Hij weet dat hij verloren heeft, en zijn schuldbekentenis is kort maar krachtig: 'Ik ben lichtzinnig geweest: wat zou ik hierop kunnen zeggen. Ik leg mijn hand op mijn mond. Ik heb eens gesproken maar doe het niet meer.'

Hij heeft iets weg van de zondaar die zich op zijn sterfbed bekeert en zo, naar katholiek inzicht, toch nog de zaligheid verwerft. Al moet ik wel zeggen dat het tot nog lang daarna duurde voor Job op zijn sterfbed lag.

– 6 –

Job keerde dubbel (en niet dwars) terug in het kapitalistisch bestel, maar bad voor zijn vrienden die hem zo in het nauw hadden willen drijven en leefde als voor zijn beproeving onberisp-

lijk en rechtschapen. En nu dan maar een gedachte die mij een beetje tegenstaat, maar gedachten heb je niet in je hand. Ze komen en gaan naar willekeur. Die gedachte is dat het er niet zo erg toe doet of je links of rechts bent (sociaal-democraat of liberaal) als je maar onberispelijk bent en rechtschapen. De kapitalist Job met zijn grote veestapel en met een onbekend aantal slaven, mag van zichzelf gewagen:

*Want ik hielp den arme, die om bijstand riep
Den wees die geen helper meer had
Dien de ondergang dreigde, zegende mij
Het hart der weduwe vrolijkte ik op;
Ik was ogen voor de blinden,
De voeten voor de kreupelen
Voor armen was ik een vader*

Job, de kapitalist met het sociale hart, die zich vertwijfeld afvraagt, zoals zo velen na hem zouden doen, waarom de bozen in leven blijven, oud worden, groeien in kracht, hun dagen in weelde slijten en in vrede ten grave dalen (Stalin, Mao, Pot, Franco e tutti quanti).

– 7 –

Mijn goede, ontslapen vriend Jan Remmelink, bepaald geen linkse krijgsmakker maar brandschoon levend en vol verhalen, heeft Job dikwijls nagevolgd in diens verzuchting: 'Maar altijd weer tobben.' En Remmelink doelde daarbij op de rechtspraak, vooral de rechtspraak in strafzaken: het blijft tobben. En om het nog wat navranter te maken tot slot nog wat Job van hen die het recht uitdelen zegt:

*Raadsheren laat hij barrevoets gaan
En rechters maakt hij tot dwazen*

De doodstraf(1)

– 1 –

Als het erop aankomt krijgt iedereen bij zijn geboorte de doodstraf mee, maar dan als fatum, als menselijke maat en niet als beredeneerde uitkomst van een gerechtelijk overheidsproces. Want een doodvonnis is het weloverwogen resultaat van de vraag: *mogen* wij deze mens nog laten leven nu hij de samenleving dit kwaad heeft aangedaan. Ik schrijf met opzet: *mogen*, want bij een zo onherroepelijke daad moet er sprake zijn van absolute noodzaak. Voorbedachte raad is daarbij zeker en in hoge mate aanwezig en onder andere omstandigheden levert dat moord op. Elementen van nut en afschrikking kunnen als het deze uiterste maatregel betreft geen enkel gewicht in de schaal leggen. Het zou helaas in vele landen uiterst nuttig zijn als de helft of meer van de bevolking op welke wijze dan ook verdween, maar bij de doodstraf gaat het erom of deze éne mens, naar het oordeel van anderen, niet meer *mág* leven. De rationele benadering van iets zo irrationeels is weerzinwekkend. 'Per slot van rekening is mijn uitkomst in favour of the death penalty,' schrijft Tom Sorell min of meer terloops in het voorwoord van zijn aan zijn broer René opgedragen studie *Moral Theory and Capital Punishment*. Maar, zo voegt hij er – voor sommigen geruststellend – onmiddellijk aan toe: 'only for a narrow class of murders'. De ene moord is voor hem, begrijp ik het goed, de andere niet. Ik word daar heel kwaad van. Sommige dingen kunnen of kunnen niet. Daar moet je absolutist in durven zijn. In mijn studietijd vernam ik van mijn hoogleraar strafrecht (aan de Rooms-Katholieke Universiteit van Nijmegen) dat in beginsel de doodstraf mag worden gesteld op alle misdrijven waardoor

de dader de rechtsgemeenschap wezenlijk in haar bestaan aantast, en daarom mag ook op gewone diefstal de doodstraf staan, want aantasting van eigendom is aantasting van de rechtsstaat. Daar ben ik dagenlang van van streek geweest, ook wel omdat het de uitkomst was van een (naar Thomas van Aquino terugrijpende) gedachtegang, waar rationeel moeilijk een speld tussen te krijgen valt. Maar waarom kan die spreekwoordelijke speld er niet tussen? Omdat het een slag in de lucht is, een vergelijking met twee onbekenden. Tussen doodstraf voor verschrikkelijke moorden en doodstraf voor een fietsendiefstal ligt natuurlijk een wereld van verschil, maar ik vind hier elke nuancering uit den boze, omdat de dood ook geen nuanceringen kent. Je leeft of je bent dood. En laten we ons dit goed realiseren: er zijn talloze mensen opgehangen voor diefstal.

Helaas, wie zich tegen de doodstraf verzet, kan zich niet op enige traditie beroepen. De 'hanging judge' is een begrip geworden en zo'n rechter hing niet zelf. Uit Robert Hughes' bekende boek *De Fatale Kust* blijkt dat de doodstraf voor (betrokkelijk) lichte vergrijpen in het Engeland uit de tweede helft van de achttiende eeuw naast verbanning nog schering en inslag was. Voetbal bestond toen nog niet, zomin als, geloof ik, golf, snooker of boksen en daarom was een terechtstelling door ophanging in Engeland het populairste volksvermaak. Niet ter rechtvaardiging maar ter verklaring zou men kunnen aanvoeren dat toentertijd de criminaliteit verhoudingsgewijs nog heel wat bedreigender was dan nu (ja echt), er eigenlijk nog geen echte politiemacht bestond en langdurige gevangenisstraffen opgelegd aan ordinaire criminelen veel te kostbaar zouden worden.

– 2 –

Eigenlijk zou het zonder meer duidelijk moeten zijn dat geen enkele overheid het recht kan hebben iemand als beredeneerd resultaat van een berechting de doodstraf op te leggen. Die over-

heid staat in het leven. Zij mag zich niet daarbuiten begeven: ze doet, door iemand ter dood te veroordelen, iets wat zich aan haar aardse domein onttrekt en ze kan ook niet weten wat ze daardoor teweegbrengt, want in het leven is de dood een zwart raadsel.

Tolstoi heeft dat klemmend onder woorden gebracht. In zijn jonge, bandeloze jaren is hij ook in Parijs geweest. Daar maakte hij een terechtstelling mee en het werktuig daarvoor was de guilotine. Jaren later schreef hij hierover:

Toen ik zag dat het hoofd van het lichaam werd gescheiden en dat ze apart in de mand vielen, begreep ik, niet met mijn verstand maar met mijn hele wezen, dat geen enkele theorie aangaande de redelijkheid van onze huidige vooruitgang deze daad kon rechtvaardigen en dat zelfs als iedereen van de schepping van de wereld af op grond van welke theorie dan ook dit noodzakelijk zou achten, ik toch zeker wist dat het niet noodzakelijk maar dat het slecht was.

Waarover men niet praten kan, daarover moet men zwijgen. Dat is bijna het enige citaat van Wittgenstein dat iedereen kent. Van Heerden vergast ons op een barre teleurstelling. We kennen het, maar we kennen het verkeerd. Want Wittgenstein bedoelde niet dat we onder die omstandigheden behóren te zwijgen (*sollen*), maar dat we dan niets anders kúnnen doen dan zwijgen (*muszen*). Naar mijn stellige mening geldt dit ook voor de discussie over de doodstraf. De overtuiging dat die straf buiten onze (staatsrecht)orde valt, niet van deze wereld is, moet bij iedereen postvatten die de relatie van de staat tot het individu in haar juiste gedaante ziet. Diezelfde Tolstoi voelde er ook niets voor om met zijn volwassen zoons Leo en Andrey in debat te gaan over de aanvaardbaarheid van de doodstraf. Een van zijn vele biografen, Henri Troyat, vertelt dat die zonen op zekere dag de euvele moed hadden om recht in zijn gezicht te zeggen dat de doodstraf in sommige gevallen misschien toch wel te verdedigen was. Tolstoi

voelde dat aan als een persoonlijke belediging en hij schreef in zijn dagboek:

Ik zei hun dat ze geen eerbied voor me hadden en dat ze me haatten. Ik ging de kamer uit en sloeg de deur dicht. En twee dagen lang heb ik het niet van me afkunnen zetten.

– 3 –

Toch vraagt het wel verklaring, waarom in een tijdsverloop van ruim een eeuw een groot deel van de wereld de doodstraf heeft afgeschaft en een flink deel van de rest met de idee worstelt dat het eigenlijk zou moeten. In Nederland heeft een initiatief van Roethof er voor gezorgd dat het verbod van de doodstraf in de Grondwet staat, en die man verdient daarvoor een standbeeld als hij dat plezierig vindt. Bij ons zullen straks minstens honderd leden van de Tweede Kamer voor de doodstraf moeten stemmen om het grondwetsartikel buiten werking te stellen. Helemaal gerust ben ik er niet op. Het rumoer is te groot. Maar de landen aangesloten bij de Raad van Europa kennen als zesde protocol bij het Verdrag van Rome tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden deze korte bepaling:

De doodstraf is afgeschaft. Niemand wordt tot een dergelijke straf veroordeeld of terechtgesteld.

Artikel 2 neemt die vreugdevolle stelligheid terug voor feiten begaan in tijd van oorlog of oorlogsdreiging. Maar artikel drie bepaalt dan weer:

Afwijking van de bepalingen van dit Protocol krachtens artikel 15 van het Verdrag is niet toegestaan.

Hoe kan dit nieuwe inzicht zo wijdverbreid in zo grote kring gewonnen zijn? Ik denk toch, en ik vrees dat ik me wat belachelijk maak, dat het te maken heeft met het inzicht dat mensen wezenlijk gelijk zijn, dat voorts de staat er is of zou moeten zijn voor de mensen (en niet als in absolute monarchieën of dictaturen voor de heersers) en ten slotte dat de mens zijn leven *is* en niets meer.

Dat laatste besef zou men kunnen aanduiden als gevolg van de macht van de secularisatie. Want als het leven maar een doortocht is op weg naar iets anders (beters of slechters), zijn behoud en eerbiediging daarvan door anderen niet zo vreselijk belangrijk. Je kunt geen martelaar zijn zonder geloof. Al is het maar geloof in het vaderland: 'het is goed en aangenaam voor zijn vaderland te sterven'. Velen vragen zich nu af: waarom eigenlijk? Moet het vaderland niet veeleer het leven van de mensen garanderen?

Betekent dit dat het leven onder alle omstandigheden door iedereen als een zo groot goed wordt ervaren, dat het koste wat kost zo lang mogelijk in stand moet worden gehouden?

Natuurlijk niet. Reeds Erasmus gaf te kennen dat hij niet zo bijzonder op het leven gebrand was. En als we zien onder welke 'mensonwaardige' omstandigheden een groot deel van de wereldbevolking leeft, verbazen velen van ons zich erover dat de wil tot leven ook onder deze mensen duidelijk sterk overheerst. Ik kan mij heel goed voorstellen dat iemand zelf vindt dat hij door zijn handelen de dood verdient en daarvoor vervolgens vrijwillig kiest, maar dat alles neemt niet weg, dat dit meest eigene, dit leven van u en mij, niet en nooit ter beschikking staat van machthebbers.

– 4 –

Op een plaats waar niemand het zou verwachten, een essay over de Amerikaanse volksschrijver John O'Hara, raakt Gore Vidal dit thema in zijn kern. Een recent onderzoek heeft uitgewezen, zo zegt hij in dat artikel uit 1964, dat onder de jonge mensen haast niemand meer gelooft in een leven na de dood en dat daarom verlies van het leven als het ergste wordt beschouwd wat iemand kan overkomen. Daarom kan geen van die jonge mensen zich voorstellen dat de verdediging van welk politiek of moreel ideaal dan ook zó belangrijk zou kunnen zijn, dat je er je leven bewust voor over zou moeten hebben. En, zo vervolgt Vidal dan:

Voor mij is dit het centrale thema dat aan onze samenleving ten grondslag ligt en dat ons onderscheidt van onze voorgangers.

Ook ik denk dat de meerwaarde van het leven pas echt duidelijk kan worden als het als ietsultiems en iets eigens wordt beschouwd. Het kan dan ook geen verwondering wekken dat die waarde pas tot wasdom kwam in het verlichtingsdenken en van daaruit het eertijds christelijke Europa is binnengestroomd. Het christendom heeft nooit veel zelfstandige betekenis aan het leven gehecht, en die opvatting heeft ervoor gezorgd dat zulke zaken als slavernij, oorlog en doodstraf niet vanuit het christelijk, maar vanuit het humanitair denken consequent zijn bestreden en uiteindelijk – voor een deel – zijn overwonnen en afgeschaft. De zelfmoordenaars die zich en hun ‘vijanden’ opblazen om straks in de voor hen klaargemaakte hemel te komen, bevestigen als fanatieke gelovigen dit verhaal.

– 5 –

John Stuart Mille, overigens een van de mensen die ik bewonder, was helaas een verdediger van de doodstraf, onder meer op de ook nu nog wel gehoorde grond, dat die straf heel wat minder hard is dan langdurige gevangenisstraf met dwangarbeid. Hij gaat zelfs zo ver dat hij zegt dat de doodstraf vergeleken bij levenslang met dwangarbeid eigenlijk een milde straf is:

Is het echt zo verschrikkelijk om dood te gaan? Is het niet vanouds een wezenlijk onderdeel van een mannelijke opvoeding geweest de dood te verachten; te leren haar, zo zij al een kwaad is, geen hoge plaats te geven op delijst van het kwade?

Stuart Mill is hier waarlijk op zijn slechtst. Niet alleen is de eerste moderne voorvechter van de (gelijk)waardigheid van de vrouw plotseling vergeten dat een ‘manly’ opvoeding geen bijzondere voortreffelijkheid hoeft in te houden, maar ook dat de eigen waardering van het individu voor leven en dood geheel

losstaat van de vraag wat de overheid over dood en leven mag beslissen. En het allerbelangrijkste is dat hij niet lijkt in te zien dat het verschil tussen leven en dood iets heel anders is dan het verschil tussen een redelijk aangenaam leven en een ontredderd leven.

Maar daarom is het zo merkwaardig dat Kant, die – wie zou het anders verwachten – een voorstander van de doodstraf was maar er daarbij ook vanuit ging dat de verschillen essentieel zijn. Ik citeer nogal vrij vertaald uit zijn *Metaphysik der Sitten, Rechtslehre*:

Als iemand een moord heeft gepleegd, moet hij sterven. In zo'n geval kan geen andere straf aan de eisen der rechtvaardigheid voldoen. Want er is *geen parallel tussen de dood en zelfs het meest ellendige leven*, en daarom is er geen gelijkheid tussen misdrijf en vergelding tenzij de dader gerechtelijk ter dood wordt gebracht (zonder wreedheid enzovoort).

Daarmee geeft Kant, vanuit een heel andere gezichtshoek, duidelijk aan dat de voltrokken doodstraf iets volstrekt anders is dan welke andere, ellende veroorzakende straf dan ook en dat de doodstraf daarom nooit verdedigd kan worden vanuit het argument dat zij vergeleken bij levenslang met dwangarbeid een milde straf is. De twee zijn onvergelijkbaar en in het bijzonder ook niet vergelijkbaar naar de mate van ellende, die zij teweegbrengen.

Ik heb al bekend dat verdedigers van de doodstraf mij kwaad maken. Dat was ook het geval met de auteur Gerrit Krol, die eerst in de krant, later in een boekje, *Voor wie kwaad wil*, (her)invoering van de doodstraf in Nederland verdedigde. Ik was daarom blij toen ik een bespreking van dat boekje las, die als opschrift droeg dat Krol wel goed kon schrijven, maar niet goed kon denken. Ik was geneigd daarmee voetstoots in te stemmen. Maar hoe gaat dat? Je begint toch te lezen en helaas, ik kan niet volhouden dat Krol niet goed kan denken. Er staat wel wat onzin in zijn

verhandeling, maar die overweegt beslist niet. Wat volgens mij beslissend is en wat zijn conclusie toch fout maakt, is dat hij over een zo buiten ons vermogen liggend fenomeen als het toebrengen van de dood als rechtvaardige door de overheid aan een individu opgelegde straf, is gaan bespiegelen. De enige juiste reactie op dat verschijnsel is, naar mijn vaste overtuiging, woede. De doodstraf is onbespreekbaar, niet omdat we er niet over behoren te praten maar omdat we er niet over kunnen praten en daarom moeten zwijgen.

NOOT: Zeg nooit nooit hoor je regelmatig. Die dat beweren zeggen het twee keer. Zo lijkt het alsof ik terwijl ik zeg dat je over het invoeren van de doodstraf niet kunt spreken, tegen mijn eigen stelling zondig door er in deze bundel twee keer over te schrijven. Maar dat is maar schijn.

De doodstraf (2)

‘Ter gelegenheid van het tienjarig jubileum van de Grondwet’ was de ondertitel van een boekje dat in 1993 op de juridische markt kwam als *Verhalen over de Grondwet*. De ondertitel was niet helemaal juist want niet de Grondwet maar een herziening ervan was tot stand gekomen. Maar dat die herziening alleen maar een facelift was, een soort operatief verwijderen van de helft van een dubbele kin, zoals iemand minachtend opperde, dat wil er bij mij ook niet in. De herziening was grondig. Vroeger begon onze Grondwet met een staaltje van onverholen territoriumdrift. Artikel 1 van de Grondwet van juist voor 1983 luidde:

Het grondgebied van het koninkrijk der Nederlanden omvat Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen

Het grootste deel, het vroegere Nederlands-Indië, was er toen al af. Ondanks de zinspreuk ‘Indië verloren, rampspoed geboren’ ging het ons daarna toch redelijk voor de wind. Intussen is ons grondgebied al weer flink wat verder afgekald en binnenkort kunnen we waarschijnlijk met een enkelvoudig Nederland volstaan. Camus zou, als hij nog leefde, daar wellicht wat meesmullend aan toegevoegd hebben, dat dit overblijvend stukje grond dat Nederland heet (en vaak Holland wordt genoemd) maar puur toevallig niet onder water was gelopen, terwijl wij het er liever op houden dat wij, fiere knapen, het aan de barre zee ontworsteld hebben.

Wat men wel een facelift zou kunnen noemen, maar dan een ingrijpende en zeer geslaagde is dat hoofdstuk één van de Grond-

wet nu klassieke en sociale grondrechten mooi vooraan op een rijtje heeft gezet en dat artikel één nu luidt:

Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

Helaas, het recht om niet van staatswege een kopje kleiner gemaakt te worden (over oorlog heb ik het maar niet) staat niet in dat rijtje en het is toch wel bij uitstek een fundamenteel mensenrecht. Maar in vroegere versies van de Grondwet stond over dit recht, dat voorwaarde is voor het nut van de andere grondrechten, helemaal niets. Nu bevat artikel 114 Grondwet het bondige voorschrift, opgenomen in hoofdstuk zes, dat over de rechtspraak handelt:

De doodstraf kan niet worden opgelegd.

Technisch is dat een tot rechters gericht verbod en niet een grondrecht van ons tegenover de Staat. En juist als verbod gericht tot rechters is het niet van heel veel belang nu wij, in ons gewone strafrecht al sinds 1870 geen enkele strafbepaling meer kennen met als sanctie op overtreding daarvan de doodstraf. Het lijkt zo wel een beetje op een regel die verbiedt hoger dan drie meter te springen terwijl de wereldkampioen hoogspringen twee en een kwart meter heeft bedwongen. Het wordt pas van groot belang, behalve in het militaire strafrecht, onder drastisch veranderde omstandigheden. En daarom is het niet totaal overbodig. Want in het maatschappelijke en politieke leven zijn fundamentele veranderingen nooit geheel uit te sluiten.

Mij werd gevraagd als bijdrage aan dat boekje de werking van artikel 114 Grondwet 'op meer *luchtige*' wijze en aan de hand van een 'helder sprekend voorbeeld' te verduidelijken. Maar omdat de opdracht niet erg eenvoudig leek heb ik de redactie als volgt geantwoord:

Ik zou met plezier aan uw verzoek voldoen, ware het niet dat ik wat opzie tegen het luchtig element dat ik aan mijn bijdrage moet geven en dat minstens om drie redenen. In de eerste plaats vrees ik dat het onderwerp zich niet bijzonder leent voor boert en kortswijl en ik ben nu eenmaal geen Paul de Leeuw, die ik nog wel in staat zie een groep ter dood veroordeelden in afwachting van hun executie op zondagmorgen, op de avond daarvoor tot vrolijke dialogen te verlokken. Tweede reden: onze rechtspraak loopt, zoals te verwachten valt niet over van sprekende voorbeelden die een helder licht werpen op de betekenis van dit artikel 114. En nu de derde reden: het korte artikel van zes woorden is zo duidelijk dat het alleen maar verduisterd kan worden als een jurist het onder zijn perfide vergrootglas legt of met zijn ontleedmes bewerkt.

Men hoeft niet diep in de geschiedenis te duiken om te kunnen vaststellen dat het tegen de staat en zijn rechters gericht verbod van artikel 114 op de tijdsband als iets heel bijzonders, iets heel nieuws valt aan te merken. In de rechtspraak is het *doodvonnis* door vele eeuwen heen een *doodgewone* zaak geweest. Met mensen werd door overheden bijna nooit zorgvuldig omgesprongen. Van dat soort hadden ze er kennelijk altijd volop genoeg van, met name van de lagere soorten. Bijzonder is ook dat het doodmaken zelf meestal niet als voldoende bestraffing gold. De veroordeelde moest op een zo barbaars en zo wreed mogelijke wijze langzaam en letterlijk stukje voor stukje om het leven worden gebracht. De koningsmoordenaar in Frankrijk stond een vooraf opgesteld ritueel van duivelse verschrikkingen te wachten. Dieven en stropers konden worden 'executed on the spot', behalve wanneer ze van hoge komaf waren ('a free man of quality'). Gelukkig ging men niet overal zo vlot om met vaak standrechtelijke executies als in Engeland, dat zich toch heeft aangemeld als de bakermat van democratie en zuivere rechtspraak. J. E. A. Boomgaard houdt ons in zijn *Misdaad en Straff in Amster-*

dam voor dat daar in de zestiende eeuw doodstraf, verminking en geseling wel voorkwamen maar, evenals de vrijheidsstraf (deze omdat ze veel te duur was) betrekkelijk weinig. De vermogensstraf ook in de vorm van algehele verbeurdverklaring en de verbanning hadden de voorkeur omdat zij geld in het laatje brachten of in ieder geval niets kostten.

Dat een bepaling als 114 in de Grondwet toch belangrijk kan zijn, blijkt uit wat er in de Verenigde Staten is gebeurd. Daar bevat de Constitutie niet een dergelijke bepaling. De *rechtspraak* van het Warren-Court schafte op 29 juni 1972 de doodstraf af omdat zij werd beoordeeld als een nodeloos wrede strafen daarom in strijd kwam met artikel 7 van het Verdrag van New York van 1969:

No one shall be subjected to torture or to cruel, inhumane or degrading treatment or punishment. In particular, no one shall be subjected without his free consent to medical or scientific experimentation

Dit is een uitgebreide versie van artikel 3 van het Verdrag van Rome van 1950 waarin cruelty niet wordt genoemd. Later toen het Supreme Court waarvan de leden worden benoemd door de president van de Verenigde Staten, zich rechtser ging opstellen werd deze beslissing teruggedraaid: de doodstraf op zich was niet een wrede straf als bedoeld in artikel 7. Het eerste gevolg was dat de doodstraf alleen dan niet kon worden opgelegd als de wetgeving van een staat dat verbood. Het tweede gevolg: in een aantal staten van de vs kan niet, in andere (Texas bijvoorbeeld) wel de doodstraf worden opgelegd en ten uitvoer gelegd. Nixon heeft voor die rampzalige toestand in de Verenigde Staten gezorgd. 'De tijd is gekomen,' zo zei hij, 'dat die slappe rechters... nu eindelijk eens voor de rechten van onschuldige slachtoffers van misdrijven minstens evenveel begrip moeten gaan tonen als voor de rechten van misdadigers.' Maar het is zonneklaar dat zorg voor de rechten van slachtoffers niets te maken heeft met

het al dan niet voltrekken van de doodstraf aan daders. Ruimer gezegd: zorg voor slachtoffers mag nooit afbreuk doen aan fundamentele rechten van mensen die verdacht worden.

En ja, nu kom ik toch op een helder sprekend voorbeeld. Omdat ik er in de rechtspraak geen heb kunnen vinden, val ik maar terug op eigen fantasie, al is die dan al meer dan vijftig jaar oud en misschien wel al te *luchtig*. In 1958 schreef ik onder de titel *Het doodvonnis van de Kantonrechter* in het Nederlands Juristenblad het volgende verhaal:

Een kantonrechter en een toen nog ambtenaar van het OM geheten lid van de staande magistratuur waren in de noodzaak geweest de nacht samen met anderen door te brengen op een feestelijke bijeenkomst, waar de spiritualia rijkelijk hadden gevloeid. Het feest duurde tot voorbij de ochtendschemering en de beide magistraten herinnerden zich plichtsgetrouw en te rechter tijd dat een strafzitting hun wachtte. De eerste verdachte die op die morgen voor moest komen was een dame uit de kleine burgerij, die buiten de door de gemeenteverordening toegestane uren matjes in het openbaar had geklopt. De feiten werden erkend. De ambtenaar hield een sprankelend requisitoir dat iets te lang uitviel en waarin hij de stelling verdedigde dat de verdachte levensgevaarlijk was, omdat het uitgeklopte stof de talrijke voorbijgangers dodelijk zou kunnen schaden. Aan de bepaling der te eisen straf toegekomen had hij een verrassing. Hij meende voor deze lafhartige daad niets anders dan de doodstraf te kunnen eisen. De kantonrechter, gewend om onmiddellijk uitspraak te doen sloot zich, als gewoonlijk enthousiast bij die eis aan met de uitroep: 'Ja, dat doen we.'

Toen al zat die kantonrechter fout, omdat hij een straf oplegde die voor dat feit niet bestond. Nu zou hij bovendien handelen in strijd met de Grondwet. Maar als er op grond van overwegingen

van milieubeschermende aard op overtreding van dit verbod, als misdrijf in de strafwet opgenomen, wel de doodstraf zou zijn gesteld, zouden er toch nog problemen rijzen. Want nog steeds mag zo'n wet, tot stand gekomen door samenwerking van Koning(in) en Staten-Generaal, een wet in formele zin dus, niet getoetst worden aan de Grondwet. Anders gezegd, die wet zou, bestond zij eenmaal, geldig zijn en toegepast moeten worden ondanks duidelijke strijd met de Grondwet. Dat moet anders en daar is men, naar mij gezegd is, mee bezig.

Over Gore Vidal en zo

– 1 –

Een van de weinige auteurs die ik blijf lezen als mij weer eens een depressie overvalt, is de Amerikaan met de niet uitnodigende naam Gore Vidal, geboren in 1927. Hij is bij ons, denk ik, de minst bekende tussen zijn Amerikaanse collega's Truman Capote, Norman Mailer, Saul Bellow, John Updike, John Horne Burns (*The Gallery*) en de wat oudere Tennessee Williams, die hij 'the glorious bird' noemt. In de Verenigde Staten is hij evenals Truman Capote befaamd en berucht. Hij is huisvriend geweest van John Kennedy, maar die heeft hem, zoals het verhaal luidt, de toegang tot het Witte Huis ontzegd toen bleek dat hij Jackie bij een bezoek in haar billen had geknepen of aan haar borsten had gevoeld, dat wil ik kwijt zijn. Omdat John, naar later overvloedig is aangetoond, ook een ruime ervaring op dat gebied had opgedaan, zal hij erg op zijn hoede zijn geweest want kunstenaars... Vidal, schuldig of niet, was argeloz. Na de moord op Kennedy op 22 november 1963 schrijft hij:

Als Kennedy maar meer tijd had besteed aan seks en minder aan speedreading van de memo's van zijn staf, zou hij misschien nog in leven zijn.

Maar daar kan het toch moeilijk aan gelegen hebben dat Kennedy's imperium maar duizend dagen duurde.

– 2 –

Vidal is een schrijver die geen last heeft van respect of terughoudendheid. Hij zegt met even veel flair heel aardige dingen van

mensen als erg walgelijke (en soms van dezelfde persoon). Over de presidenten vóór Kennedy zegt hij dat ze door iedere intellectueel maar ook door alle andere mensen onder de vijftig als barbaren werden beschouwd. Eisenhower komt er het slechtst vanaf wegens zijn onvermogen om zichzelf begrijpelijk uit te drukken over welk onderwerp dan ook. Met andere woorden: hij sprak altijd wartaal.

En Vidal verveelt niet. Ik zou niet willen zeggen dat dat komt omdat hij altijd zulke belangrijke dingen te vertellen heeft. Hierin komt hij overeen met Orwell: ze kunnen je allebei ademloos laten kennismaken van enorme futiliteiten. Reeds ruimschoots voor het mode werd hield Vidal ons voor dat je nu juist naar de volksschrijvers moet luisteren wil je de leefwijze van mensen in een bepaalde periode op het spoor komen.

Toch is Vidal meer het type van de intellectueel dan Orwell. Hij schrijft soms ook moeilijke verhalen over moeilijke zaken zoals de theorieën inzake de nieuwe roman die in die tijd vanuit Frankrijk – Alain Robbe-Grillet en Nathalie Sarraute – opgeld deden. Hun beste leerling in de Verenigde Staten was Barthelme. Vidal veegt niet direct de vloer met hem aan, maar hij probeert hem wel te ontmaskeren. Helemaal slaagt hij daar voor mij niet in want Barthelme boeit me ongeveer even vaak als hij me ergert. Maar dat geeft niet: wat Vidal erover zegt is de moeite waard en duidelijk. Vidal heeft veel romans geschreven waarvan ik er maar een paar heb gelezen. *Burr* is voor mij een hoogtepunt. Maar mijn echte belangstelling gaat toch uit naar zijn essays. Dat zijn in de ware zin van het woord verhandelingen. Wie nieuwsgierig is vindt daarin beslist veel van zijn gading: *On our own now, collected essays 1952-1974* en *Matters of fact and fiction, essays 1973-1976*. Er zijn er meer maar ik kan niet alles lezen. Vidal boeit. En heel vaak boeit (Nederlandse) literatuur (mij) niet. Ik mis er de spanning in van het leven. Het gaat te langzaam en er komt te weinig uit.

Een tijdje geleden las ik *De Graaf van Den Haag* van Willem Brakman. Op de achterkant staat:

Door de overzichtelijke opbouw van het boek maakt Brakman het zijn lezers trouwens gemakkelijker dan meestal: zonder bezwaar kunnen de verschillende episodes los van de rest worden gelezen. En gewaardeerd.

En dat moedigt mij nu niet bijzonder aan. Mooie beschrijvingen maar van bijna niets, zo zou ik die separate episodes willen kenschetsen. Een filosoof zal hier misschien zijn genoeg aan beleven:

Wat zijn bizons, had de dikke gevraagd. Rolronde mormels, had de wonderlijke man geantwoord, oliezachte, blommige hommels vol mollige rollen en knolletjes, die je met een zwiepende, striemende stok in de gaten moet houden en achter hun staart staat een regenboog.

Het lijkt eerst een symfonie in O te worden maar dat zet niet door. Langs deze weg verkrijg ik over bizons, waarover ik wel iets weet, geen aanvullende informatie die mij in staat stelt hen te herkennen als ik ze op een slecht moment tegenkom. En als achter hun staart een regenboog staat is dat louter toeval, dat niet kan bijdragen aan hun herkenning. Ik ben geen criticus. Ik zeg puur voor mezelf dat ik hier niks aan vind en laat andere Brakmans bij De Slegte liggen. Er zijn gelukkig voor de schrijver heel wat mensen die er anders over denken en die zijn minutieuze beschrijvingen van lichaamsbewegingen, naar ik aanneem, met spanning volgen. En die onbedaarlijk in de lach schieten als zij deze tekst tegenkomen:

'Een glas bourgogne' zei de heer Pop 'en neemt u er zelf ook graageen'.

'Zwik' zei de waard en zette het glas aan de mond.

'Zwak' zei de heer Pop en ledigde het zijne in enkele teugen.

– 4 –

Wie als Vidal een verhaal (want ook een essay is een verhaal) zo begint:

Ten percent of the human beings ever born are now alive and breeding like bacteria under optimum conditions. As a result millions live at a famine level...

nodigt niet uit tot (verder) lezen maar dwingt ertoe.

Vidal heeft zich ook met rechtsverschijnselen beziggehouden. In *Sex and the law* (1956) verdedigt hij het standpunt dat reeds Stuart Mill – zonder enig succes overigens – aanhing dat (straf)rechtsmacht in een beschaafde samenleving tegen de wil van een onderdaan alleen mag worden uitgeoefend 'to prevent harm to others'. En niet omdat bepaalde handelingen door godsdienst of moraal als zondigen slecht worden beschouwd.

Het is de beroemde controverse: moeten recht en rechtspraak optreden voor het bestwil van de burgers (*zoals het recht dat ziet*) of alleen om de burgers te beschermen tegen schade en nadeel aan hen toegebracht door de medemens. Die formidabele tegenstelling speelt nog volop haar rol, al begint het bestwilcriterium heel langzaam terrein te verliezen. Trouwens ook het algemeen belang kan hierbij een verwarrende rol spelen. Keizer Justinianus gaf als reden op waarom homoseksualiteit een strafbaar feit moest worden of blijven, dat sodomie, zoals van algemene bekendheid was, de voornaamste oorzaak van aardbevingen was.

Ik kan het niet laten vast te stellen dat in het recht elke beoordeling en taxatie samenhangt met definities en hun uitleg. Vidal geeft daarvan een helder voorbeeld. Verkrachting is en was in de Verenigde Staten een verbijsterend veel voorkomend misdrijf. Daar zijn we op grond van de cijfers allemaal vast van overtuigd. Maar men kent daar twee soorten van verkrachting: *forcible rape*, die overeenkomt met ons misdrijf van verkrachting en *statutory rape*. Daarvan kan al sprake zijn als een negentienjarige man een seksuele relatie heeft met een vrouw van zeventien jaar en elk van de twee zich daarbij zeer wel bevindt. In een gegeven jaar was in New York City van het totaal aantal geregistreerde verkrachtingen maar 18 procent *forcible rape*. Maar ook voor *statutory rape* kan tot vijftig jaar gevangenisstraf worden opgelegd, hoewel dan van 'harm to others' geen sprake hoeft te zijn. Vidal:

Er zijn duizenden 'verkrachters' die een gevangenisstraf uitzitten omdat zij om de een of andere reden schuldig zouden zijn bevonden aan geslachtsomgang met een partner die daarmee instemde.

En nu iets anders: al in 1965 nam Vidal het standpunt in dat gebruik van en handel in drugs straffeloos moesten zijn. Hij zegt het kort en pregnant:

En natuurlijk is onze drugswetgeving een schandaal op wereldniveau.

Want wat is van die drugswetgeving het gevolg:

Dientengevolge drijft de gestrengheid van de overheid de prijs van de drugs omhoog, maakt zij het spel zowel voor verslaafden als voor handelaren desperater en moedigt zij de criminaliteit aan, wat op zijn beurt weer een gunstig effect heeft op de loonlijst van het Narcotica Bureau. Deze krankzinnige stand van zaken kan alleen maar standhouden in een samen-

leving die bezeten is van de idee, dat het tot de verantwoordelijkheid van de Staat behoort zondigheid te bestraffen.

Inmiddels hebben, zoals bekend, andere landen het Amerikaanse voorbeeld gevolgd en wordt een afwijkende mening beschouwd als een misdadige en harteloze schoftenstreek – ook in Nederland dat *volgens de autoriteiten* van veel andere landen er een veel te liberaal standpunt op na houdt.

In 1970 kwam Vidal weer op het drugsprobleem terug:

Het is mogelijk binnen een heel korte tijd in de Verenigde Staten verslaafdheid aan drugs voor het overgrote deel uit te bannen. Maak eenvoudig alle drugs verkrijgbaar en verkoop ze tegen kostprijs. Voorzie elke drug van een nauwkeurige beschrijving van zijn goede – of slechte – uitwerking op de gebruiker ervan. Zeg niet dat marihuana verslavend werkt of gevaarlijk is, want dat is niet zo, zoals miljoenen mensen weten, die ook weten dat het er anders voorstaat met ‘speed’ die tot een heel onplezierige dood kan leiden, of met heroïne die verslavend werkt en waar moeilijk mee te kappen valt.

Iemand die zo schrijft over zulke zaken, zo direct, zo helder, moet de aandacht wel vasthouden. In een korte nabeschuiving op zijn artikel uit 1970 oppert een te optimistische Vidal de stelling dat de Commissioner of Police in New York in de buurt begint te komen van zijn gezichtspunt. Maar iedereen weet dat daar in de jaren tachtig niets van gekomen is sinds Reagan en zijn Nancy (of is het andersom?) met hun kruistocht tegen de drugs zijn begonnen.

Vidal is voor ons, juristen, meestal niet bijzonder vriendelijk, maar waarom zou hij ook. Vaak worden de Verenigde Staten genoemd als ‘governed not by men but by law’. Vidal deelt ons echter mee dat de Verenigde Staten een natie vormen ‘die in alle opzichten geregeerd wordt door juristen, die beroepsmatige in standhouders van ruzies’. Pak maar op.

Ik ga afsluiten want Vidal nodigt altijd uit tot meer. Ik geloof dat het Jaap van Heerden was die in zijn boek *Wees blij dat het leven geen zin heeft* ons de vraag voorlegt wat we zouden doen als we kunnen kiezen tussen een nacht 'slapen' met Rita Hayworth zonder dat iemand het te weten komt of een keer aan haar zijde verschijnen op een druk bezochte officiële gelegenheid. En hij meent dat iedere man voor het tweede zal kiezen omdat macht en roem een grotere bekoring uitoefenen dan seks. Ik moet zeggen dat ik toch wel erg twijfel bij dit brandend dilemma en dat nog veel meer zou doen als de persoon van Rita mij maar meer aantrok. Gore Vidal is het wél met hem eens. Als wij in onze verbeeldingswereld onderduiken staat volgens hem als een paal boven water dat wij meer van Adler dan van Freud in ons hebben: *the motor-drive is the desire not for sex (other briefer fantasies take care of that) but for power*. En over het equivalent van macht, de roem, leert hij ons dat roem een drug is verslavender dan welk ander middel ook, zoals alle helden te beginnen bij Achilles weten.

Hij, Gore Vidal, is een mispunt en een lastpost, een roddelaar en een serpent maar, geloof me, vooral een schitterende schrijver.

Vijftien jaren?

– 1 –

Het is vrij lang geleden dat ik voor een officieel en vooral erg internationaal gezelschap in Den Haag een lezing moest houden over iets wat met kinderen en recht te maken had. Ik had de voordracht netjes uitgeschreven en vervolgens was ze op kundige wijze op het ministerie van Justitie in de voertaal van het congres, het Engels, omgezet. Na afloop van het serieuze gedeelte, lezingen en debat, werden we onthaald. Er was toen nog veel sherry bij dat soort gelegenheden. Ook drank kent zijn tijd van komen en van gaan. Vervolgens een diner met veel wijn. Langzamerhand kwamen de tongen los. Tegenwoordig ben ik meestal weg als het frivole gedeelte begint en misschien vindt dat wel zijn oorzaak in wat er die avond zoal gebeurde. Want met het vorderen van de tijd kwamen steeds meer mensen mij vrolijk vertellen dat ze zo'n ontzettend plezier hadden gehad. Dat vertrouwen ik nooit want zo leuk ben ik niet en was zeker mijn lezing op dat zware congres niet geweest. Mijn argwaan was terecht. Het was meer plezier om dan over mijn lezing. Ik had van het begin af aan zowat alle woorden precies verkeerd uitgesproken. Ik ben in dat opzicht ten kwade geneigd. Staat er 'secret' dan zal ik het steevast over 'sekreet' hebben en niet over het dwaze 'sie-kret'. Maar dat wist ik toen nog niet want in het openbaar in het Engels spreken was niet direct mijn gewoonte en doe je het in het geniep dan valt het niet zo op. Ik kan zeggen dat ik tot het snel verdwijnend slag mensen hoor dat verschillende vreemde, zelfs oude talen wel kan lezen maar niet kan verstaan, laat staan spreken. Dat valt niet goed in een samenleving waarin precies het omgekeerde het geval is. Al aan het begin van mijn lezing toen ik

in de taal van dat perfide Albion het wilde hebben over een gezichtshoek werd die angle een angel en dat leverde in het zinsverband een komiek resultaat op.

– 2 –

Ik heb dit voorval min of meer nodig als korte inleiding van wat mij na al die jaren nog echt bezighoudt. Want diezelfde avond kwam ook iets heel anders aan de orde. Ik zat tijdens het diner aan een tafel, waaraan ook Albert Mulder zat. Albert Mulder is zowat alles geweest wat een hoogbegaafde jurist met grote ambitie maar kan zijn en er is zelfs een befaamde en dagelijks vele malen toegepaste wet naar hem genoemd. De Wet handhaving Administratiefrechtelijke Verkeersvoorschriften wordt in het gewone spraakgebruik heel wat korter de Wet Mulder genoemd. Hij is gestorven zonder ziekbed. Ik vond hem veel lijken op een leeuw en dat niet alleen uiterlijk. In de tijd waarin dit verhaal speelt was hij secretaris-generaal van het ministerie van Justitie en mijn oud-collega Dries van Agt was toen minister van Justitie. Over de verhouding tussen die twee gaan ook mooie verhalen, maar de lust om daarvan te vertellen onderdruk ik met kracht om eindelijk aan mijn eigenlijke punt toe te komen.

Toen het hoofdgerecht was opgediend, kwam Albert Mulder met een frontale aanval op mij: ik was toch indertijd lid geweest van de strafkamer van het gerechtshof te Arnhem. Naar die kamer had de Hoge Raad een zaak verwezen waarin het Hof te Den Bosch een arrest had gewezen. Dat arrest had de Hoge Raad vernietigd. Waarom? De zaak zat zo: in strafzaken moet de uit drie personen bestaande kamer die de zaak op de zitting behandelt, met diezelfde drie personen het arrest wijzen. Dat is een begrijpelijk voorschrift: stel je maar eens voor dat A, B en C de zaak op de zitting behandelen terwijl D, E en F in die zaak, waar ze niet bij aanwezig zijn geweest, op grond van verklaringen op papier het vonnis of arrest wijzen. Maar alle regels hebben zoals Aristo-

teles en Thomas van Aquino reeds leerden, altijd een net iets te wijd bereik. Aan de rand ervan liggen zaken waarop de regel strikt genomen wel van toepassing is maar toch een onbevredigende uitkomst geeft. Dat is de leer van de *epieikeia* en de vrije interpretatie van rechtsregels door rechters berust voor een goed deel daarop.

Het komt nu een enkele keer voor dat de namen van de rechters die aan de zitting deelnemen (zoals in het proces-verbaal van de zitting vermeld) niet geheel dezelfde zijn als de namen van hen die in het vonnis of arrest worden genoemd om de simpele reden dat er in het benoemen van de namen van de rechters een vergissing is geslopen. Het komt zelden voor dat er echt een ander stel rechters (of één rechter), die niet op de zaak hebben (heeft) 'gezet' het vonnis of arrest wijst of mee wijst. Maar onmogelijk is het niet. En als de zaak bij de Hoge Raad komt en zo een verschil doet zich voor, dan achtte de Hoge Raad van toen zich verplicht de zaak na vernietiging te verwijzen. Nu zou veel eerder aangenomen worden, eventueel na ingewonnen informatie, dat er sprake is van een corrigeerbare vergissing en als al om die reden het vonnis of arrest vernietigd werd zou de Hoge Raad niet verwijzen naar een andere rechtbank of naar een ander Hof maar de zaak terugverwijzen naar de instantie die de uitspraak had gedaan. Ook in het laatste geval zou zich hoogstwaarschijnlijk niet hebben voorgedaan wat zich toen na *verwijzing* had voorgedaan.

Deze zaak kwam voor de Hoge Raad en deze constateerde dat de hiervoor besproken fout was gemaakt: de naam van een van de raadsheren die in het proces-verbaal werd genoemd als deelnemer aan de zitting kwam in de uitspraak niet meer voor en was vervangen door de naam van een andere raadsheer. De Hoge Raad vernietigde het arrest van het Bossche Hof *enkel en alleen* om deze reden en verwees de zaak naar het gerechtshof te Arnhem. Dat moest toen de zaak geheel opnieuw bekijken. Maar verder zat er geen enkele fout in het arrest van het eerste

Hof. De eerste gedachte die bij iedereen die niet in het rechtsbedrijf zit zal opkomen is: waarom vroegen ze niet aan het Hof of het een vergissing had begaan (het zou me niet verwonderen, zo schreef ik in 1995, als dat binnenkort gebeurt). De tweede zou kunnen zijn: wat een rompslomp voor iets zo onnozels. En de derde: maar die rechters in Arnhem hadden een makkie: ervoor zorgen dat die stomme fout niet weer gemaakt wordt en verder het arrest van het Hof in Den Bosch mooi overschrijven. Op dat laatste kom ik nog terug. Het is de kern van de zaak.

Maar nu, waar ging die zaak over? Wat was het voor een zaak? Geen kleinigheid: een moord gepleegd in de buurt van Eindhoven waarbij de dader het lijk van, ik geloof, zijn wettige echtgenote in stukken gesneden in de rivier de Dieze had gegooid. Tenminste zo herinner ik het mij. Een zaak waar in landen waar de doodstraf nog bestaat, misschien wel die straf zou zijn opgelegd. Er waren, hoe raar men dat ook zal vinden, toch wel verzachtende omstandigheden. Het Hof Den Bosch had die in de strafmotivering opgenomen en was gekomen tot een gevangenisstraf van *tien* jaren.

Na de interventie van de Hoge Raad kwam de zaak bij het gerechtshof te Arnhem. Ik leg er nog eens de nadruk op dat de Hoge Raad zonder die onnozele fout die waarschijnlijk een vergissing was, terwijl de werkelijkheid wel aan de op dit punt gestelde eis voldeed, het cassatieberoep zou hebben verworpen waarna de man in kwestie zijn tien jaar met aftrek wegens voorwaardelijke invrijheidsstelling zou moeten uitzitten.

Maar om een lang verhaal wat in te korten, het Hof te Arnhem schreef inderdaad het arrest van het Hof Den Bosch over en zorgde ervoor dat de namen ter zitting correspondeerden met die van zijn arrest, maar veroordeelde vervolgens de man tot *vijf* jaren gevangenisstraf. Albert Mulder vond dat ongehoord. De redenen waarom hij dat vond zitten in wat ik hiervoor over de zaak schreef verpakt: een fout die niets te maken had met de strafwaardigheid van de verdachte, een toevalligheid, leidde tot

halvering van de straf die hij (maar dat was, zei hij, zijn argument niet) al bij Den Bosch te laag vond. Ik geloof dat hij ook nog het volgende argument aanvoerde (het kan ook zijn dat ik het zelf achteraf heb bedacht want ik heb gemerkt dat ik vaak zelf mijn strengste criticus ben): stel dat er twee personen waren geweest die het feit hadden gepleegd met een gelijk aandeel van ieder en beiden waren door een Hof veroordeeld tot tien jaren. Bij een van hen was de bewuste fout gemaakt, bij de ander niet. Het cassatieberoep in de ene zaak leverde dan niets op en in de andere volgden vernietiging en verwijzing. Zouden jullie dan ook zijn straf hebben gehalveerd? Met als uitkomst wezenlijk ongelijke en onrechtvaardige bestraffing. Ik zei dat de andere man een behoorlijke kans zou maken op gedeeltelijke gratie maar hij zei: gratie is geen recht maar een gunst.

De aanval die avond ging hierover en ik had het moeilijk, ook al omdat ik niet uit de Raadkamer mocht klappen. De mededisgenoten neigden ertoe Albert Mulder bij te vallen.

Toch ben ik bij mijn standpunt gebleven dat het verkeerd zou zijn geweest de straf die Den Bosch oplegde te handhaven nu wij dat een veel te hoge straf vonden. Ik zeg niet dat ik in dat standpunt gelijk had. Het gelijk in dit soort zaken is niet te bewijzen maar net zo is het gesteld met het ongelijk.

Het demonstreert echter wel hoe moeilijk het zal zijn gelijke bestraffing voor gelijke gevallen te realiseren. En toch is ook dat van groot belang. Dat is de reden waarom ik de instelling van een landelijke kamer voor straftoemeting voorsta: die kamer kan eenheid scheppen waar de afzonderlijke rechters van de afzonderlijke gerechten het in geweten zelfs niet zouden mogen.

Laten we de zaak eens omdraaien. Het Hof Arnhem behandelt als eerste het hoger beroep in deze zaak en legt een gevangenisstraf van vijf jaren op maar maakt de fout die het Hof Den Bosch heeft gemaakt. De Hoge Raad vernietigt het Arnhemse arrest en verwijst naar Den Bosch. De rechters daar zijn er in geweten van overtuigd dat dit een veel te lage straf is. En zij leggen

tien jaar op in een arrest dat geen enkele fout bevat en onherroepelijk wordt. Hebben zij verkeerd gehandeld en hadden zij zich, zonder aan eigen inzicht en oordeel iets gelegen te laten liggen moeten conformeren aan de eerste beslissing?

Denk niet dat dit laatste een niet voorkomend geval is. Dit jaar nog heb ik twee keer meegemaakt dat het tweede gerechtshof na verwijzing door de Hoge Raad de straf die het eerste Hof oplegde meer dan verdubbelde. En, voor de volledigheid: het feit, de persoon en de omstandigheden, ze waren telkens onveranderd gebleven.

De ethiek van het rechtspreken. Ze maakt je kapot.

'Het kind en ik' (M. Nijhoff)

Over rationaliteit en emotie in het verkeersrecht en het rechtsverkeer

– 1 –

Martin was toen drie jaar en heel speels.

Er werd een nieuwe weg aangelegd en als dat gebeurt zijn er in de buurt zandhopen, voor kinderen een ideaal speelterrein. Er was ook een laadschop bestemd om zware stenen van de grote hoop waar ze opgeslagen lagen te brengen naar de plaats tot waar de aanleg gevorderd was. Een stilstaande laadschop is voor kinderen een raar monster dat niks doet. Wordt de laadschop in beweging gezet dan wordt zij voor hen... ja wat? We zullen zien.

De laadschop reed al naar behoefte, nu eens voor- dan weer achteruit. Toen ze achteruitreed werd Martin, die de zandhoop in de steek had gelaten voor een nieuw wonder en naar de achterkant ervan was gerend, door het voertuig gegrepen. Zwaar getroffen. Martin liep daarbij 'ernstige, open wonden op, een bekkenfractuur, schaambeenfractuur, beschadiging blaas, met ernstige, wellicht blijvende gevolgen, zoals mank lopen, blaasklachten et cetera'. De kleine Martin was, kort gezegd, alleen niet dood.

Bij een ongeval op de weg tussen een motorvoertuig en een fietser of voetganger die schade lijdt, geldt de regel dat de bestuurder van het motorvoertuig moet aantonen dat hij géén schuld heeft aan het ongeval. Wegens het gevaar dat het gemotoriseerd verkeer oplevert voor fietser of voetganger is de gewone bewijslast omgekeerd. Maar helaas, omdat een weg in aanleg volgens het Hof en de Hoge Raad nog geen weg is, gold hier de omgekeerde bewijslast niet. Juridische spitsvondigheid zal menigeen verzuchten. Akkoord maar op bevel van de wet. Wat

daarvan zij, nu moest de vader van Martin bewijzen dat de bestuurder van de laadschop schuld had aan het ongeval. Dat alle rechters ervan uitgingen dat Martin als driejarige geen schuldcapaciteit had, vermeld ik slechts terzijde. Het Hof kwam tot de beslissing dat bij deze bestuurder alle schuld ontbrak. De Hoge Raad oordeelde anders. Toch hadden Hof en Hoge Raad hetzelfde uitgangspunt: de bestuurder had vanuit zijn bestuurdersplaats Martin op geen enkel moment kunnen waarnemen. Dat was voor het Hof voornamelijk de reden waarom het bij de bestuurder geen schuld aanwezig achtte; de Hoge Raad daarentegen oordeelde dat juist daarom de bestuurder in deze situatie hulp van een ander, een collega, had moeten inroepen om toe te zien of hij zonder gevaar achteruit kon rijden.

Deze emotioneel zwaar beladen zaak is, dunkt mij, beslist op grond van een zeer uiteenlopende visie op 'het' karakter van 'het' kind van drie jaar, een psychologisch-pedagogisch thema waaromtrent noch bij het Hof noch bij de Hoge Raad bijzondere deskundigheid verondersteld wordt aanwezig te zijn. Het Hof overwoog:

Dat het eerder te verwachten was dat een kleuter van de leeftijd van Martin op eerbiedige afstand zou blijven van een imponerend voertuig als de laadschop is.

De Hoge Raad daarentegen overwoog dat de bestuurder:

Rekening had moeten houden met de onberekenbaarheid van jonge kinderen en de attractie die een voertuig als het onderhavige voor een kind kan hebben.

Afstotende of de aantrekkende aard van een laadschop? Aan de kant blijven of het gevaar tegemoetgaan? De driejarige als van nature avonturier of als bang toeschouwertje op afstand? Het is duidelijk dat als het Hof gelijk had met zijn karakterschets, de bestuurder Martin niet achter zijn laadschop hoefde te verwachten en dat in de schets van de Hoge Raad deze zelfde be-

stuurder met een op avontuur beluste Martin achter zijn laadschop als mogelijkheid rekening had moeten houden.

Als in dit opzicht en met zo uiteenlopende rechtsgevolgen Hof en Hoge Raad diametraal tegenover elkaar stonden, hoe kon men dan van een eenvoudige bestuurder verwachten dat hij wist welke van die opvattingen de juiste was? Want vergeet niet dat als die chauffeur mocht oordelen zoals het Hof op dit punt aangaf, hij er geen rekening mee behoefde te houden dat er wel eens een kind van drie jaar in de directe nabijheid van zijn laadschop stond. Die laadschop die voor Martin in een oogwenk veranderde van wonderwerk tot moordtuig.

Hoewel zo'n ongeval ook voor een bestuurder, die zich zeker geen andere dan *juridische* schuld hoeft te verwijten, traumatisch kan uitwerken, ben ik toch geneigd (en, zo hoop ik, velen met mij) de beslissing van de Hoge Raad, waarbij het advies van de advocaat-generaal Ten Kate bijna op de voet werd gevolgd, als van twee kwaden het minst slechte te beschouwen, vriendelijker gezegd: als het best mogelijke.

Waarom? Niet op puur rationele gronden. Niet omdat door die beslissing het recht beter is toegepast. Zoals al betoogd hing de beslissing af van de bepaald niet juridische kijk op het karakter van driejarige jongetjes in het algemeen. En al evenmin omdat de karakterschets van driejarige jongetjes als ontworpen door de Hoge Raad beter uit de verf komt dan die van het Hof. Integendeel zou ik menen: de meeste kinderen van die leeftijd zullen, voortdurend gewaarschuwd door hun ouders en verzorgers voor de gevaren van de auto en andere helse machines, het gedrag vertonen van de door het Hof geschetste driejarigen. Als ik rond vijf uur in de namiddag zowat stapvoets de woonstraat in een stadsbuitenwijk inrijd aan het einde waarvan ik woon, zie ik steeds vele jonge kinderen, die van de straat als hun enige speelterrein bezit hebben genomen, naar de kant rennen om hun spel, mopperend of scheldend op de onderbreker van dat spel, pas weer te hervatten als het trage snelheidsmonster gepas-

seerd is. Maar, zo vraag ik mij af, hoe kun je op welke *algemene* karakterschets van welke mensengroep ook afgaan in het recht? Er kan altijd een kind zijn dat aan het profiel van de Hoge Raad vol doet en desnoods vanaf de voordeur van het eigen huis blindelings de straat oversteekt op weg naar het geluk dat aan de andere kant van de straat hem toelacht maar dat hij nooit zal bereiken.

Er was, zo stel ik mij voor, een aantal kinderen, leeftijdgenoten van Martin op en bij de zandhoop aan het spelen. Maar slechts één van hen, Martin, kon de verleiding van de rijdende laadschop niet weerstaan. Niet omdat driejarige jongetjes zo plegen te reageren als Martin deed had die bestuurder nog voorzigtiger moeten zijn, maar omdat Martin het deed. Wie daarover nadenkt komt tot een vreemde conclusie. Niet wat geregeld gebeurt moet maatstaf van het handelen zijn, maar wat een zeldzame keer kan gebeuren.

Een regel opstellen en toepassen niet met het oog op de overgrote meerderheid van de kinderen als een abstract gegeven maar op één of enkele werkelijke kinderen, dat is niet de weergave van een rationele gedachte maar veeleer van een overtuiging waarin emotie een belangrijke rol speelt. Juristen willen daar niet van weten. Maar dat betekent niet dat het niet gebeurt.

– 2 –

Zij, de juristen uit binnen- en buitenland, zullen de zaak vanuit een heel andere gezichtshoek benaderen. Schuld als grondslag voor aansprakelijkheid? Weg ermee, een verouderde opvatting. Ieder moet eigen schade dragen, tenzij? Kom nou, waar staat dat geschreven? Schuld is een begrip dat in het postmoderne denken geen plaats heeft. Schuld stamt van Adam en Eva, van Kaïn en Abel, van Noach en die arme mensen en dieren die niet in zijn Ark mochten.

Ik ga hier maar kort op in, hoewel ik weet hoe belangrijk deze tendens gaat worden in het rechtsverkeer.

Leg, zo luid het moderne motto, de aansprakelijkheid daar waar die met het minste bezwaar gedragen kan worden. Verwar aansprakelijkheid niet met verantwoordelijkheid. Maar geloof maar niet dat die moderne denkwijze ervoor zorgt dat de rijken hun schade zelf moeten dragen en de aansprakelijkheid van de armen wordt weggenomen. Dat maakt, zo zeggen zij, de samenleving tot een jungle, het strijdt met ons rechtvaardigheidsgevoel. Want hoe zit het dan als het om twee rijken, als het om twee armen gaat?

Zelfs een aan financiële draagkracht aangepast geldboetstelsel heeft het bij ons niet kunnen halen met als gevolg dat wie zijn auto dubbel parkeert niet meer boete krijgt als het een Jaguar is dan wanneer sprake is van een lelijke eendje.

Nee, wie men op het oog heeft als degene die het best de schade kan dragen, dat zijn de staat en de verzekeringsmaatschappij. De staat in alle onvoorzienbare gevallen (rampen), die onverzekerd of onverzekerbaar zijn; de verzekering voor al het overige. In beide gevallen betaalt als het erop aankomt de collectiviteit, vaak optimistisch aangeduid als de gemeenschap, de schade.

Het jonge kind is minstens vanaf het begin van zijn leerplichtige leeftijd, die almaar vervroegd wordt, deelnemer aan het verkeer en wel als bijzonder kwetsbare deelnemer: voetganger of fietser. Kwetsbaar dus om twee redenen: omdat het jong is en omdat het voetganger of fietser is. Soms doet die voetganger zich voor in de vorm van een spelend kind dat op de weg achter een bal aanholt. Dat kind is maar zelden tegen ongevallen verzekerd en vaker, maar lang niet altijd, tegen wettelijke aansprakelijkheid. Lijdt het schade als gevolg van het ongeval waarbij een gemotoriseerde verkeersdeelnemer betrokken is, dan is de meest voor de hand liggende oplossing deze laatste als verplicht verzekerde de schade te laten dragen. Daartoe wordt de mogelijkheid van de autobestuurder om zijn onschuld aan te tonen teneinde niet aansprakelijk te worden gesteld voor de door het kind opgelopen schade teruggebracht tot een absoluut mini-

mum. Een paar stapjes verder en we zijn gearriveerd bij de situatie dat de niet-aansprakelijkheid van het kind, die emotioneel gemakkelijk te verwerken is, voor iedere fietser of voetganger gaat gelden ook als hij duidelijk schuld heeft aan het verkeersongeval. Aan een bijzondere aansprakelijkheid jegens bejaarden, die bij de oversteekplaats meer tijd nodig hebben dan welke het groene licht aan voetgangers toestaat, hebben we nooit gedacht.

– 3 –

Vroeger, het is al heel lang geleden, toen alleen de meisjes en de jongens van het ‘middelbaar’ onderwijs zelfs op zaterdagochtend nog schoolse wijsheid moesten vergaren, reed ik met onze Volkswagen Kever voor dag en dauw van het parmantige dorp waar wij woonden naar de mooie stad waar de school was gevestigd. Om half negen begonnen de lessen en ruim voor die tijd moest de leraar, in dit geval de docent maatschappijleer, present zijn.

En op zo een zaterdagochtend uit vervolgen tijden als alle mensen nog vreedzaam in elkaars armen sliepen of nog maar net waren begonnen met de dagelijkse scheldpartij reed ik over de geheel verlaten weg. Verlaten? Ja, als je alleen op mensen lette. Want die weg was in beslag genomen door de vogels. Zij gedroegen zich dan ook als de rechtmatige bezitters van de weg. Wat ze er zochten zal wel een raadsel blijven sinds er geen paarden meer op onze wegen te vinden zijn, tenzij opgesloten in zo'n hoog bakje achter een Mercedes. Wat mij opviel was het autoritaire gedrag van die vogels, die er, net als de politieagenten voor een op hen afrijdende kwade automobilist, maar op het allerlaatste moment vandoor gingen. In de achteruitkijkspiegel kon je zien dat zij onmiddellijk weer bezit namen van hun territorium als het gevaar(te) voorbij was. Meer dan eens heb ik op die vroege ochtenden gepeinsd over die vreemde tegenstrijdigheid: vogels die bijna altijd tijdig het gevaar van zelfs een eenzame auto inzien en

er hun maatregelen tegen nemen en kleine kinderen die het gevaar niet onderkennen en het argeloos, vanaf de veilige stoep of zich losrukkend uit moeders stevige hand, tegemoettreden. Met de vreselijke gevolgen van dien voor het kind, voor zijn ouders en familie en voor de bestuurder van de auto die het ongeluk alleen had kunnen voorkomen door op dat moment niet, in ieder geval niet op die plaats, een auto te besturen. Een kind gedood of verminkt te hebben ook bij ontbreken van alle schuld, is er iets huiveringwekkenders te bedenken? Is er iets wat onze dromen tot aan het einde onzer dagen wreder zal blijven doorspoken?

– 4 –

Kinderen, vooral de heel jeugdige, verstoren de orde in de keurig bijgehakte tuin van de jurist. Ze rennen achteloos de paden uit, de bloemperken in; zij spelen op onze met zorg onderhouden gazons, tussen en op onze met veel zorg gekweekte planten en als ze moe van het spelen binnenkomen, juicht (toch) heel het huisgezin. Wat harder gezegd: ze zijn niet strafbaar, ze hebben in juridisch opzicht geen schuld aan welke van hun onrechtmatigheden ook. Hebben zij schade aangericht, ze zijn niet aansprakelijk, kortom zij vallen uit louter liefde voor hen buiten de dagelijkse rechtsorde. Het is verbazend hoe het zo ver is gekomen. Niet altijd was en niet overal is het kind de enige die in de maatschappij nog kan bogen op privileges en welwillende bejegening en in het gezin op aandacht en liefde. Toen, lang geleden, vonden de pedagogen dat de wil van het kind gebroken moest worden en dat het bij het eten aan tafel moest staan. Iedere maatregel waarbij een kind betrokken is moet nú zijn grond vinden in het belang van het kind. Of het altijd gebeurt is een andere zaak.

Toen de dood van jonge kinderen een even gewone zaak was als het baren van kinderen door de moeders, toen de dood van vele moeders bij dat proces ervoor zorgde dat er meer weduwnaars waren dan weduwen, toen de leerplicht nog een droom-

beeld was en heel jonge kinderen ingeschakeld werden als verdieners van minstens hun eigen kost, toen had het recht niet veel belangstelling voor het kind en toen zouden de ouders vreemd opgekeken hebben als zij de ouders van nu hoorden zeggen dat het in strijd is met de gewone orde der dingen als ouders hun kind moeten begraven. Want het feit dat zij, de ouders *niet* in hun vroege jeugd gestorven waren, maakte dat zij tot de sterken behoorden en het kind dat hun ontviel, vergeefs had geprobeerd zich daarbij aan te sluiten,

– 5 –

Dat er voor het recht geen rust is weggelegd, blijkt uit de ontwikkeling van de aansprakelijkheid voor schade in het wegverkeer. In de eerste plaats als er kinderen bij betrokken zijn. Dat probleem spitte zich aanvankelijk toe op de vraag op welke leeftijd het kind niet alleen de verkeersregels kon kennen maar zich ook naar die kennis kon gedragen. Een arrest van de Hoge Raad uit 1986, waarbij een kind van vijf en half jaar, Thiemo, een rol speelde, ontlokte aan een bespreker van het arrest de verzuchting:

Moelijker valt te begrijpen waarom het kind als dader hier harder wordt aangepakt dan elders het kind als slachtoffer.

In die verzuchting ligt op het eerste gezicht een wereld van verrassingen besloten. Want plant haar maar eens over naar het gewone strafrecht. Dan begrijpt toch iedereen dat de dader harder wordt aangepakt dan wie van de daad van de dader het slachtoffer is. Of ook naar burgerlijk recht: wie zal het verwonderen dat de dader, dat is hier de bedrijver van de onrechtmatige daad, het zwaarder te verduren krijgt dan wie van een onrechtmatige daad de dupe is geworden: de een moet betalen, de ander krijgt betaald. Maar gaat het over jeugdige kinderen in het verkeersrecht dan wordt alles anders. Dan vallen dader en slachtoffer nog wel niet geheel op één lijn te stellen, maar daar gaat het

toch naar toe: de dader, dat is degene die de schade toebrengt aan een ander, hoeft steeds minder te vrezen dat hij schadevergoeding moet betalen, het slachtoffer, dat is degene die schade lijdt, hoeft eigen schade ook dan niet te dragen als er bij hem volop 'schuld' aanwezig is. Ik zet schuld tussen aanhalingstekens omdat er eigenlijk sprake is van wat bij een ander dan het kind juridische schuld zou opleveren. Als bij letselschade in het wegverkeer in de verhouding autobestuurder enerzijds, voetganger of fietser aan de andere kant in de toekomst in alle gevallen zoiets gaat gelden als nu in de verhouding van kinderen tot alle anderen, zou men die figuur kunnen kwalificeren als de infantilisering van de niet-gemotoriseerde deelnemer aan het verkeer.

In het arrest van 1986 ging het over het volgende. Ik citeer uit het advies van advocaat-generaal Mok:

Op 7 juni 1979 wandelde het echtpaar H. met hun op 7 december 1974 geboren zoontje Thiemo (toen dus precies 5½ jaar oud) bij Katwijk in de duinen. Thiemo liep aan de hand van zijn moeder. Plotseling en onverwachts rukte hij zich los en liep naar de overkant van het fietspad, waar hij enkele seconden bleef. Daarna liep hij het fietspad weer op, waar inmiddels O. per fiets naderde. Ondanks belsignalen en roepen van O. en een uitroep van Thiemo's vader stak het kind het fietspad weer over. O. remde wel maar kon een botsing niet meer vermijden. Het gevolg van de botsing was een gecompliceerde duimbreuk en materiële schade aan de zijde van O. Van verwondingen of schade bij Thiemo H. blijkt niet.

De rechtbank wees de vordering van O. (schadevergoeding, groot fl. 10.503,-) af. Maar het Hof was het daarmee niet eens en stelde O., in beginsel, in het gelijk, een beslissing die bij de Hoge Raad standhield. Dat impliceert dat de nog geen zesjarige Thiemo naar het oordeel van Hof en Hoge Raad in juridische zin schuldig was aan zijn onrechtmatig handelen: dat hij de regel

die hij overtrad kende of moest kennen en dat hij zich naar die regel had kunnen en dus moeten gedragen. Wat in de door de bespreker van het arrest hiervoor aangehaalde zin wordt vastgesteld is dat, als Thiemo schade had geleden (en om het simpel te houden O. niet) terwijl O. geen schuld had en bij Thiemo voor honderd percent schuld aanwezig was geweest, er gereede kans was geweest dat O. de schade van Thiemo toch had moeten betalen, omdat het kind als slachtoffer maar ook schuldige minder hard wordt aangepakt dan het kind als dader.

In 1986, zo kunnen we vaststellen, zijn onrechtmatige gedragingen van kleuters nog niet buiten het domein van het recht gebracht. Maar in het naschrift van de bespreker van het arrest van de Hoge Raad wordt met vermelding van een aantal eerdere arresten wel de vraag opgeworpen waarom de Hoge Raad de lijn gevolgd in die arresten niet ten einde toe heeft doorgetrokken. Dat zou betekenen dat kinderen van de leeftijd van Thiemo zelfs als zij schade toebrengen en zelf geen schade lijden, buiten de gewone regels van het recht worden geplaatst en daarom niet aansprakelijk kunnen worden gesteld.

Is daar een 'rationele' grond voor te bedenken? Is er reden om een gewone X, als hij bij een verkeersongeval schade lijdt, slachtoffer is, een betere positie te geven dan wanneer hij bij dat zelfde ongeval schade veroorzaakt? Nee, zeggen wij, naar huidig recht niet. En wordt dat anders als de 'dader' een kind is. Ook hier moet het antwoord negatief uitvallen als we het arrest van 1986 als geldend recht beschouwen. Maar het zou kunnen en meer genoemde bespreker van het arrest van 1986 doelt erop, dat in de toekomst daarop een positief antwoord gaat gelden. Niet op rationele maar op emotionele gronden. In 'the king can do no wrong' zou dan king moeten worden vervangen door: child. Emoties die in recht of rechtspraak de overhand nemen worden weldra versteende emoties. Daarmee bedoel ik niet iets negatiefs uit te drukken, maar iets wat hard als steen iedere overweging die met argumenten daar tegen in gaat, doet afketsen.

Emotie in het recht? Ik veroordeel haar niet. Waar ik tegen opkom is het ontkennen van de betekenis van emotie binnen het recht, het verdoezelen ervan. Als de hiervoor geschetste situatie – schuld van het jonge kind is er nooit en daarom geen plicht tot vergoeding van aangerichte schade en bij schade van het kind is de andere verkeersdeelnemer altijd aansprakelijk – in volle omvang recht wordt, is dat een demonstratie van de emotionele rechtsregel dat het belang van het kind altijd moet prevaleren. Dat beginsel verbiedt iedere afweging bij een beslissing waarbij een kind betrokken is. De belangen van andere mensen spelen, al zijn ze nog zo groot, bij de beslissing geen enkele rol.

Zou het niet zijn om onze onmacht jegens ‘het’ kind te camoufleren dat een zo onjuridisch beginsel zonder veel tegenpraak het juridische veld is gaan beheersen?

Bouwfraude in de negentiende eeuw

Wijlen prins Bernard heeft nog niet zo heel lang geleden beloofd de boete, die een man na veroordeling wegens mishandeling van een winkeldief zou moeten betalen, voor zijn rekening te nemen en hij is, zover ik weet, toen die geldboete ook werkelijk volgde, die belofte nagekomen. Niet overal werd die belofte met gejuich ontvangen. Ik weet niet of de belofte van de prins een zo verre strekking had dat hij, als er gevangenisstraf was opgelegd, deze plaatsvervangend zou gaan uitzitten. Het is wel eens gebeurd zonder dat de persoonsverwisseling op tijd werd ontdekt, maar dat lijkt me in het voorliggende geval niet waarschijnlijk. Er is bovendien ook een vrij recente rechterlijke beslissing die inhield dat toen een moeder, naar zij dom genoeg zei, de boete voor haar strafrechtelijk minderjarige zoon had betaald (die hij bovendien in termijnen aan haar terug moest betalen) dit door de kinderrechter zozeer in strijd werd geoordeeld met de opvoedende waarde van de straf van geldboete voor een jeugdig persoon, dat deze jongen toch de subsidiair opgelegde jeugddetentie moest ondergaan. Rechtvaardig?

Maar het kan nog gekker en dan wordt het, hoe ernstig ook, en misschien vooral omdat het zo lang geleden is, iets om de lachlust op te wekken: de rechter die de boete die hij aan de strafrechtelijke zondaar oplegt, zelf betaalt.

Het zat zo. De vader van de schitterende dichter en romanschrijver Thomas Hardy (1840-1928) was van beroep metselaar-aannemer. Ik ken dat beroep in Nederland ook van voor de Tweede Wereldoorlog, in de jaren dertig en de daarmee strak

verbonden aanhoudende crisis na de beurskrach in de vs van 1929: een man die metselen als zijn vak had en soms een of twee knechten in loondienst nam om een voor hem financieel aantrekkelijk werk te volbrengen. Het merendeel van zijn tijd werkte hij zonder personeel en als hij personeel had werkte hij altijd stevig mee. Zo iemand was de vader van Thomas Hardy in en rondom het midden van de negentiende eeuw. En zijn hele leven lang heeft de auteur getobd met de in Engeland heersende standsverschillen, die vooral bij huwelijken zo'n absolute rol speelden. Vader Hardy, zo vertelt de biograaf van zijn zoon Michael Millgate, kon zich op zeker moment de luxe veroorloven van een heel bekwame werknemer. Maar die man beging, let wel in zijn vrije tijd, een strafbaar feit waarvoor hij een flinke boete kreeg. Er was geen sprake van dat de man die boete ooit zou kunnen betalen en daarom wachtte hem vervangende detentie voor lange tijd. Dat was vervelend voor hem maar ook voor vader Hardy, want de man was voor dit werk, verbouwing van het huis van de rechter, onmisbaar. En daarom betaalde vader Hardy de boete uit eigen zak. Hij stond bekend als nogal lui maar dom was hij zeker niet. Hij betaalde de boete voor zijn knecht en telde bij het bedrag, dat hij van de rechter wegens verbouwing van diens huis had te vorderen, het bedrag van de boete op. Aangenomen werk met een opzetje. En voor de liefhebbers van valse poëzie nu toch maar even het kortste gedicht van zoon Thomas met als titel: Epitaph on a Pessimist:

*I'm Smith of Stoke, aged sixty-odd,
I've lived without a dame
From youth-time on; and would to God
My dad had done the same*

Dignity

Een drieluik opgedragen aan Dorien Pessers

– 1 –

Toch was alles, toen het begon, verlopen langs strakke lijnen van rede en routine: een niet echt grote receptie voor niemand in het bijzonder, Nieuwjaar misschien, Koninginnedag, een gebouw honderd jaar, een brug geopend? De man viel niet op. Hij luisterde meest, het glas in de hand en geleidelijk aan wat meer aan de mond. Soms gooide hij er wat tussendoor. Dan werd er gelachen. Het groepje bestond alleen uit mannen. Allemaal boven de vijftig waarschijnlijk, beneden de negentig zeker. Er waren nog zo'n stuk of wat van die groepjes, maar die hadden een gemengde samenstelling en waren, gemiddeld, een stuk jonger. Het was al met al een deftig gezelschap, want men onderhield elkaar over vakanties. Die voorbij waren en die zouden komen. Wie bij wie hoorde was zonder voorkennis niet uit te maken. En trouwens wanneer hoort wie bij wie: relatie, huwelijk, dreams, liefde, werk, seks, geld, dreams, erotiek, Rome, Calvijn, dreams?

Twee uur later was hij laveloos. En lalde. Ik heb zelden iemand zo lelijk en zo volstrekt dronken gezien. Zo ontluisterend ook. Gegeneerd (zo heet dat toch in de betere kringen?) wendde de eerste van de groep zich van hem af. De anderen hielden het wat langer vol, maar ze keken meer en meer alsof ze daar niet waren. Hij pakte nu van elke tafel elk glas waar nog wat vocht in zat en dronk. De pittige serveerster zag met afgrijzen hoe hij drie volle glazen tegelijk van het dienblad nam en er één zorgvuldig over het hoofd van zijn buurman leeggooide. Zijn broek stond open en was niet alleen van de gemorste drank nat. Toen hij ten slotte helemaal alleen was gelaten begon hij aan een keiharde mono-

loog. Wij verstonden de inhoud maar half en vermoedden dat hij schunnig was. Een man begon op een gegeven moment hard te lachen, maar hield midden in zijn lach op toen hij begreep dat dat niet kon. Er werd allerwegen gemompeld nu. En daar doorheen die harde, lallende stem: ik ken er nog een. Het Grote Fluisteren begon. Weet je wel wie dat is? President, burgemeester, notaris, CDA-politicus, dirigent? Weet je het niet? Je raadt het nooit. Luister, het is nog veel erger.

Tot de man plotseling zweeg, ineens stortte en als een zoutzak neerplofte. Ook wij zwegen. Wat te doen, zou Lenin zich wellicht afgevraagd hebben. Maar het was negentig jaar later en het communisme was uitgeroeid – het had immers geen riemen meer.

Ik heb die gave niet. Ik kan niet beschrijven wat ik zag gebeuren. Ik word sentimenteel of cynisch. God, als gij bestaat, laat mij een keer aan die doem ontsnappen.

De vrouw die zich uit dat zwijgende groepje losmaakte. En naar hem toeliep. En dat mag je niet meer zeggen, maar ik doe het toch: het was een mooie vrouw, de mooiste. Ver beneden de vijftig. En naar hem toeliep. In ons groepje hadden wij vooral om haar moeten lachen: ze was vrolijk, speels en geestig en zij had die onbeschrijfbare charme van de vrouwelijke onrust: ik ben hier maar ik hoor hier niet. En naar hem toeliep. Het is zo maar een klein stukje tekst uit een liedje en dat liedje is zelf ook niet veel zaaks geloof ik. Misschien wel een smartlap. Maar van sommige smartlappen houd ik als van Mozart en Händel: You give me dignity.

En naar hem toeliep, zich tot ons richtte in volle glorie en zei: 'In de oorlog heeft hij honderdtwintig joodse mensen gered. Nu is hij dronken. En jullie kunnen barsten.' Hem met moeite optilde en met hem naar buiten strompelde. En wij wisten het allemaal. Zij gaf hem terug wat hijzelf zo reddeloos scheen te hebben prijsgegeven. En ons zette zij te kijk. Even waren *wij* laveloos. Wij vielen van dat voetstuk. Want zij was naar hem toegelopen. She gave hem dignity.

Vrouwen 'drinken' minder dan mannen. En bij publieke gelegenheden en op openbare plaatsen (daaronder begrepen de auto onderweg) tref je veel minder dronken vrouwen dan mannen aan. Maar ze schijnen ontvankelijker te zijn voor de invloeden van alcohol. En ze hebben nog steeds wat meer kans dan mannen om zich thuis tot stille drinkers te ontwikkelen.

Wat nu zo gek is? Zowel in de literatuur als in het leven wordt de echt laaiend dronken vrouw als veel weerzinwekkender afgebeeld dan een man in precies dezelfde situatie. Een traditionele opvatting geeft als reden op dat het komt omdat 'de' vrouw vanaf een verhevener positie begint als zij aan het drinken slaat. Iedere vrouw is in die opvatting een moedermaagd. Een dronken vrouw is daarom zoiets als de heilige die zich toch aan een verkrachting schuldig maakt. Ik geloof daar niet in maar een andere reden weet ik evenmin. Dat is de klassieke situatie waarin je naar 'gesundes Volksempfinden' geen kritiek mag hebben, omdat je niks kunt opbouwen. En toch is bijna alles wat waardevol is, in het verleden begonnen met negatieve kritiek: zó moet het niet.

Wat daarvan zij, heel veel jaren geleden heb ik een vrouw gekend die erg regelmatig erg dronken in een café was aan te treffen. Ik kende haar goed, want het was mijn stamcafé en een flink deel van mijn juridische bagage heb ik daar opgedaan. Zij was een jaar of tien ouder dan ik en ik mag het niet zeggen maar ik doe het toch: ze was een mooie vrouw. De mooiste uit het café, maar dat zegt weinig want ik heb er zelden andere vrouwen aangetroffen.

En nu moet ik weer een beschrijving gaan geven. Onsterfelijke goden, sta mij bij. Welhaast iedere avond werd de vrouw in dat café heel dronken en heel luidruchtig. En welhaast iedere avond even na tien uur kwam in dat café een man binnenlopen, achteloos alsof hij zojuist vergeten was zijn kopje koffie leeg te drin-

ken en dat, bij nader inzien, toch zonde vond. Ik schatte die man op veertig. En hij liep op haar toe.

Zeven keer zeventig keer of wat minder. En hij sleurde haar liefdevol mee naar huis. Geen scheldwoord, geen verwijt heb ik ooit uit zijn mond gehoord. Ik denk dat die man van die vrouw hield. Maar tot ons, de anderen in het café, heeft hij nooit het woord gericht. Over de onvergetelijke daden van zijn vrouw, over haar moed en trouw en... Maar ik hoef toch niet te verzinnen wat hij allemaal *niet* tegen ons zei. Ik wil alleen maar zeggen: hij moet van haar gehouden hebben, hij was haar steun en toeverlaat, maar die dignity die zij in de avond vóór tien uur aan het verspelen was en daarna volkomen kwijtraakte, die heeft hij haar nooit om tien uur teruggegeven. Die moest ze iedere dag opnieuw zelf terughalen.

Dignity, zoals ik dat woord begrijp, is niet in het Nederlands vertaalbaar. Het woord dat er het dichtst bij komt – waardigheid – hebben wij onbekommerd verknoeid door het te verbinden met statigheid en met wel- en zeereerwaarde heren. In de tijd tussen de twee wereldoorlogen spraken Ter Braak en Du Perron met aanhang daarom, denk ik, bij voorkeur over *honneteté*, maar voor mijn gevoel is dat in dit verband een heel akelige onomatopée. Dignity is verenigbaar met alles behalve met zijn tegendeel: indignity. Dat lijkt een waarheid als een koe maar wat ik ermee bedoel is dat je iemand vast en zeker mag haten, dat je aan die haat publiekelijk lucht mag geven tot bij Sonja op de televisie toe, maar dat je daardoor toch nog niet van die gehate tegenstander diens dignity hebt afgepakt of aangetast. Want dat is niet menselijk. Laat mij het wat nauwkeuriger zeggen: het is onvrouwelijk.

Mannen, zo luidt mijn – wat dit tweede deel betreft – volstrekt onbewijsbare stelling, hebben vrouwen weliswaar bemind en geëerd, haar op een voetstuk gezet en bezongen, hebben eindeloos van haar deugden en haar trouw verhaald, of haar ondeugden en ontrouw bewonderd, maar steeds opnieuw weer

hebben zij toch – al doende – kans gezien de dignity van de vrouw als soortgenoot te miskennen en nimmer hebben zij de vrouw de dignity die zij verloor, teruggebracht. Aan de hand van drie boeken die ik bewonder, zou ik dat willen uitwerken.

– 3 –

Over Nabokov had ik lange tijd meer gelezen dan *van* hem, iets wat bij mij en naar ik vrees ook wel bij anderen een kwaal aan het worden is die steeds ernstiger vormen aanneemt al naar gelang de supplementen van de kranten zich uitbreiden. Mogelijk omdat ik ooit twee kleine boekjes van hem kreeg, die ik veel te spitsvondig, erg taalweterig en nogal vervelend vond, hield ik het lang voor gezien. Ik ben tenslotte geen beroepslezer behalve dan van criminele dossiers. En als je van de feiten daarin al niet heel droevig wordt, dan toch zeker van de taal ervan.

Nabokov dus niet. Ik had eerlijk gezegd zonder het gelezen te hebben een hekel aan zijn beroemde boek *Lolita*. Regelmatig hoor je van mensen die boeken uit de handel, films uit de roulatie of beide op de brandstapel willen, omdat ze zo bar onzedelijk zijn. Meestal geven die mensen toe, dat ze die boeken niet gelezen, die films niet gezien hebben. Daar zit nog een zekere rechtlijnigheid in ook, al ga ik dat nu niet uitleggen. Enfin: ze hadden er *over* gelezen en dat was voor hen genoeg.

Het thema wekte mijn afschuw. Dat is op zich al aanvechtbaar want tenzij alle pedofielen schurken zijn – en ik weet toevallig dat dat niet zo is – moeten er ook in deze gewesten van het menselijke bestaan eerlijke relaties zijn.

Nadat ik *Lolita* eindelijk toch gelezen had, begreep ik ten eerste dat Nabokov schreef over een actieve pedofiel (een die het is en die het ook doet) maar niet als fanatiek aanhanger of vurig propagandist. Wie over een inbraak of een gewapende overval schrijft, hoeft geen liefhebber van inbrekers of overvallers te zijn als hij hun werkelijkheid weer geeft. Maar ten tweede en veel in-

dringender was daar de volledige ommekeer in mijn waardering van de schrijver Nabokov en het besef dat ik bij het vallen van de avond toch nog weer met een groot schrijver kennis had gemaakt.

Waarom deze uitweiding? Och, ik houd nogal van systematiek. Van katten die toch op hun poten terechtkomen, al ziet het er bij het begin van hun val hopeloos uit.

De luiken 1 en 2 van dit vertoog hebben, zo stel ik mij voor, een zekere klankkleur. Die van het derde luik vormt, als ik mijn bedoeling kan verwerklijken een soort spiegelbeeld ervan. Want de Lolita van het boek komt niet uit de doeken. Was het minachting die zij in diepste wezen koesterde voor de man op jaren van wie ze alles kon krijgen als ze het maar sluw aanlegde? Wat dacht niet hij van haar maar zij van hem? Was ze het verwen-de pruilstertje dat alleen maar haar zin wilde krijgen en uitkeek naar beter? En heeft Nabokov haar toch geen onrecht aangedaan? Moeten wij weer met dat mannelijke éénrichtingsverkeer genoeg nemen? En dus voor de helft blind blijven?

Nee, dat hoeven we niet. Hoe eindeloos vaak hebben we het moeten meemaken: de geheime relatie tussen de ontwikkelde, welgestelde, goed doorvoede gehuwde heer van stand die het met het winkelmeisje aanlegt. Met of zonder betaling, maar altijd met genoeg want is het genoeg weg dan krijgt ook het meisje de bons. Zo hebben de mannen het ons van oudsher verteld en vooral voorgedaan. En nu Benoîte Groult: *Zout op mijn huid*. Ik denk dat het niet een meesterwerk is, zoals *Lolita* en het boek dat ik aan het slot van dit verhaal noem. Vervelend is dat wel, want er is wel iets bijzonders aan de hand. Niet dat het nú een intellectuele, welgestelde zij het niet al te doorvoede vrouw is uit hartje Parijs, die met de stoere, eenvoudige bink, de Bretonse vissersjongen een zeer geheime, langdurige en zeer seksuele relatie onderhoudt. Want een dergelijk thema kan een man ook aanvatten en Lawrence heeft gedaan in *Lady Chatterley's lover* en

min of meer deden dat ook Flaubert, Stendhal, De Maupassant en zoveel anderen.

Maar het gaat om de benadering. En weer stijgt de angst mij naar de keel, want ik krijg dat maar niet onder woorden. Negatief lukt het misschien nog het beste: hoe is die Lady Chatterley eigenlijk? Niemand weet daar veel van, het gaat immers bijna uitsluitend over haar minnaar. Maar aan zo'n vaststelling alleen heb ik niets en heeft niemand wat. Het maakt niet duidelijk wat me bezielt. Anders geprobeerd dus. Benoîte Groult is het tegendeel van preuts in dit boek maar de vele beschrijvingen van de seksuele ontmoetingen van haar hoofdpersoon George met haar geheime minnaar zijn toch heel anders dan die welke wij van mannelijke schrijvers gewend zijn. Het gaat er ook bij George, en ik denk dat het de schrijfster zelf is, om dat ze 'het' doen en 'het' fijn, verrukkelijk, geweldig en soms wat minder fijn enz. vinden, maar onmacht bevangt mij, de accenten liggen toch anders.

En ook dat verschil is nog niet wat mij echt bezighoudt. Laat mij nog een poging doen. Het winkelmeisje van daar straks zal, als ze slim is, haar voordeel hebben gedaan met de genegenheid van haar heer van stand, maar hij kan zich niet vertonen met haar op het jaarfeest van zijn clubs. Ook de visser blijft, hoewel hij geleidelijk aan tot welstand komt, buiten het intellectuele circuit van George. Die ergert zich groen en geel aan zijn burgerlijke opvattingen; hij is van harte voor de doodstraf en die boeven in de gevangenis hebben het daar, zonder dat ze iets doen, beter dan wij in een driesterrenhotel. En toch, je kunt er niet omheen, die man blijft in dit boek tot aan zijn vroege dood zijn volle waardigheid behouden, hij maakt deel uit van het leven van George en is niet een deelobject uit haar bestaan. Hij is volwaardig. Als hij pas gestorven is praat zijn geliefde met zijn moeder, die van hun jarenlange verhouding (zo denkt zij) niets afweet. Het was mijn beste zoon, zegt de moeder die vele zonen heeft en ik denk dat moeders van veel kinderen dat vaak van die

ene dode zoon zullen zeggen. Dan komt schijnbaar een ander aan het woord, een die de vrouw en de gestorven man goed kent, zo goed dat ik denk dat zij ook die minnares is in een andere gedaante. 'Ja,' zegt die, 'hij was een goed mens. Of jij dat ook bent, daar ben ik niet zo zeker van, maar die man was goed.'

Geloof me of geloof me niet. Neem en lees. Dignity. Voor deze keer dignité.

Die consul was – zo zullen velen zeggen als ze zo iemand in het echte leven tegenkomen – een dronken lor. En dan te weten dat hij in zijn jeugd Duitse officieren levend in een oven had verbrand. Het was oorlog maar zelfs in de oorlog mag dat niet.

Het beklemmende boek van Malcolm Lowry *Under the Vulcano* heeft vele ineengestremde thema's. Ik ben blij dat Stephen Spender in zijn inleiding Lowry vergelijkt met Orwell, want ik houd van Orwell. Maar dat ene boek van Lowry overtreft toch wel zelfs de beste romans van Orwell.

Ik haal uit het boek maar één thema naar voren omdat dat alleen in de opzet van mijn verhaal past: de consul en Yvonne. Een mooie vrouw, een filmster. Ze is bij hem weggelopen want hij was nooit nuchter. Dat houdt geen mens uit en wij geven haar groot gelijk. Zulke liaisons zijn dangereuses en meer dan dat: onmogelijk.

Maar we hebben te vroeg gejuicht. Of huilden we toch? Yvonne kwam terug. Wie de situatie kende was stomverwonderd. Waar begint ze aan? De consul is in dat jaar dat ze weg was, niet veranderd, hoogstens verder heen geraakt. Al haar brieven heeft hij onbeantwoord gelaten, maar ze is teruggekomen. En ze loopt op hem toe. Ik heb het trouwens niet goed gezegd. Hij heeft haar brieven wel beantwoord, maar die antwoorden, getuigenissen van zijn liefde, niet verstuurd. Yvonne lijkt niet beter te weten of hij heeft nooit meer gereageerd. Maar ziet ze daar niet doorheen? Want ze is teruggekomen. En ze loopt op hem toe. In die bar, die cantina waar hij zich nuchter aan het zuipen is en waar

hij peinst: 'What beauty can compare to that of a cantina in the early morning?' Yvonne weet meteen en zeker dat er niets meer te redden valt. Aan het einde van het boek, diezelfde dag nog komt de consul om in het ravijn. 'Somebody threw a dead dog after him down the ravine.' Dat is wel de mooiste slotzin genoemd uit de romanliteratuur van de twintigste eeuw. Ik weet niet of dat zo is. Ik ken die literatuur niet zo goed. Het kan me ook niet veel schelen. Maar viel er niets meer te redden, is dat wel waar?

Voor één dag was het dat zij terugkwam. En op hem toeliep in dat café, die bar waar hij zat te drinken, als gewoonlijk zonder sokken aan. En ik heb het gevoeld en niemand, niemand kan dat gevoel van mij afnemen; Lowry wist ervan en liet haar daarom terugkomen in de werkelijkheid van zijn verhaal: she gave him dignity. Zelfs in dat ravijn. Met die hond boven op hem.

Ter herinnering aan Gerard Wiarda, jurist*

– 1 –

Nu deze verzamelbundel verschijnt is hij meer dan twintig jaar dood. Hij blijft in mijn herinnering leven als een jurist van uitzonderlijke klasse en eigenlijk heb ik de idee dat hij dat alleen maar kan zijn omdat hij een bijzonder mens was. Ik schrijf over hem met schroom, maar ik denk dat ik het moet doen omdat anders in deze wereld de grove bekken het nog meer voor het zeggen krijgen.

Niet echt anders dan mensen moeten instituties na hun geboorte het lopen nog leren. En daarna het praten. Ik weet niet wat het moeilijkst is. Maar anders dan de mensen van onze tijd,

* Noot vooraf: Ook aan de inhoud van boeken moet ooit een einde komen, al zijn zeker in de negentiende eeuw veel romanschrijvers daar luchtig mee omgesprongen. Maar daarom moest ik kiezen uit twee verhalen, waarvan er nog maar één kon worden opgenomen. De keuze ging tussen: *De Hoge Raad in oorlogstijd* opgenomen in mijn eerste bundel bij Uitgeverij Balans en *Herinnering aan een jurist die ik bewonder: Gerard Wiarda*, opgenomen in mijn laatste boekje bij Sdu. Ze hebben allebei met de Hoge Raad te maken maar op zeer uiteenlopende manier. Het ene verhaal vertelt van een dieptepunt in de geschiedenis van de Hoge Raad, het andere van een hoogtepunt. Ik koos voor het laatste omdat ik toch liever waardeer en bewonder dan verafschuw en verfoei. Opmerking verdient nog (om een stijlfiguur van de Hoge Raad te misbruiken) dat ik Gerard Wiarda persoonlijk maar zelden heb ontmoet. Ik leerde hem kennen vanuit zijn werken. Ik denk dat het ook de veiligste weg is om een jurist te leren kennen, want op een paar advocaten en officieren van justitie na, schuwen zij allen de openbaarheid.

die de kinderziektes met glans hebben doorstaan, komen nogal wat instituties aan het een noch aan het ander toe omdat zij voortijdig aan kinderziektes ten onder zijn gegaan.

Gerard Wiarda, geboren in 1906, was weliswaar niet aanwezig in de kraamkamer toen uit de Raad van Europa het Hof voor de Mensenrechten geboren werd, maar in de periode dat dit leerde lopen en vooral in die waarin het door te praten, aanvankelijk nog stamelend, zich voor de buitenwereld verstaanbaar begon te maken, heeft hij deze institutie, de belangrijkste die ik binnen het recht ken, trouw begeleid en tot wasdom gebracht.

In het imposante boekwerk: *Protecting human rights: The European Dimension, studies in honour of Gerard Wiarda* vertelt Roly Ryssdal, opvolger van Wiarda als president van het Hof niet zonder humor het een en ander over de kinderjaren van het Hof. Gerard Wiarda was de zesde president van dat Hof van januari 1981 tot mei 1985. Een rij van indrukwekkende presidenten was hem voorgegaan. Lord McNair was vanaf de geboorte van het Hof in 1959 tot 1965 de eerste president. Wereldberoemd jurist en expert in internationaal recht noemt Ryssdal hem, maar hij had de pech dat hij bij de twee zaken die in zijn ambtsperiode bij het Hof werden aangebracht twee keer een niet trok toen er geloot werd wie op die zaken zou 'zitten'. Zijn opvolger René Cassin, winnaar van de Nobelprijs voor de vrede, was president van het Hof 'in a most difficult phase in its existence – there were years without the referral of a single case'. Juist onder zulke omstandigheden zijn standvastigheid en geloof in eigen kunnen belangrijk: zal ons kind ooit fatsoenlijk leren praten? Zal het zich in de harde buitenwereld staande kunnen houden? René Cassin was uit het goede hout gesneden. Mitterrand noemde hem ooit: 'professeur d'espoir'. En zoals dat wel meer gebeurt: een van de andere voorgangers van Wiarda was, voor hij benoemd werd, een fervent tegenstander van zo een supranationaal Hof voor de rechten van de mens geweest: Henri Rolin, een Belg.

Het Hof kwam maar heel langzaam op gang. Twee zaken in

het jaar van oprichting, tussen 1960 en 1965 geen enkele zaak en in de tien jaren daarna gemiddeld twee zaken per jaar. In 1966 werd Gerard Wiarda rechter in het Hof en toen hij in 1985 als president afscheid nam kwamen er maar liefst twintig zaken per jaar bij het Hof. Wie denkt aan het aantal zaken dat nu wordt aangebracht en de achterstand die het Hof heeft opgelopen, moet misschien om zulke cijfers lachen, maar toch: het begin van wat nu aan de gang is, werd toen gemaakt. Het Europese Hof voor de rechten van de mens is met vallen en opstaan volwassen geworden en beweegt zich binnen het terrein van dat recht als een zorgvuldige, soms behoedzame maar andere keren ook drieste en moedige voorganger, waar de nationale rechters tot in hoogste instantie met respect maar ook niet zonder vrees tegen opzien. Als er ook nu een 'difficult phase' in het bestaan van het Hof valt te constateren is het de overvloed aan zaken die te be-rechten valt.

– 2 –

Binnen de rechtspraak is er een aantal personen voor wie ik meer dan gewone waardering, meer dan gewone bewondering heb. Ik noem er enkele: Tinus van Andel, president van het Arnhemse Hof, Gerard Langemeijer en Gerard Wiarda. Ik heb van Van Andel en van Langemeijer ook in persoonlijk contact veel mogen leren. Wiarda heb ik in zekere zin maar oppervlakkig gekend. Maar is dat wel waar? Ken je iemand niet óók en misschien zelfs vooral uit en door wat hij schrijft en hoe hij schrijft. Als dat waar is heb ik Gerard Wiarda ook heel goed gekend. George Orwell, Thomas Hardy, George Eliot, Emily Brontë, Joseph Conrad, ik ken ze allemaal alleen uit hun werken en dat is genoeg. Welke jurist heeft er in Nederland ooit een korter, helderder en schitterender essay geschreven dan Gerard Wiarda? Ik doel natuurlijk op zijn *Drie typen van rechtsvinding* waarvan Tim Koopmans een vierde druk heeft verzorgd. Wie zo kan schrijven over

recht en rechtspraak moet wel een voortreffelijk en een mild rechter geweest zijn. Het zou goed, ja eigenlijk noodzakelijk zijn, dat alle studenten in het recht reeds bij het begin van hun studie dit boekje zouden moeten lezen, ook al zouden ze er nog niet alles van door (kunnen) hebben. Wie dan nog durft te zeggen dat het recht een saaie en droge materie is, moet, vrijheid van meningsuiting ten spijt, met spoed van het 'tableau' worden geschrapt. Ik heb altijd getracht de werkwijze die Wiarda in deze studie ontvouwt in praktijk te brengen, omdat zij voor wie recht moet spreken en voor al wie met het recht omgaat het ideaal is waarnaar hij dient te streven.

– 3 –

Als ik nu vaststel dat Gerard Wiarda niet erg veel geschreven heeft, behoeft dat onmiddellijk correctie. Want alle rechters schrijven veel en zeker rechters van de Hoge Raad, waartoe Wiarda vanaf 1950 behoorde om ook daarvan in 1976 als president afscheid te nemen. Er zijn rechters die ook buiten hun handwerk schrijven; zij komen meestal uit universitaire kringen maar er zijn meer rechters die dat zelden of nooit doen. Sommigen omdat zij door te publiceren zich zouden vastleggen op oordelen en meningen die hun als rechter kunnen worden tegengeworpen. Maar het onderscheid heeft in ieder geval niets te maken met hun kwaliteit als rechter maar veel meer met hun 'Sitz im Leben' die bij sommigen (waartoe ik behoor) tot expressie noopt, bij anderen tot terughoudendheid. Wiarda heeft in deze zin niet echt veel geschreven maar wat hij schreef was dubbel en dwars de moeite waard en bewoog zich met uitzondering van de *Drie typen* vooral in zijn latere jaren bijna altijd op het gebied van de mensenrechten. Al lezende kreeg ik de indruk dat die publicaties nauw verband houden met wat hij in Straatsburg als rechter heeft voorgestaan. Ik noem met voorbijgaan van zijn dissertatie en van twee preadviezen de volgende artikelen: *De*

betekenis van art. 6, lid 1 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens voor de Nederlandse administratieve rechtsgangen (in de bundel voor G. J. Scholten), Extensieve en restrictieve verdragstoepassing door het Europees Hof voor de mensenrechten; een middenkoers? (in de bundel voor Enschedé) en Rechterlijke voortvarendheid en rechterlijke terughouding bij de toepassing van de Europese Conventie tot bescherming van de rechten van de mens (rede bij zijn benoeming op de Tinbergen-leerstool). Telkens lange titels voor korte, leerzame en kristalheldere beschouwingen.

– 4 –

Ik houd van levensbeschrijvingen. Dat komt door mijn nieuwsgierigheid naar wat andere mensen allemaal doen en wat zij laten. Van Engelse en vooral van Amerikaanse rechters, wat die laatste betreft vooral de rechters van het Supreme Court, krijgen we meer dan eens zelfs intieme zaken te weten. Als bij ons, en in de buurlanden is het niet anders, een feestbundel voor een hoogleraar, een rechter of een advocaat verschijnt, is het enige waar het zeker niet over gaat de persoon van de feesteling. En omdat rechtspraak weliswaar een openbare aangelegenheid is maar dan met een eigenaardig trekje dat wordt aangeduid als het geheim van de raadkamer, is het heel moeilijk zelfs voor een outsider die zich dicht bij die geheime kamer bevindt de invloed te meten die de individuele rechter heeft op de ontwikkeling van meervoudige rechtspraak. 'Dissenting opinions', allerm minst uitzonderlijk bij het Straatburgse Hof, lichten een tipje van de sluier op maar meer ook niet. Het zijn daarom vooral vermoedens die mij aanleiding geven om te menen dat een zo evenwichtig man als Wiarda in de controversen tussen behoudende en vooruitstrevende rechters vaak een doorslaggevende rol heeft gespeeld en dan, maar nu ga ik nog wat meer speculeren, minstens lichtelijk in het voordeel van de laatste. Maar toch niet helemaal

speculatief. In een van zijn geschriften doet hij met onmiskenbaar, zij het ingehouden enthousiasme melding van de zaak waarin moest worden beslist of artikel 6 EVRM niet alleen voorschriften voor een fair proces geeft maar ook voor eenieder vrije toegang tot de rechter garandeert. Waar dan uit voortvloeit dat als een rechterlijk forum om te klagen niet aanwezig is, dit door de Staat van de klager alsnog in het leven moet worden geroepen. Op deze punten toonde het Hof zich, ondanks geduchte tegenstand van rechter Gerald Fitzmaurice, in meerderheid voortvarend en werd artikel 6 zeer extensief uitgelegd. 'Het Hof koos in zijn op 21 februari 1975 gegeven beslissing de voortvarende lijn,' schreef Wiarda over deze zaak. Daardoorheen komt bij mij de gedachte op dat hij wel de motor achter deze soort van beslissingen moet zijn geweest en in ieder geval die beslissing heeft gesteund. Die gedachte wordt nog bijzonder gevoed als ik lees dat de 'separate opinion' van Sir Gerald waarin deze een voorzichtige en conservatieve uitleg van artikel 6 EVRM voorstaat, door Wiarda als 'sterk gemotiveerd' wordt omschreven. Zo gaan (gingen?) tegenstanders in de rechtspraak met elkaar om: ze vinden wat hun collega doet prachtig maar dat betekent niet dat zij het ermee eens zijn. Elders herhaalt Wiarda zijn bewondering voor de Engelse Lord maar voegt daar direct aan toe dat hij het heel dikwijls met hem niet eens is geweest. Dat kan in de domeinen van de rechtspraak. Het kan niet in het domein van de politiek.

– 5 –

Gerard Wiarda heeft niet alleen in Den Haag maar ook in Straatsburg goed werk gedaan. Ik verzin hier niets want dat valt niet enkel tussen de regels door te lezen in het grote boek dat 'in honour' van hem het licht zag. Of Wiarda zelf die bundel nog heeft kunnen lezen, betwijfel ik. Het boek verscheen pas in 1988.

Er komt een einde aan het leven van elke mens maar het recht

gaat onverdroten door. Ik besluit met een citaat uit Wiarda's rede bij de aanvaarding van de Tinbergen-leerstoel, een citaat dat mij niet alleen om de gestolde wijsheid heeft ontroerd maar dat als vrucht van een duurzame en dierbare ervaring voor geen welmenend jurist verloren mag gaan:

Er is tussen de verschillende wijzen waarop in het arrest in deze zaak [het Marx-arrest, L] en in de dissenting opinion van Sir Gerald Fitzmaurice de conventie is geïnterpreteerd na lezing van het arrest en de voortreffelijk gemotiveerde bestrijding daarvan geen wetenschappelijk verantwoorde keuze te maken. Ook Sir Gerald geeft toe dat de verschillen in laatste aanleg op verschillen in 'attitude and frame of mind' zijn terug te voeren.

Een les voor al die juristen die nog steeds menen dat het recht een vaststaand en veilig bezit is

CV VAN JAN LEIJTEN

Geboren in 1926. Achtereenvolgens of gelijktijdig: advocaat in Nijmegen, rechter in Den Bosch, hoogleraar 'inleiding' Universiteit Nijmegen, raadsheer gerechtshof Arnhem, buitengewoon hoogleraar burgerlijk procesrecht te Nijmegen, advocaat-generaal bij de Hoge Raad. Redacteur en, kort, hoofdredacteur van het *Nederlands Juristenblad*.

Laatste boek *Kleine hebzucht loont niet – Kronieken*, Uitgeverij Balans 2003, ruim 350 pagina's beschouwingen over de vreugde en de nood der tijden;
beste boek *Brullen als een nachtegaal*, Uitgeverij Balans 1993;
saaiste boek (medewerking aan) *Personen- en familierecht*;
meest typische boeken(-jes) *De rechter op de schopstoel* en *We need stories* (intree- en afscheidsrede).

Jan Leijten (1926) is oud-advocaat-generaal bij de Hoge Raad en publiceerde bij Uitgeverij Balans een zestal succesvolle boeken, waaronder *De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker* en *Kleine hebzucht loont niet*.

Een betrokken waarnemer, een lucide jurist, een literaire rechtsfilosoof, een rechtsprekend literator: Jan Leijten is het allemaal. *De glorie van het recht* bevat het beste uit zijn eerder verschenen publicaties, aangevuld met nieuwe beschouwingen.

De glorie van het recht is, zoals al wat zich op aarde voor- doet, natuurlijk maar zeer betrekkelijk. Het recht, hoe belangrijk ook, is maar een onderdeel van ons bestaan. Er zijn vele andere onderdelen. Liefde kent geen wetten, zei eens een dichter en, helaas, we kunnen dat ook om- draaien: wetten kennen geen liefde. Niet alleen het woord komt er niet in voor, maar ook het verschijnsel niet. Daarom heeft Jan Leijten het altijd nodig gevonden ook die andere onderdelen van het leven te leren kennen.

De verhalen, essays en beschouwingen in dit boek han- delen dan ook zeker niet uitsluitend over recht en recht- spraak. Politiek, literatuur, het alledaagse leven, ouder- dom en liefde, ze komen allemaal voorbij. In volstrekt eigen stijl behandelt Jan Leijten tal van onderwerpen, beschrijft hij zijn veelal markante voorkeuren, en vonnist wat in zijn ogen verwerpelijk is.

